

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 15

Кам'янець-Подільський
2024

УДК 94:37.02(082)
ББК 63.3я43+74.202
П78

Ідентифікатор медіа R30-02176
Рішення Національної ради з питань телебачення
та радіомовлення № 132 від 18.01.2024 р.

Друкується за ухвалою вченої ради Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 5 від 30 травня 2024 р.)

Рецензенти:

- Н. Бахмат**, доктор педагогічних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
В. Мірошніченко, доктор педагогічних наук, професор Національного університету біоресурсів і природокористування (м. Київ).

Редакційна колегія:

- С. Копилов**, доктор історичних наук, професор
(голова, науковий редактор);
І. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор
(заступник голови);
В. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент
(відповідальний секретар);
І. Боровець, кандидат історичних наук, доцент;
П. Вербицька, доктор педагогічних наук, професор;
О. Добржанський, доктор історичних наук, професор;
І. Коляда, доктор історичних наук, професор;
В. Мисан, кандидат педагогічних наук, доцент;
І. Смагін, доктор педагогічних наук, доцент;
В. Степанков, доктор історичних наук, професор;
О. Струкевич, доктор історичних наук, професор;
А. Філінюк, доктор історичних наук, професор;
О. Федьков, доктор історичних наук, професор;
І. Пігович, технічний редактор.

П78 **Проблеми дидактики історії:** збірник наукових праць / [редкол.: С. Копилов (голова, наук. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 15. 216 с.

У збірнику розглядаються проблеми теорії та методології дидактики історії, викладання курсів вітчизняної та всесвітньої історії у закладах вищої освіти, а також окремі аспекти методики навчання історії у закладах загальної середньої освіти. Видання розраховане на науковців, педагогічних і науково-педагогічних працівників суспільно-гуманітарних дисциплін і здобувачів вищої освіти.

УДК 94:37.02(082)
ББК 63.3я43+74.202

Адреса редакційної колегії: кафедра всесвітньої історії, історичний факультет, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32301.

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2024

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДИДАКТИКИ ІСТОРІЇ

УДК 37.091.64:002]:94(470+571)

Іван Боровець
Анатолій Добровольський
м. Кам'янець-Подільський

ПУТІНСЬКИЙ КОНЦЕПТ ІСТОРИЧНОГО ПОСТУПУ В НОВОМУ ШКІЛЬНОМУ ПІДРУЧНИКУ З ІСТОРІЇ РОСІЇ

У статті розкрито прояви підпорядкування викладання шкільної історії державній ідеології в Російській Федерації. Проаналізовано наратив навчального посібника «Історія Росії. 1945 р. – початок XXI ст.» авторства прихильників російської великоімперської ідеї. Особлива увага приділена спробам В. Мединського та А. Торкунова змалювати у негативному спектрі українство.

Ключові слова: підручник, ідеологія «руського міра», «Історія Росії. 1945 р. – початок XXI ст.», В. Мединський, А. Торкунов, історієписання, фальсифікація, фабрикація, індоктринація.

Російський диктатор В. Путін взявся за «розвінчання інсинуацій та уніфікацію єдино правильного наративу вітчизняної історії» фактично відразу після свого утвердження на найвищих щаблях влади у 2000 р. Так, у виступі на I Всесвітньому конгресі співвітчизників 11 жовтня 2001 р. керівник Росії заявив про намір опікуватися «співвітчизниками» (тобто всім російськомовним населенням), які після розпаду СРСР опинилися «за межами історичної Батьківщини», шляхом формування «спільного культурного та інформаційного простору»¹. Для цього величезні кошти з держбюджету Росії виділялися на конвеєрне продукування низькобюджетних серіалів та фільмів, які поширювалися на країни постсоціалістичного табору, з метою прищеплення ностальгії за минушиною; де рамки національного розщеплювалися у «безкраїх звитязних подвигах радянського люду».

Водночас, наслідуючи Й. Сталіна з його «Коротким курсом ВКП(б)», В. Путін перебирав особистий контроль над шкільним історієписанням. Поштовхом для цього стала досить представницька Всеросійська конференція викладачів гуманітарних і суспільних наук у червні 2007 р. З делегатами кон-

ференції В. Путін мав спеціальну зустріч у своїй заміській резиденції в Ново-Огарьово. Мова зайшла про чинні підручники з історії². Він піддав гострій критиці ліберальних авторів, які працюють на іноземні гранти, нібито виконують замовлення західних спецслужб. Фактично з цього часу історичні підручники, написані не з позицій «державної ідеології», опинилися в немилості «царя». Натомість місця незгідних з кон'юнктурою історичної парадигми зайняли персони, які заповзятливо взяли виконувати нові «соціальні замовлення» на догоду панівний верхівці.

На згаданій конференції було презентовано посібник для учителів О. Філіпова, який в ту же мить викликав гострі публічні дискусії. Його стали «проштовхувати» як зразковий навчальний посібник, що не дивно, адже книгу було підготовлено колективом авторів на замовлення адміністрації президента. Її текст містив неприховану апологію правління В. Путіна, фактично виправдовувалися методи дій І. Сталіна (хоча й визнавалися екстремі його правління)³.

Президент Д. Медведев продовжив вказану ініціативу. У травні 2009 р. він підписав указ про створення Комісії з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду державним інтересам Росії⁴. Коментуючи завдання комісії, Д. Медведев, повторив тезу В. Путіна про шкідливу «кашу» в головах викладачів і учнів через розбіжності у поданні історії у підручниках⁵.

Упродовж нетривалого президентства В. Януковича Російська Федерація значно посилила свої зусилля у напрямі політичної та ідеологічної інтеграції України в межі свого культурного та інформаційного простору. У 2010 році під час засідання Міжурядової комісії України й Росії зі співпраці у сфері соціогуманітаристики зародилася утопічна ідея створення «колективного підручника» з історії. Принцип спільної оцінки національної історії не викликав ентузіазму у вітчизняних наукових колах. Своє непогодження висловили відомі історики Г. Боряк, К. Галушко, І. Гирич та ін. Детальні аргументи виклав визнаний фахівець у галузі історієписання професор Ф. Турченко. Він провів аналіз підручників з історії Росії ХХ століття і встановив, що як ліберальні, так і консервативні історики розділяють імперську парадигму тлумачення минулого та підтримують міф про «триєдність російської нації» у контексті її спільної історії з Україною. Тому «...прийняти все це – значить відмовитися від власної національної ідентичності, оголосити незалежність України історичною помилкою»⁶. Підсумкову оцінку ідеї спільних підручників надали Г. Касьянов, В. Смолій та О. Удод: «...на даному етапі спільний

підручник є політично кон'юнктурним гаслом, а спільний посібник – редукування цього гасла у політичній практиці»⁷.

Водночас В. Путін продовжував спрямовувати істориків на розробку канону історичної освіти в школах та любівав ідею вироблення російського «єдино вірного підручника з історії», основною метою якого було виховання у школярів «поваги до власного героїчного минулого», з підкресленням повістки, що Росія формувалася через об'єднання різних етносів⁸. У 2014 р. був впроваджений «Єдиний історико-культурний стандарт» для викладання шкільного курсу «Історія Росії». У ньому чітко простежувалася великодержавна концепція «єдиноросів» та телеологічне ставлення до сучасної Російської Федерації як до спадкоємця Русі і СРСР за міфом «тисячолітньої Росії».

З того часу в російській шкільній літературі минуле українського народу представлено як частина інших держав та їх історій, а Українська держава розглядається як штучне утворення 1991 року. Згідно оцінки українських аналітиків «головною метою історичної політики Росії є десуб'єктивізація України, тобто розповсюдження міфів, що український народ завжди був не суб'єктом, а об'єктом історичного поступу»⁹. У Кремлі вважають, що позбавлена історичної легітимності Україна, як і раніше, повинна стати частиною Росії, зникнути як держава і нація. Для фальсифікацій історії використовуються три основних прийоми: викривлення, привласнення або замовчування подій і явищ на українських історичних землях на власну користь¹⁰. Такий підхід засвідчує непримиренну боротьбу двох сил – української ідентичності та рашизму, наріжною ідеологічною основою якого є шовіністично-імперіалістична машкара.

Квестія фабрикацій і відвертих інсинуацій соціогуманітаристики у шкільних підручниках РФ знайшла аналітичне вираження у науковому доробку чинних співробітників Інституту історії України НАН України, Інституту педагогіки НАПН України С. Віднянського, Ю. Грищенко, О. Лаврути, О. Лисенка, Ю. Малієнка, В. Мисана, П. Мороза, О. Пометун, Т. Ремеха, О. Удода, А. Якубової, В. Яремчука, О. Яся та низки інших дослідників. Попри посилену увагу українських науковців до «патології руського міра», вона потребує подальшої скрупульозної критики, адже продюковані в Росії підручники поширюються й на тимчасово окуповані українські території Луганської, Донецької, Херсонської, Запорізької областей та Автономної Республіки Крим.

Метою статті є висвітлення гранд-нарративу шкільного посібника базового рівня «Історія Росії. 1945 р. – поча-

ток ХХІ ст.» (2023) розробленого згідно вимог Федерального державного освітнього стандарту середньої загальної освіти та Концепції викладання навчального курсу «Історія Росії». Автори В. Мединський та А. Торкунов є наближеними особами до В. Путіна та їх привілейоване становище не можуть похитнути висловлені в публічному просторі сумніви щодо їх наукової та дидактичної компетентності. Важливо підкреслити, що А. Торкунов є незмінним редактором шкільних підручників з історії Російської держави для 6-11 класів (2016, 2022, 2023), й він фактично одноосібно на догоду правлячій верхівці визначає їх апологічне та ідеологічне спрямування.

Навчально-методичний апарат підручника базового рівня «Історія Росії. 1945 р. – початок ХХІ ст.» для учнів 11 класу є продуманим, однак й водночас однотипним і зустрічається в усіх підручниках від 6 до 11 класів. Навчальний зміст поділений на 2 тематичних розділи: СРСР в 1945-1991 рр. та Російська Федерація у 1992 – початок 2020-х рр. Перший розділ поділений на 23 параграфи, які описують події від перших післявоєнних років до краху радянського режиму. Другий розділ складається з 14 параграфів, які охоплюють події останніх тридцяти років, тобто від виникнення на геополітичній арені світу Російської Федерації до так званої «Спеціальної військової операції».

Методичний апарат підручника тісно поєднаний зі змістом тексту, спрямований на його відтворення та виведення учня на завчасно сплановані висновки («Робимо підсумки»). Ці висновки є лаконічними і загалом відповідають на ключове запитання, з якого починається кожен параграф. Водночас, до кожного підручника подано чималий інформаційний ресурс, який зосереджений наприкінці навчальної книги: «Джерела по історії Росії», «інтернет-ресурси», «Радимо прочитати», «Поняття і терміни» чи «Словник понять», «Персоналії» або «Словник персоналій», «Хронологічна таблиця» чи «Дати і події», «Список використаних ілюстрацій», «Теми проєктів»¹¹.

Загалом підручник справляє дуже суперечливе враження, позаяк авторський колектив поєднав сучасні методичні стратегії з послідовним і систематичним ідеологічним викривленням і фальшуванням. У текстах параграфів дотримані психолого-педагогічні та вікові особливості сприйняття змісту. Вони не переобтяжені фактичним матеріалом, детальним аналізом та оцінками подій і явищ. Текст досить виразний, логічний і найголовніше – простий і безальтернативний, усе пояснює, спрямовуючи учнів до вже готових висновків. Ця «ідилія» змісту пронизана важливими ідеями, яку Кремль не просто насаджує, а прищеплює (вакцинує) кожному громадянину¹².

Зупинимося на окремих ідеях, їх розкритті та інтерпретаціях. Уже з перших сторінок підручник демонструє однобоке і викривлене висвітлення національно-визвольних рухів народів СРСР у післявоєнні роки. Організація українських націоналістів (ОУН(б)) та вояки Української повстанської армії (УПА) зараховані до когорти поплічників нацистської Німеччини, себто ворогів¹³. Автори не ставлять перед собою мету об'єктивно висвітлити причини виникнення українського руху Опору, описати їх прагнення. Для авторського колективу це лише українські націоналістичні угруповання, терористи «від яких постраждали десятки тисяч безневинних місцевих жителів, що підтримували радянську владу». Спотворюючи історичні факти, «творці» шкільного нарративу формують вкрай негативний образ українців, які боролися проти радянського і нацистського тоталітарних режимів за відродження української держави, а також сучасних громадян України, котрі протистоять російській агресії¹⁴. Свідомо транслюючи міфи російської телевізійної пропагандистської машини, текст спрямовує учнів по ідеологічно визначеній правлячою верхівкою траєкторії, не залишаючи місця для маневру.

Особливо скрупульозно автори піддають ревізійнізму нарратив про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад Української РСР. Наголошується на одноосібному рішенні М. Хрущова передати територію без дотримання норм радянського законодавства. Подається комічна аргументація протиправності такої дії, яка зводиться до ігнорування позиції кримчан, абсолютну більшість яких становили етнічні росіяни¹⁵. Водночас автори кричуще легітимізують окупацію Кримського півострова російськими військами у лютому-березні 2014 р. Для адептів великоімперської ідеї порушення міжнародних домовленостей, вторгнення у сусідню країну та загарбання частини її території трактуються як «відновлення історичної справедливості».

Шістдесятники та дисиденти описуються як незначний феномен загальносоюзного руху інтелігентів, незгідних з офіційною з марксистсько-ленінською ідеологією. Наголошується на слабкостях організаційного й ідейного характеру та їх нечисленності. Перебування у полі зору спецслужб учасників рухів пояснюється надмірно «опікою» над ними Західних країн¹⁶.

Авторський колектив систематично використовує маніпулятивні провокації, вдаючись до підміни понять з метою виправдання відверто злочинної політики Кремля. Порушення керівною верхівкою РФ загальновизнаних норм міжнародного права урівноважується згадками про «недждентльменську

поведінку» Західних держав. Для цього наприкінці кожного параграфу розміщуються паралельні хронологічні колонки, в яких негативні процеси в СРСР і РФ прирівнюються до аналогічних подій на Заході¹⁷. Так, участь США у В'єтнамській війні (1964-1973); операції в Іраку (2003), Сирії (2014) та Лівії (2015) трактуються однозначно як військові інтервенції, вторгнення. У такому ж ключі розглядається введення французьких військ до Центральноафриканської Республіки (1979). На противагу цьому, дії з боку СРСР в Афганістані (1979); напад на Грузію (2008), окупація Криму (2014), розв'язання Кремлем повномасштабного вторгнення в Україну (2022) розцінюються як введення військ на допомогу союзному режиму, зрив вступу до НАТО, «історичне воз'єднання», «спецоперація»¹⁸. Такий прийом використовується з метою створення в учнів враження про загальну прийнятність поведінки кремлівського керівництва в минулому та сьогодні. Адже у світі чимало військових конфліктів, і участь у них Російської Федерації нібито не є чимось екстраординарним. Воднораз Москва лише миролюбно «вводить війська» чи проводить «спецоперації», а США та інші західні країни обов'язково здійснюють «вторгнення» чи «інтервенцію», навіть маючи мандат ООН¹⁹.

Зміст підручника розпалює міжнаціональний антагонізм, репрезентуючи як споконвічного ворога західні демократії, особливо США. Так, нібито провідні діячі країн Заходу надали усну обітницю М. Горбачову щодо недопущення розширення Північноатлантичного альянсу на Схід. При цьому наголошується, що обіцянка багаторазово порушувалася²⁰. Автори підручника обвинувачують Захід у неприхованій підтримці антиросійських сил у 2004 р., завдяки якій при владі в Грузії утвердився М. Саакашвілі, а в Україні – В. Ющенко²¹. Тобто, «Революція троянд» та «Помаранчева революція», на думку авторів, були організовані штучно ззовні недружніми РФ країнами Заходу з метою послаблення російського впливу у регіоні. Прагнення Заходу розчленувати Росію на квазідержавні утворення за югославським сценарієм особливо гостро обстоюється російськими адептами індоктринації історієписання²².

Найабсурднішим є те, що автори поширюють відвертий фейк про роль України як «головного тарану» проти Росії. Водночас, згідно з посланнями В. Путіна, вказано, що ідеї «антимосковської Русі» були вперше випробувані у XIX столітті «на гроші австрійської розвідки» в Галичині, щоб довести тамтешньому населенню, що вони «не росіяни, а окремий народ»²³.

Вдаючись до спотворення історичної дійсності, автори поширюють меседж про заборону російської мови та закрит-

тя російських навчальних закладів на території України²⁴. Закидають безпідставні звинувачення в інсинуаціях соціо-гуманітаристики, через які у новітніх українських шкільних підручниках з історії начебто вилучалася інформація про героїзм радянських солдатів, а натомість з'явилися параграфи, де прославляли «нових героїв»: бандерівців, есесівських легіонерів, карателів і зрадників «історичної Батьківщини»²⁵. Мова йде про С. Бандеру та Р. Шухевича, які в підручнику безапеляційно тавруються як нацисти, що співпрацювали з А. Гітлером, а натомість на їх честь в українських містах пред'являють вулиці та проспекти. В негативному ключі представлений І. Мазепа, якого клеймлять зрадником, якому в незалежній Україні зводяться пам'ятники²⁶. Водночас поборники «руського міра» не зупиняються, інкримінуючи українцям ненависть до всього російського, яка начебто формувалася в Україні, починаючи з 1990-х рр.²⁷. Оперуючи найпопулярнішим у Росії міфом про «Велику Вітчизняну війну», автори проводять паралель із минулим, відвівши для цього спеціальні параграфи-симулякри: «Відродження нацизму», «Український неонацизм». Щоправда «український неонацизм» як бачиться з Москви, є не прямим повторенням націонал-соціалізму часів Гітлера, а «озлобленим національним, мовним, культурним насильством агресивної меншості над більшістю»²⁸. Також Україні інкримінується підготовка збройної інтервенції проти Росії та плани розміщення військових баз НАТО в Криму, що нібито стало першорядною причиною вторгнення «зелених чоловічків» в Крим; вказано нові мотиви «Спеціальної військової операції»: бажання запобігти конфлікту Росії з НАТО, який став би неминучим після вступу України до Альянсу²⁹.

Власне, у підручнику відведено окремий параграф про «СВО» наповнений переважно не фактами, а емоційними, оціночними судженнями антиукраїнського спрямування. Він обрамлений численними біографічними сюжетами із промовистою назвою «Росія – країна героїв», покликаними прославити російське вторгнення в Україну, демонізувати українців і оспівати подвиги військовослужбовців армії РФ³⁰. На диво, постулатів про «демільтаризацію» та «денацифікацію» немає. Звинувачення персоналізують образ України, як агресора, що робиться виключно з метою дезінформації та політичної маніпуляції «псевдо правомірності дій» РФ. Спекуляціями та суб'єктивними інтерпретаціями подій просякнутий увесь наратив підручника, автори не бажають збагнути, що Україна має суверенне право визначати власну політику та вибирати свій шлях історичного поступу.

Таким чином, вже з першої президентської каденції очільник Російської Федерації В. Путін розпочав підпорядковувати шкільне історієписання авторитарній державній ідеології. Це призвело до стрімкої інструменталізації історичної науки, ідеологізації історичної освіти та витіснення з публічного простору всіх тих, хто не погоджувався з фальшуванням історичної парадигми. Натомість їх місця зайняли персони, які заповзятливо взялися виконувати «соціальні замовлення» на догоду адміністрації президента. Серед них – палкі прихильники великодержавницької ідеології Росії В. Медінський та А. Торкунов. Укладений ними підручник з історії Росії просякнутий «антиукраїнським» контекстом, де центральне місце відводиться боротьбі «доблесного російського народу» з ганебними проявами «українського неонацистського режиму», який безпосередньо фаворизується західними демократіями. Творці посібника безпринципно фабрикують та фальсифікують минуле на догоду новому концепту путінської історії, який не сприймається як наратив підручника, а швидше як пропагандистський флер, не маючий ніякого стосунку до історичної дійсності.

Примітки:

1. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. № 5. С. 47.
2. Турченко Ф. «Общая история»: наука чи політика? *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ. 2010. С. 346.
3. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ: Інститут історії України, 2013. С. 33.
4. Турченко Ф. «Общая история»: наука чи політика?... С. 346.
5. Гудзь В., Полякова Л., Крилова А. Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика». 2023. Випуск 14/56. С. 176.
6. Турченко Ф. «Общая история»: наука чи політика?... С. 357.
7. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації... С. 64.
8. Яремчук В., Смирнов А. Аналітичний огляд «Історія України в російських шкільних підручниках з історії». Київ: Алменда, 2023. С. 13-14.
9. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України. Аналітична записка / від. ред. В.М. Яблонський. Київ: НІСД, 2019. С. 7.

10. Гудзь В., Полякова Л., Крилова А. Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною... С. 177.
11. Мединский В., Торкунов А.В. История России. 1945 г. – начало XXI в.: учебник. 11 кл. Москва: Просвещение, 2023. 448 с.; Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка / відп. ред. В.А. Смолій. Київ: НАН України, 2023. С. 19-20.
12. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка... С. 19-20.
13. Мединский В., Торкунов А.В. История России. 1945 г. – начало XXI в. ... С. 7-8.
14. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка... С. 27-28.
15. Мединский В., Торкунов А.В. История России. 1945 г. – начало XXI в. ... С. 66-67.
16. Там само. С. 166-168.
17. Жуков С. Підручник ненависті. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/4/163100/> (дата звернення: 05.02.2024).
18. Мединский В., Торкунов А.В. История России. 1945 г. – начало XXI в. ... С. 192, 374, 391.
19. Жуков С. Підручник ненависті. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/4/163100/> (дата звернення: 05.02.2024).
20. Мединский В., Торкунов А.В. История России. 1945 г. – начало XXI в. ... С. 247, 373.
21. Там само. С. 247, 374.
22. Там само. С. 392-393.
23. Там само. С. 402; Гудзь В., Полякова Л., Крилова А. Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною... С. 179.
24. Мединский В., Торкунов А.В. История России. 1945 г. – начало XXI в. ... С. 395.
25. Там само. С. 396.
26. Там само. С. 397.
27. Там само. С. 396.
28. Гудзь В., Полякова Л., Крилова А. Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною... С. 179.
29. Жуков С. Підручник ненависті. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/4/163100/> (дата звернення: 05.02.2024).
30. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка... С. 28.

The authors of the article have identified the submission ostents of school history teaching to state ideology in the Russian Federation. They have analyzed narrative of the textbook «History of Russia from

1945 to the beginning of the XXIth century» by authors, who supports of the Russian great imperial idea. Special attention is paid to the attempts of V. Medynskiy and A. Torkunov to portray Ukrainianness in a negative light.

Key words: textbook, ideology of the «Russian wold», «History of Russia from 1945 – to the beginning of the XXIth century», V. Medynskiy, A. Torkunov, historiography, falsification, fabrication, indoctrination.

Отримано: 09.05.2024 р.

УДК 134(30):4

Світлана Ганаба
м. Хмельницький

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК КОМПЕТЕНЦІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Соціокультурна місія освіти бути у тренді до викликів та запитів сучасного світу, умінні миттєво переорієнтовуватися на хаотичні процеси сучасності та інтуїтивно «вхоплювати» зміни, які лише набувають обрисів. Її ефективність визначається не стільки можливістю транслювати досвід минулих епох, скільки у здатності адекватно реагувати на виклики сучасності, продукуючи нові реалії буття тощо. Зазначається, що розвиток критичного мислення передбачає розвиток у людини активного ставлення до світу, її прагнення пізнавати й знати, бути гнучким, самостійним й варіативним у вирішенні проблем та прийнятті рішень, демонструвати відкритість до сприйняття інших позицій й одночасно аргументовно відстоювати власну точку зору. Розвиток критичного мислення дозволяє навчатися з інтересом, оскільки те про що людина розмірковує перебуває у фокусі її уваги.

Ключові слова: критичне мислення, навчання, історична освіта, людина, діалог.

Знаний британський філософ та освітянин К. Робінсон стверджує, що у сучасному світі освіта є однією з найбільших інвестицій у майбутнє, яку будь-яка культура чи країна може зробити¹. Очевидно, що в епоху «інформаційного буму» та «суспільства знань» вона розглядається як пріоритетний ресурс у створенні соціальних благ та розвитку людської цивілізації загалом. Її покликання «йти у ногу» з суспільними змінами позбавляють її статусу другорядної сфери, яка виконувала допоміжну роль у забезпеченні трудовими й виробничими ресурсами суспільство тощо. Соціокультурна місія освіти бути у тренді до викликів та запитів сучасного світу, умінні миттєво переорієнтовуватися на хаотичні процеси сучасності та інтуїтивно «вхоплювати» зміни, які лише набувають обрисів. Її

ефективність визначається не стільки можливістю транслювати досвід минулих епох, скільки у здатності адекватно реагувати на виклики сучасності, продукуючи нові реалії буття.

Венчурний й прогностичний характер освіти робить її цінною та соціально значимою для людини, оскільки орієнтує її на розвиток здібностей та розкриття її індивідуальної природи, продукування мотивації до саморозвитку тощо. Йдеться про процес самопізнання й само вибудовування людини та середовища у якому вона живе. Як результат у просторі освіти складається нова ідентичність людини – людина-аутопоезис (людина, яка творить себе). Релевантним у цьому процесі є набуття умінь та компетентностей, які дозволяють людині бути успішною в умовах кризового й мінливого сьогодення. Йдеться про *soft skills* («м'які навички») – універсальні навички, які допомагають людині бути успішною у житті та які сприяють реалізації особистісного потенціалу та «підсилюють» низку професійних компетентностей тощо. Різноманіття цих навичок К. Коваль структурує як: індивідуальні якості (вміння приймати рішення та вирішувати проблеми, формулювати цілі й орієнтуватися на кінцевий результат); комунікативні якості (вміння чітко й зрозуміло формулювати думки, взаємодіяти з різними типами людей, структурувати інформацію, модерувати наради, аргументувати свою позицію, готувати та робити якісні презентації, враховувати культурні та міжнаціональні особливості), управлінські якості (вміння працювати в команді, об'єднувати та мотивувати команду, навчати та розвивати учасників команди, передбачати та запобігати ризикам, ефективно планувати та керувати часом)². Більшість цих навичок ґрунтується на розвитку мислення, яке було б адекватним змінам сьогодення. В умовах, «коли світ повсякчас змінюється й отримує можливість набувати гармонії у своїй складності та розмаїтті, у людини виникає потреба творчо і гнучко реагувати на всі зміни, пізнавати мінливі реалії, постійно переосмислювати набуті знання, розглянувши їх у контексті ймовірності і випадковості»³. Йдеться про мислення, яке орієнтується на одиничність та унікальність, яке у відомому та очевидному може віднайти незрозуміле та неймовірне «поєднавши не поєднане», створюючи потенційну можливість кардинального нового розуміння реалій буття, продукуючи здатність людини заново й постійно осмислювати світ, так би мовити з «чистого аркушу», тут й тепер, орієнтуючись на життєздатні варіанти для вирішення поточних викликів тощо. Отож, сучасна освіта має «не стільки навчати думати про речі, якими вони є, скільки фокусувати увагу на тому, як вони можуть змінитися та яких рис можуть набуті у майбутньому»⁴.

Дослідження природи, особливостей розвитку мислення, що співзвучне потребам епохи має міждисциплінарний характер. Функціональні характеристики цього мислення презентовано у концепціях інноваційного мислення В. Делія, можливісного мислення Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, трансверсального розуму В. Вельши, глобального мислення Е. Ласло, складного мислення Е. Морена, системного мислення Дж. О'Конора, І. Макдермотта, критичного мислення Р.Х. Джонсона, М. Ліпмана тощо. Попри різноманітність напрямків та підходів об'єднавчою площиною є відкритий характер мислення, здатність його бути пов'язаним із системою цінностей й життєвих пріоритетів, тих хто пізнає та спроможність долати авторитет загальноприйнятих правил, приписів і стандартів. Таке мислення здатне запропонувати нові шляхи розвитку суспільства в умовах непрогнозованого й мінливого буття.

Слід зазначити, що до наукового дискурсу поняття «критичне мислення» увів на початку ХХ століття Дж. Дьюї. У праці «Як ми думаємо» він пояснював критичне мислення як «наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень»⁵. Це мислення презентувалося дослідниками Дж. Андерсоном, Дж. Брунером, Д. Кластером, М. Ліпманом та іншими як система суджень, яка ґрунтується на здатності визначати причинно-наслідкові зв'язки між фактами, верифікувати отриману інформацію, відокремлювати факти від суб'єктивних припущень та міркувань. Йдеться про розуміння світу та його процесів як складних та багатогранних.

Критичне мислення є складним процесом переосмислення інформації. Адже знання, що їх засвоює критично мисляча людина, постійно диференціюються й систематизуються з точки зору ступеня їх істинності, вірогідності, достовірності. Р.Х. Джонсон стверджував, що критичне мислення дозволяє людині сформулювати раціональне судження щодо отриманої інформації та прийняти обмірковані рішення як варто діяти у тій чи іншій ситуації⁶. Загалом, критичне мислення – це складний процес творчого переосмислення понять та інформації, який допомагає людині формувати свій унікальний погляд на явища та процеси і, керуючись логікою, вибудувати систему аргументації для доведення своїх думок.

Метою статті є розгляд критичного мислення як особистісної компетенції та технології у вивченні історії.

Мислення є складним психологічним і соціально-історичним феноменом. Воно вирізняє людину з поміж тваринного світу, оскільки є тим ресурсом, що її створює. Здатність мислити й пізнавати – одна з найважливіших характеристик людини.

На відміну від інших процесів життєдіяльності – мислення, відбувається відповідно до певної логіки й виникає за умови створення проблемної ситуації. Реальність володіє здатністю дивувати, а мислення отримує можливість створювати й осмислювати. Ця обставина зумовлює потребу у вирішенні питання: якому мислення слід навчати, щоб мати можливість адекватно й ефективно осмислювати мінливі реалії. Загалом, констатуємо, що «релевантним та продуктивним є мислення, яке має на меті не лише пояснити невідоме, а у відомому й очевидному віднайти незрозуміле та неймовірне»⁷. Особливістю такого мислення є те, що воно має варіативний та гнучкий характер. Воно не здійснюється у чітко визначеному річизці, а, навпаки, рухається манівцями, відкриваючи нові горизонти розуміння світу та місця у ньому людини та набуваючи нових смислових конотацій та сенсів. Таке мислення пливе до контексту, демонструючи повсякчас свою процесуальну природу. Воно орієнтоване на вільне використання розумових операцій для формулювання обґрунтованих висновків та узагальнених оцінок, для прийняття рішень.

1. Критичне мислення як компетенція

За рейтинговими оцінками низки урядових та неурядових міжнародних організацій, які займаються вивченням перспектив розвитку якісної освіти у сучасному світі – компетенція «критичне мислення» займає провідні позиції. Ця обставина свідчить про необхідність розвитку у людини здатності творчо та гнучко реагувати на зміни довкола неї, переосмислювати отримані знання та досвід у контексті можливісного, варіативного розвитку. Процес мислення сконцентровується на використанні неочікуваних змін та випадковостей, несуттєвих характеристик чи одиничних фактів тощо. Зауважимо, що у процесі мислення вони не розуміються як вторинні чи несуттєві. Навпаки, вони володіють можливісним потенціалом розвитку, оскільки здатні постати джерелом нових міркувань та «народження» знань, які співзвучні сучасності. Таке мислення має проблемний характер. Особливістю його є не лише спрямованість на вирішення нагальних проблем, а й на умінні у звичному та знайомому знайти неочікуване й невідоме, що слугуватиме основою для постановки нових проблем.

Критичне мислення є релевантним в умовах перманентної процесуальності. Це мислення допомагає людині сформулювати власний погляд на різні явища, факти та процеси світу довкола неї, керуючись логікою та використовуючи власну систему аргументацій та узагальнень, демонструючи здат-

ність вести дискусію й вибудовувати конструктивний діалог у підсумку приймаючи обґрунтовані, виважені рішення. Людина, яка має розвинуте критичне мислення здатна легко знаходити необхідну для неї інформацію, демонструє логічно обґрунтовані судження та відокремлює помилкову інформацію від достовірної. На думку дослідників, критичне мислення «поступово формує в учнів іншу внутрішню позицію, інші ціннісні установки та орієнтації»⁸. Йдеться про те, що людина не лише виробляє у собі імунітет від маніпуляцій, а й сама не маніпулює іншими.

Практичне значення розвитку критичного мислення в освітньому процесі полягає в орієнтуванні суб'єкта освітньої взаємодії на самостійне отримання знань, розвитку самоорганізації, саморегуляції та самоконтролю. У загальній інтерпретації цього поняття, критичне мислення є активним ставленням людини до навколишньої дійсності, у прагненні пізнавати й знати, бути гнучким, самостійним й варіативним у вирішенні проблем та прийнятті рішень, демонструвати відкритість до сприйняття інших позицій й одночасно умінні аргументовано відстоювати власну точку зору. Розвиток критичного мислення дозволяє навчатися з інтересом, оскільки те про що людина розмірковує перебуває у фокусі її уваги.

Імплікація цих міркувань у сферу освіти змінює її змістове наповнення та суспільне призначення. Розуміння освіти як середовища, де твориться простір думки, а не «споживається» готова інформація чи завчаються чужі міркування, є за своєю суттю інноваційним, оскільки спрямоване на розвиток інноваційних якостей людини, співзвучних епосі. Отож, в умовах сьогодення фокус навчання переноситься із засвоєння певного інформаційного ресурсу до здатності його продукувати та використовувати у життєвих ситуаціях. Цінність знань визнається умінням використати інформацію «тут і тепер».

2. Критичне мислення як навчальна технологія

Як розвивати критичне мислення під час навчальної діяльності? Які методи та прийоми є ефективними? На яких принципах має будуватися освітня діяльність під час реалізації методів та прийомів критичного мислення? Безперечно, ці та інші питання потребують ґрунтовного дослідження й апробації у освітній практиці. Їх вирішення дозволяє розглянути критичне мислення як ефективну навчальну технологію. Очевидно, що ця навчальна технологія має універсальний характер, тобто вона може успішно використовуватися при вивченні різних навчальних предметів.

У статті розглянемо її евристичний потенціал у вивченні історії. Релевантність використання технології критичного мислення на уроках історії обумовлена низкою факторів. Насамперед, розумінням того, що «історія є процесом мислення, що спираючись на свідчення та досвід минулого, покликаний відшукати відповіді на запити та небезпечні виклики сьогодення, з якими зіткнулося світова спільнота»⁹. Зазначимо, що місія історичної освіти передбачає проектування випереджальних форм суспільного розвитку, у забезпеченні продуктивного діалогу між сьогоденням та минулим. Історія – це завжди діалог епохи з епохою, культури з культурою, дослідника та людей певного історичного періоду тощо. Завдяки діалогу виникає «важливий феномен людського спілкування – зустріч, в якій перетинаються людські долі і відбувається взаємопроникнення людських світів»¹⁰.

Дослідники виокремлюють у розвитку критичного мислення етапи: евокація (збудження інтересу учнів до проблеми й здатність формувати цілі навчання); усвідомлене значення (дослідження різних аспектів проблемного питання, набуття нових знань для побудови міркування); рефлексія (визначення змісту ідей, набуття ними нової знаннєвої форми та поширення знань у новому контексті)¹¹.

Використовуючи методи та прийоми технології критичного мислення на уроках, педагог має усвідомлювати, що: поперше, критичне мислення формується поступово й є результатом кропіткої системної роботи, по-друге, не можливо створити чіткий алгоритм розвитку критичного мислення, оскільки кожен учасник освітньої взаємодії володіє унікальною природою пізнавальної діяльності тощо (радше можна лише виокремити умови та принципи розвитку критичного мислення).

Слід зазначити, що є доцільним використання низки прийомів та методів критичного мислення в опрацюванні історичних джерел та інформації. Для розуміння інформації необхідно розуміти, як саме пов'язані й яке смислове навантаження в історичному джерелі мають факти, поняття, міркування. Завдання педагога на уроках історії полягає у тому, щоб навчити учнів розуміти історичне джерело чи текст, розвинути здатність робити власні судження та висновки. Дослідники вважають, що принципами оволодіння критичною грамотністю є: уміння «ламати коди»; навчитися бути учасником текстової дії; навчитися використовувати текст історичного джерела в інтерпретації подій; навчитися бути текстовим аналітиком. Йдеться, насамперед про те, що учень працюючи з історичним джерелом, має усвідомлювати, що усі тексти конструю-

ються й тому піддаються певній й постійній реконструкції з позицій окреслених завдань¹².

Ілюстрацією може слугувати метод-стратегія система позначок «Поміч». Вона допомагає усвідомлювати текст історичного джерела, виокремлюючи у ньому відоме, невідоме, цікаве (таке, що потребує пояснення та дослідження), тобто «сортувати» матеріал. У процесі опрацювання тексту учні роблять позначки: «+» – відома інформація; «-» – нова інформація; «?» – незрозуміла інформація; «!» – інформація, яка здивувала й потребує подальших досліджень. Розгляд незрозумілої інформації та такої, що викликала інтерес та потребує додаткового вивчення чи нових досліджень може відбуватися під час діалогової взаємодії, в якій модератором є педагог. Він може стимулювати діалог запитаннями на кшталт: «На які питання ми не знайшли відповіді?», «З якими міркуваннями автора Ви не погоджуєтесь? Чому?», «Поміркуйте, які обставини вплинули на формування суджень автора?» тощо. Зауважимо, що такий аналіз спонукає до самостійної роботи над текстом й дозволяє створити на уроці клімат, який відповідає активній навчальній діяльності, рівень засвоєння попереднього навчального матеріалу та сформованості компетенцій. Слід зазначити, що впровадження цієї стратегії-методу у навчальні практики потребує часу. Вона може використовуватися під час вивчення історії як у середніх, так і старших класах. Критичному осмисленню інформації сприяють також графічні організатори: «асоціативний кущ», діаграми «кола Вена», «Гроно», щоденники подвійних нотаток та інші.

У спонуканні досліджувати різні позиції та аргументувати свої висновки важливу роль відіграє вміння ставити запитання. Дослідники зауважують, що «запитання – ланка, що пов'язує пізнане з непізнаним, місток, перекинтий від старого знання до нового, могутній стимулятор розвитку знання»¹³. Перелік запитань, складений учасниками освітньої взаємодії, може стати матеріалом на уроці узагальнення й систематизації знань. О. Пометун, Н. Гупан звертають увагу на важливість навчати учнів правильній постановці запитань. Вони пропонують організувати навчання за певним алгоритмом:

– визначення фокусу запитань (вчитель пропонує учням певний стимул, який використовують для формулювання (генерації) запитань. Стимул може слугувати певна фраза, тема чи ситуація, що досліджується учнями);

– постановка запитань (учні індивідуально або у малих групах мають поставити до «фокусу» якнайбільше запитань);

- покращення запитань (вивчення учнями різних типів запитань, наступним кроком буде вивчення двох різних типів запитань);
- вибір пріоритетних запитань (педагог пропонує учням переглянути складений перелік й обрати пріоритетні, подумати й назвати переваги та недоліки стосовно кожного запитання);
- планування подальших кроків (осмислення учасниками освітньої взаємодії отриманих висновків та їх узагальнення);
- рефлексія (осмислення й усвідомлення власних форм та передумов, критичний аналіз і методів пізнання, усвідомлення своєї об'єктивної позиції по відношенню до певної події чи думки)¹⁴.

Складений учнями перелік запитань може стати матеріалом на уроці узагальнення й систематизації знань. У цьому переліку можна знайти цікаві варіанти ключових і тематичних питань, які можна використати при вивченні цієї теми наступного навчального року.

Критичне мислення є складним процесом переосмислення інформації. Особливістю такого мислення є те, що воно має варіативний та гнучкий характер. Воно не здійснюється у чітко визначеному річищі, а, навпаки, рухається манівцями, відкриваючи нові горизонти розуміння світу та місця у ньому людини та набуваючи нових смислових конотацій та сенсів. Воно орієнтоване на вільне використання розумових операцій для формулювання обґрунтованих висновків та узагальнених оцінок, для прийняття рішень тощо. Критичне мислення необхідно розглядати як систему суджень, яка дозволяє аналізувати інформацію й таким чином, на її підставі ухвалювати раціональні рішення. Практичне значення розвитку критичного мислення у освітньому процесі полягає в орієнтуванні суб'єкта освітньої взаємодії на самостійне отримання знань, розвитку самоорганізації, саморегуляції та самоконтролю тощо. Місія історичної освіти передбачає проєктування випереджальних форм суспільного розвитку, у забезпеченні продуктивного діалогу між сьогоденням та минулим.

Примітки:

1. Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості / перекл. з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2017. С. 45.
2. Коваль К. Розвиток soft skills у студентів – один із чинників для їх працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 162–168.
3. Ганаба С.О. Стратегії розвитку критичного та креативного мислення: навчальний посібник. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 25.

4. Ганаба С. Soft skills епохи «плинної модерності»: як змінюється змістове наповнення освіти. *Вища освіта України*. 2023. № 2. С. 29.
5. Прагматизм. Історія філософії: підручник / В. Ярошевець та ін. Київ: Вид-во «Парапан», 2002. С. 56.
6. Технології розвитку критичного мислення учнів: адаптований перекл. з англ. / Ален Кроуфорд, Е. Венді Саул, Самуел Метьюз, Дж. Макінстер; за заг. ред. О. Пометун. Київ: Лебідь, 2006. 234 с.
7. Ганаба С.О. Стратегії розвитку. С. 17.
8. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. С. 11.
9. Ганаба С. Історична освіта у методологічному фокусі інтерсуб'єктивності: монографія. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. Івана Огієнка, 2010. С. 10.
10. Табачковський В. Проблема «Я-Інший» як осереддя антропологічної рефлексії. Філософія. Світ людини: курс лекцій / за ред. В. Табачковського. Київ: Либідь, 2004. С. 178.
11. Технології розвитку критичного мислення. С. 17.
12. Там само. С. 115.
13. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи / укл. О.І. Пометун, Л.М. Пилипчатіна, І.М. Сущенко, І.О. Баранова. Тернопіль: Богдан, 2010. С. 53.
14. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення. С. 120.

The socio-cultural mission of education is to be in trend with the challenges and demands of the modern world, able to instantly reorient to the chaotic processes of modernity and intuitively “capture” changes that are only taking shape. Its effectiveness is determined not so much by the ability to broadcast the experience of past eras, but by the ability to respond adequately to the challenges of modernity, producing new realities of being, etc. It is noted that the development of critical thinking involves the development of a person’s active attitude to the world, his desire to learn and know, to be flexible, independent and variable in solving problems and making decisions, to demonstrate openness to the perception of other positions and at the same time to argue his own point of view. The development of critical thinking allows learning with interest, because what a person thinks about is in the focus of his attention.

Key words: critical thinking, learning, historical education, man, dialogue.

Отримано: 07.04.2024 р.

*Ірина Кучинська
м. Кам'янець-Подільський*

ЦІННОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РЕФОРМУВАННЯ

У статті акцентується увага на важливості в умовах реалії сьогодення (війна з РФ) пріоритетності військово-патріотичного виховання студентської молоді у закладах вищої освіти України. Підкреслюється, що військово-патріотичне виховання є складовою частиною патріотичного виховання. Зазначається, що організація військово-патріотичного виховання повинна бути спрямована на усвідомлення студентською молоддю значущості й важливості у їх житті прагнення захисту своєї країни; формування психофізичної та морально-духовної готовності до служби в армії; розумінні цінностей цього важливого аспекту їх життєдіяльності для себе, їх родин та країни в цілому.

Ключові слова: *військово-патріотичне виховання, ціннісні орієнтири, реформування вищої школи, виховні задачі, студентська молодь.*

Сьогодні, коли наша держава протистоїть у війні Російській Федерації виникає нагальна потреба у переосмисленні зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей. Як зазначається у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.) Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз, і водночас, великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд із забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське та євроатлантичне співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, що великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Прагнення українців жити, працювати, виховувати своїх дітей у вільній, незалежній, сильній, багатій країні, яка прагне до мирного співіснування у співдружності європейських країн актуалізує питання пріоритетів виховання враховуючи реалії сьогоденніших подій. Як констатує академік Іван Бех (Директор

Інституту проблем виховання НАПН України) «У вихованні особистості мірилом унормованості поведінки служить її відповідність вимогам суспільства. Звичайно, цивілізоване суспільство завжди гармонійно поєднує загальнолюдські й національні моральні норми – цінності, які й мусить свідомо привласнити людина»¹. *Цінності демократії*, які виборюють й захищають українці підтверджує їх бажання цивілізаційного вибору для суспільства, держави й розвитку своїх дітей, що є безумовним пріоритетом у *моделюванні* системи навчально-виховного процесу сучасних закладів вищої освіти України.

Проблема виховання у вищій школі знаходиться у колі наукових інтересів багатьох вчених, педагогів й психологів: А. Алексюк, І. Бех, Г. Балл, А. Бойко, С. Карпенчук, К. Журба, М. Грищенко, В. Мірошніченко, В. Ортинський, І. Зайченко, А. Кузьмінський, В. Омеляненко, І. Піддасий, Б. Ступарик та ін. Актуалізація сутності, змісту і завдань процесу виховання у вищій школі; методів, форм і засобів виховного впливу на особистість студента; становлення та розвиток виховання були й безумовно залишаються важливим аспектом виховної діяльності. Не можна не акцентувати увагу на вивченні та розгляді фундаментальних питань виховання вченими, педагогами Інституту проблем виховання НАПН України, які у своїх роботах визначають пріоритетні *ціннісні* орієнтири та *потенційні можливості* сучасного виховання. Цілком очевидно, що всі ці питання є актуальними та значущими.

Розуміючи, що студентська молодь це є *громадянський та професійний потенціал* країни науково-педагогічні працівники акцентують увагу на важливості, а особливо в умовах бойових дій, які переживає Україна впровадження у виховну діяльність військово-патріотичної компоненти. Близькість до недружніх для нас кордонів з Російською Федерацією змушує тримати у постійному тонусі не тільки Збройні сили країни, але й також педагогічну громаду, яка аналізуючи та враховуючи реалії визначає ціннісні пріоритети виховання українських дітей та молоді.

Військово-патріотичне виховання розглядаємо як виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони.

Зазначимо, що військово-патріотичне виховання є складовою частиною патріотичного виховання. Організація військово-патріотичного виховання повинна бути спрямована на усвідомлення студентською молоддю значущості й важливості

у їх житті прагнення захисту своєї країни; формування психофізичної та морально-духовної готовності до служби в армії; розумінні цінностей цього важливого аспекту їх життєдіяльності для себе, їх родин та країни в цілому. Сучасна молодь повинна відчувати потребу у захисті своєї країни на всіх фронтах, починаючи безпосередньо з лінії бойових дій й закінчуючи професійно-грамотною, кваліфікаційно-компетентною допомогою у відбудові України. Прагнення студентської молоді долучатися до цих безперечно історико-знакових моментів життя України буде свідчити про їх свідомість громадянському обов'язку, мужності, розумінні цінностей життя, свободи та розвитку; бажанні конструктивно-позитивних змін; подоланні тих перешкод, які заважають країні у її розквіті.

Особливо важливо здобувачам вищої освіти вміти розпізнавати *моральних провокаторів*, які використовуючи лживі, підступні моральні постулати, хибні ціннісні орієнтири нав'язують своє бачення світу (прикладом слугує так званий «руський мир») формуючи тим самим незрілу, керовану особистість. Вважаємо, що військово-патріотичний аспект виховної діяльності висвітлить найважливіші пріоритети для становлення дієвої, вільної, принципової, грамотної, моральної, компетентної, мужньої, свідомої особи. Сучасні педагоги акцентують, що педагогічній громаді надзвичайно важливо звертати увагу на формування громадянина – патріота, який розуміє свою роль у сьогоденних життєвих моментах². При цьому військово-патріотичне виховання студентської молоді визначається як пріоритетне у форматі вибору та усвідомлення ключових цінностей суспільства³.

Цілком очевидно, що військово-патріотичне виховання – це актуальний аспект діяльності у вищій школі сьогодні, однак необхідно констатувати, що розвиток саме цього виховного процесу повинен відбуватися у тісному взаємозв'язку з громадянськими, національно-патріотичними, морально-етичними, духовними, екологічними та демократично-правовими ціннісними орієнтирами. Саме ця взаємопов'язаність та взаємозалежність дасть відчуття себе патріотом; вільною, культурною, духовною особистістю; громадянином квітучої країни; людини яка змінює свою країну на краще, знає як це зробити, прагне цього, відчуваючи та розуміючи необхідність її захисту у складні для неї періоди. Тому вважаємо, необхідно підкреслити, що після перемоги у війні з РФ напрям військово-патріотичного виховання так само повинен залишатися значущим й важливим у становленні гідної й сильної особистості прагнучої розвитку й захисту країни. *Цінності демократії, як*

показує досвід не можуть розглядатися та усвідомлюватися без розуміння студентами **власного** обов'язкового вкладу у захист та збереження своєї держави. Саме це дає молоді відчуття себе не тільки громадянином але й людиною від дій якої залежить її майбутнє, її родини та країни в цілому. Ці ціннісні погулати безперечно вплинуть й на вибір тих форм та методів проведення військово-патріотичного виховання у сучасній вищій школі, які будуть найбільш продуктивними та відповідатимуть вимогам часу. Здійснювати їх можна у формі лекцій, бесід, розповідей, екскурсій до музеїв військових подій, зустрічей із ветеранами війни з РФ, пошукової роботи тощо. Актуальними будуть як масові, так й групові та індивідуальні форми виховної роботи зі студентською молоддю. Так, доречними будуть вечори запитань та відповідей про війну та її наслідки, героїзм українців, довгий шлях до перемоги; обов'язкові зустрічі з Героями України у війні з російськими окупантами. Важливо, щоб такі заходи проходили в атмосфері особистої причетності до обговорюваних проблем, щоб студенти були організаторами й учасниками: запрошували гостей й були активними співрозмовниками. Зауважимо, особливе місце у виховній роботі належить саме безпосереднім контактам здобувачів освіти з цікавими, героїчними людьми. Вони надають виховній роботі емоційного характеру, мають істотний вплив на патріотичні почуття молоді.

Важливою формою виховної роботи є безперечно групові, такі як круглі столи. Вони зазвичай збирають молодих людей, які не обмежуються власною думкою у пошуках істини. «Круглі столи» сприяють розширенню кругозору, формуванню світогляду, загальнолюдських, національних цінностей, а у сучасних реаліях й безумовно військово-патріотичних. Також потенціал студентів реалізується в гуртках, основними завданнями яких повинно бути:

- формування національно свідомого патріота – громадянина, захисника України;
- виховання фізично й морально здорової людини;
- усвідомлення моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм;
- прагнення захистити свою країну у разі потреби.

Доцільно практикувати обговорення публікацій з найпопулярніших видань, які приваблюють студентів своїми аналітичними матеріалами щодо військової, політичної, економічної, етичної, культурної ситуації в Україні.

Не залишається поза увагою й індивідуальна виховна робота:

- корекція відхилень у свідомості та поведінці окремих студентів шляхом створення спеціальних педагогічних ситуацій, які сприяють усуненню наявних в особистості здобувача негативних якостей (подолання негативізму в наслідок бойових дій; активізація прихованих почуттів; зміцнення віри у власні дії тощо);
- спонукання студентів до раціонального використання вільного часу з метою всебічного розвитку своєї особистості, вдосконалення необхідних фахівцю якостей (консультування здобувачів освіти по цікавим для них питаннях).

Завдання викладача в цьому плані – влаштувати зустрічі студентів з відповідними фахівцями для надання їм кваліфікованої допомоги, особливо це важливо, коли ми спостерігаємо наслідки війни, які проявляються у молоді у вигляді психологічного виснаження, депресивних станів, невпевненості в собі.

Надзвичайно важливо, щоб молода людина була небайдужою до тих подій, які відбуваються у країні, прагнула у разі потреби стати на її захист. Так звана *«розмова зі своєю совістю»* повинна висвітлити питання світоглядного характеру:

– *хто я для своєї країни, і що країна є для мене?*

Прагнення молоді не замовчувати це питання, а навпаки визначити для себе своє місце серед тих хто справді прагне зробити Україну вільною, сильною та процвітаючою призведе до прагнення змін у власному житті, шукання свого місця в ньому.

Військово-патріотичний аспект виховної діяльності акцентує увагу на:

- потребі молоді до захисту тих цінностей, що їм найдорожчі;
- подоланні як що є прояв невпевненості в собі;
- позитивних змін в своєму оточенні;
- мотивації до прийняття відповідальних рішень;
- розуміння та відчуття себе особою, яка хоче та може захистити себе, свою родину й країну.

Ці, як констатує академік Іван Бех, соціально-моральні задачі розв'язують проблему розкриття логіки засвоєння молоддю зовнішніх вимог і моральних норм. Тільки розкривши процес інтеріоризації суспільної моралі, можливо сподіватись на ефективність виховної діяльності. Враховуючи, що в цьому процесі важлива роль належить власній активності особистості, її діяльності, розв'язання соціально-моральної задачі має ґрунтуватися на ціннісному усвідомлено-емоційному ставленні суб'єкта до засвоюваного етичного змісту⁴.

Вправляючись у розв'язанні соціально-моральних задач, молода людина розвиває в собі якості з орієнтацією на майбутнє, тобто здатність і готовність самоудосконалювати себе. Військово-патріотичний аспект виховання в умовах війни повинен збагачувати й удосконалювати *моральне мислення* молодих людей, тобто проявлятися в умінні використовувати етичні поняття, не спотворюючи їхньої сутності і змісту, чітко погоджуючи їх зі своєю поведінкою, з життєвими явищами. Зауважимо, незасвоєння етичних понять – одна з причин аморальних вчинків. Сьогодні, ми говоримо, про те що *героїзм*, як важлива моральна риса, що пов'язана з почуттям патріотизму, глибокої любові, відданістю формується у молоді на основі відповідального ставлення до сенсу свого власного життя. Питання про героїзм сучасних українців повинно обговорюватися серед молоді, аналізуючи їх з точки зору фундаментальної цінності, розумінням й переживаннями. Як констатує вчена С. Карпенчук переживання людини не залишаються непоміченими іншими людьми, що характеризує одну із головних людських якостей: взаєморозуміння, співпереживання, співчуття, співучасть (прояв взаємної підтримки, взаємодопомоги). Без цього неможливе не тільки колективне, але й індивідуальне буття⁵. Моральний аспект військово-патріотичного виховання є синтезом патріотичного та інших чинників виховання. Адже на основі моральних почуттів формується моральне ставлення, кінцевим результатом сформованості яких є моральне самоставлення. Воно реалізується в таких проявах як самооцінка своїх власних дій, вчинків, ставлень, самоаналіз, самоконтроль. Це ставлення:

- до роду, рідних (родинний етикет);
- до природи (екологічний етикет);
- до рідного краю, держави, її символів, інших народів (загальнолюдський етикет та етнічний);
- до мови (мовленнєвий етикет);
- до оточуючих (етика спілкування);
- до самого себе (етизм індивідуальності);
- до прекрасного (естетика);
- до праці (культура нації);
- до науки (інтелектуальна культура);
- до Батьківщини (патріотизм).

Ці орієнтири актуалізують для молоді найважливіші цінності в їх житті. Ставлення до морального аспекту виховання ми розглядаємо через призму моральної культури особистості та її моральної зрілості. Зауважимо, в умовах війни ми можемо побачити *моральну зрілість* через високий рівень сформова-

ності в людині моральної самосвідомості, морального ставлення й саморегуляції власних дій, вчинків, емоцій і поведінки у складні, екстремальні для неї часи. Але нам цікаво акцентувати увагу на тому, що морально зріла людина спроможна здійснювати самовиховуючий вплив (сьогодні це вкрай актуальний процес). Кожна особистість розрахована на моральне зростання. Адже в кінцевому результаті істиною моральною людиною можна стати за рахунок власних зусиль. Самооцінка, самоосвіта, самоставлення і саморегуляція є тими суб'єктивними рушійними силами, за допомогою яких розвивається самосвідомість молоді людини, тобто усвідомлення соціальної значущості власної індивідуальності, свого місця і ролі в суспільній життєдіяльності. Чим вищий рівень самоусвідомлення, тим продуктивніше здійснюються самооцінка, самоконтроль, самопостереження. *Моральне самовдосконалення* покликане спонукати до життя такі моральні якості, як самовладання, самоодержимість, самокритичність. Самовладання виражається в здатності й умінні особистості керувати своїми емоціями, почуттями, нахилами, звичками (саморегуляція).

Отже, мораль сучасного життя, складного, екстремального (особливо під час військових подій) потребує від молоді усвідомлення цінностей буття через призму потреб служіння, процвітання та захисту своєї Батьківщини. Гасло «*Сьогодні ти захищаєш свою країну, а завтра країна захистить тебе!*» стає ціннісним орієнтиром для майбутніх поколінь. Військово-патріотичне виховання студентської молоді у цьому аспекті займає свою значущу ціннісну нішу у процесі самоусвідомлення особистості, адже від розуміння важливості своєї участі у відстоюванні ідеалів свого народу, країни, боротьбі за незалежність, існування загалом залежить не тільки доля землі, де ти народився й живеш, але й відчуття себе людиною для якої цінності Добра, Правди, Честі, Любові є необхідними та принциповими.

Підсумовуючи вище наведений матеріал, зазначимо про важливість та пріоритетність у сучасній вищій школі України:

- військово-патріотичного напрямку виховання студентської молоді;
- розумінні молодими людьми цінностей країни, її захисту та незалежності;
- розумінні та розв'язанні студентами соціально-моральних задач у контексті викликів суспільства;
- формуванні морального мислення, моральної зрілості й морального самовдосконалення;
- розпізнаванні моральних провокаторів та хибних ціннісних орієнтирів.

Примітки:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання. Київ: Либідь. 2003. С. 9.
2. Поліщук С.В., Кучинський С.А. Історична ретроспектива розвитку громадянського виховання в Україні (XIX–XX ст.). *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України; [гол. ред. Н.В. Бахмат]. Київ: Міленіум. 2022. Вип. 32. С. 82–94.
3. Кучинський С.А. Військово-патріотичне виховання студентської молоді у вищому навчальному закладі в умовах сьогодення. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Київ: Міленіум. 2015. Вип. 18. С. 73–77.
4. Бех І.Д. Наукова праця. С. 40.
5. Карпенчук С.Г. Філософія освіти (загальна теорія педагогіки): монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. С. 85.

The article focuses attention on the importance of prioritizing military-patriotic education of student youth in higher schools of Ukraine in the conditions of today's realities (war with the Russian Federation). It is emphasized that military-patriotic education is an integral part of patriotic education. It is noted that the organization of military-patriotic education should be aimed at making student youth aware of the significance and importance in their lives of striving to protect their country; formation of psycho-physical and moral-spiritual readiness for service in the army; understanding the values of this important aspect of their life for themselves, their families and the country as a whole.

Key words: *military-patriotic education, value orientations, higher school reform, educational tasks, student youth.*

Отримано: 05.02.2024 р.

**ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ
ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
(ЕМПІРИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВИКЛАДАЧА)**

У статті характеризується комплекс інформаційно-пропагандистських заходів керівництва Російської Федерації, спрямованих на розхитування стабільності в Україні від 2014 р і дотепер, введення в оману міжнародного співтовариства з приводу своїх намірів щодо нашої держави. Висвітлюються основні напрями ідеологічного впливу на російське та українське суспільства, а також зарубіжну спільноту, форми і методи інформаційного протистояння з Україною і «колективним Заходом», дискредитації і негативізації образу українців. Подається авторська версія трактування емпіричного матеріалу, який може бути використаний викладачами середньої і вищої школи на заняттях зі вказаної та суміжної тематики.

Ключові слова: війна Росії проти України, ідеологія рашизму, інформаційно-пропагандистські спеціальні операції (ІПСО), пропаганда, засоби масової інформації.

Одразу після розпаду СРСР у Кремлі стали розмірковувати над варіантами і засобами повернення України до зони ексклюзивного контролю імперського центру. Практично увесь період незалежності молодій Українській державі став змаганням за повноцінний суверенітет від постійних зазіхань Москви. Гібридні засоби гальмування державотворчих процесів в Україні, спрямовані на підрив її економічної і політичної самостійності, розкол українського суспільства за мовними, національними, конфесійними ознаками, намагання зберегти безроздільне панування в інформаційному просторі, супроводжувалися дискредитацією нашої країни на міжнародній арені. Та все це виявилось лише підготовчою фазою до силового сценарію розв'язання «українського питання», оскільки усі інші не забезпечили очікуваних результатів. А навіть після розв'язаної у 2014 р. Росією війни проти України інформаційні методи боротьби залишалися одним з рельєфних виявів цього протистояння. Це пояснюється кількома чинниками: по-перше, авторитарні режими завжди забезпечують вирішальний відсоток своєї легітимності завдяки пропаганді; по-друге, усвідомлюючи неправомірність власних дій щодо України, російське військово-політичне керівництво намагалося завдяки розгалуженій мережі інформаційних служб за

кордоном забезпечити просування своїх нарративів і виправдання агресивних дій; по-третє, інформаційний вплив на російських громадян забезпечує ефективність мобілізаційних заходів влади та підтримку ними війни. До певної міри таку ситуацію слід вважати парадоксальною, адже ідеологічне підкріплення агресивних намірів Путіна давно перетворило інформаційний продукт ідеологічного змісту на перманентну потребу.

У сучасній глобалізованій реальності навіть банальні грабіжники-терористи намагаються підкласти якусь ідею під свої злочини. Що вже казати про ісламських чи російських міжнародних терористів, які вишукують релігійні, культурно-історичні та етичні рації, аби надати їм бодай якихось сенсів.

Одразу слід наголосити, що в Росії не існує концептуально стрункої, структурованої, офіційно оформленої ідеології. Нинішні шматки ідеологічного за призначенням продукту, які час від часу вкидаються в інформаційний простір Путіним, іншими високопосадовцями і штатними пропагандистами, є еклектичною сумішшю політичних меседжів, есхатологічних передрікань, псевдоісторичних екскурсів, пронизаних повним ігноруванням загальнолюдських цінностей та міжнародного права. Ці клапти зшиваються «білими нитками» в строкате імперське полотно віртуальної реальності, уявних спільнот, марних очікувань, яким пронизана регулярно збуджувана масова свідомість росіян і тих, хто ніяк не може позбавитися російського сантименту за кордоном. Ідеологічними «скрепами» путінського режиму слугують концепти євразійства, «Святої Русі» та «русского міра». Не вдаючись до детальної характеристики кожного з них, вкажемо лише на те, у який спосіб вони послуговуються сучасному імперському курсу Москви. З часів дискусії між так званими «західниками» і слов'янофілами у Росії культивувалися фобії, пов'язані з негативним впливом інших цивілізаційно-культурних формацій на «самобутній» російський культурний код. Одні намагалися його кристалізувати й консервувати, інші – вивести за вузькі межі культурно-духовного ізоляціонізму і надати йому нових сенсів і звучання, влести у світову філософсько-культурну вервечку.

У формуванні сучасних ідеологічних конструктів у Росії задіяні науковці, релігійні діячі, публіцисти і журналісти, професійні пропагандисти, представники силових структур і спецслужб. На виході – доволі строкатий, суперечливий продукт сумнівного змісту і якості, що страждає численними суперечностями, історичними фальсифікаціями, ксенофобією і шовінізмом, імперським експансіонізмом.

«Верховний жрець небезпечної форми російського націоналізму» духовний батько терміну «русскій мір», А. Дугін 2014 р. внесений до санкційного списку Євросоюзу, а 2015 р. – до санкційних списків США та Канади за причетність до анексії Російською Федерацією Криму. Ресурс «Медуза» інформує про те, що останнім часом внутрішньополітичні підрозділи Адміністрації президента РФ стали систематично запрошувати до Кремля ультраконсервативних філософів на кшталт А. Дугіна, А. Проханова, В. Багдасаряна. Покликаючись на джерела, близькі до АП РФ та керівництва «Єдиної Росії», ресурс повідомляє про те, що з «мислителями» розмовляють про те, «в чому мета Росії, чого вона хоче». У бесідах бере участь кремлівський куратор внутрішньої політики, заступник голови АП С. Кірієнко.

Водночас Кремль став консультиватися з засновником каналу «Царьград» православним підприємцем К. Малофєєвим, причетним до фінансування т.зв «ополчення» під час анексії Криму і на першому етапі війни у Донбасі. До того Малофєєв і влада мали напружені стосунки.

Такі контакти покликані допомогти правлячій кліці «намацати якісь контури нової ідеології». Незважаючи на суттєві відмінності в поглядах та світоглядних орієнтирах згаданих персон (Дугін – ярий антизахідник, Малофєєв – антикомуніст і монархіст, Проханов – сталініст-імперець), їх об'єднує переконання, що на полях України йде цивілізаційне протистояння Росії і Заходу.

Представники правлячого клану надалі користуються деякими тезами і формулами ідеологів. Для прикладу, С. Кірієнко вжив термін «народна війна», а Путін через місяць після загибелі доньки Александра Дугіна – Дарії (влітку 2022 р.) вжив улюблене поняття її батька – «англосакси».

Донедавна Путін мало цікавився ідеями А. Дугіна (їх поширювали переважно адепти євразійства), нині ж ситуація змінилася. Праворадикальні філософи тепер «допомагають сформулювати російську ідеологію в принципі». Навіть не поділяючи концепти А. Дугіна, група С. Кірієнка вважає за можливе використовувати такий потенціал для влади: «Тепер війна – потрібні войовничі».

Сам А. Дугін виступає з твердженнями, що війна в Україні схожа на «Страшний суд», а Росія протистоїть «Антихристу» в особі «колективного Заходу». У різних варіаціях аналогічні міркування помічені у виступах патріарха Кірілла і самого Путіна стосовно анексії українських територій.

Л. Якубова з цього приводу наголошує: «Антизахідний розворот євразійської ідеології, власне, був не чим іншим, як

спробою пояснити через культурні та біологічні схеми відторгнення організмом ворожих/неприродних впливів соціально-економічну, суспільно-політичну та етнокультурну катастрофу Росії, свідками яких вони стали»¹. Інша «геополітична катастрофа» (у трактуванні путінських ідеологів) – розпад СРСР – аналогічним чином спричинив наростання офіційної антизахідної риторики та її відповідного оформлення в ідеологічній сфері, пропаганді та настроях багатьох росіян. Ресентимент за «великою» світовою державою, належність до якої живила почуття гідності й самодостатності її громадян, став емоційною закваскою рашизму – цього потворного симбіозу ідеологічних вивертів, політичних практик та збройного насильства. А жупел «оточеної ворогами фортеці», вживлений ще за радянських часів у масову свідомість, якнайкраще підходить для мобілізаційних операцій влади.

Фантом «Святої Русі» заснований на штучно підживлюваній владою тезі про нерозривність російськості і православ'я. Французький дослідник А.Безансон вважає іманентною рисою російського православ'я те, що воно стало «цементом російського народу». Зазначаючи, що в російському православ'ї безроздільно панує чутливість, він вказує на те, що російські віряни здебільшого залишаються концептуально не обізнаними з власною релігією. У них «сила емоцій замінює знання. ... Християнин живе подвійним життям, ангелом у церкві, а на землі – людиною, моральна витримка якої оцінюється менше, ніж здатність до розчулення і дар сльозопускання». Ось цей люфт, а в більшості випадків – провалля, між православною сентиментальністю і надзвичайно легким перевтіленням Богоподібної істоти у звіроподібну, на наше переконання, і становить сутнісний стрижень «таємничої природи російської душі»² так необачно і незаслужено поетизованої апологетами російськості й беззастережно експлуатованої кремлівським диктатором.

Концепт «русского міра», сформований за участі російського православного духовенства відрізняється більш прагматичними і цинічними засадами. Покликаний легалізувати і легітимізувати імперські наміри путінської кліки, він маркує приналежність до «великої російської цивілізації усі території, де люди використовують російську мову і де має територию Російська православна церква. Таким чином, такі принципи, як статус-кво, недоторканість кордонів і територіальна цілісність суверенних держав, не мають для Москви жодного значення. У зв'язку з цим особливого звучання набуває ідеологема про «історичні російські землі», що так часто зустрічається в останніх промовах і писаннях Путіна.

Однією з найпоказніших властивостей сучасних ідеологічних настанов і дороговказів Кремля є постійне звернення до історичних сюжетів. Інструменталізація історії відверто спрямована на легалізацію і легітимацію імперської політики Москви. І тут роль соліста взяв на себе сам Путін. Якщо наскрізно ознайомитися з його статтями «Росія і національне питання» (23 січня 2012 р.), «Про історичну єдність росіян та українців» (12 липня 2022 р.), зверненням Президента Російської Федерації від 24 лютого 2022 р., інтерв'ю американському журналісту Т. Карлсону (лютий 2024 р.), то легко помітити, що в них рефреном проходить путінська імперська версія минулого, в якій виокремлюються такі моменти:

1. Росія має право на «історичні російські землі», в які вона вклала військовий, політичний, економічний, культурний і людський капітал.

2. Українці і росіяни мають спільне походження, історію і є єдиним народом. Окремішність і самобутність українців – штучна, придумана конструкція.

3. Усі спроби державотворення українців завершувалися невдачами. Сучасна Україна – це держава, що не відбулася.

4. Історичне призначення і цивілізаційна місія Росії завжди драгувала Захід, який і нині протистоїть їй на полях війни в Україні³.

В ідеологічну матрицю Кремля сталевою ниткою вшито шовіністично-ксенофобські посили. «Правильні» українці трактуються як «росіяни, що розмовляють іншою мовою» і згідно з пропозиціями Т. Сергійцева та інших путінських політехнологів легко асимілюються. Натомість неприхильні до російського режиму громадяни України піддаються глибокій фільтрації сепарації, тривалому перевихованню, а найнепосутливіші – фізичному знищенню. Фактично ідеться про закладання ідеологічно-інституційних підвалин геноцидальної політики Росії в Україні, що має отримати належні і невідворотну оцінку міжнародних судових інстанцій⁴.

Інформаційне поле після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну стало швидко наповнюватися матеріалами релігійної тематики. Знаючи, з якою прискіпливістю міжнародні організації (насамперед правозахисні та релігійні) ставляться до проблем свободи совісті та поваги державою суверенності різних конфесій, російські пропагандистські служби на повну потужність стали роздмухувати тему «переслідування УПЦ МП в Україні».

Задля реалізації антиукраїнської стратегії Кремль сформував розгалужений «апарат брехні» – багатопаровий механізм

пропаганди, що працює в Росії та за її межами. Про масштаби його функціонування свідчать фінансові потоки, що в нього вливаються. Нещодавно в соціальних мережах з'явився текст наказу Федерального державного унітарного підприємства «Всеросійська державна телевізійна і радіомовна компанія» (ВДТРК) від 8 червня 2022 р. за підписом його очільника О.Б. Добродєєва такого змісту: «Згідно з Указом Президента Російської Федерації від 06.06.2022 № 356 (святковий) до Дня Росії наказую виплатити одноразові грошові премії за вірність професії та Батьківщині переліченим особам...». Далі йде список з зазначенням розміру преміальних виплат: Златопольському Антону Андрійовичу, Кисельову Дмитру Костянтиновичу, Кондрашову Андрію Олеговичу – по 2 млн. руб., Поповій Анастасії Андріївні, Скабєєвій Ользі, Сітель Марії Едуардівні, Рожкову Євгену Геннадійовичу – по 1 млн. руб.⁵. Показово, що у списку не фігурує Володимир Соловйов, якого, очевидно обійшли «царською ласкою» через скандал з мером Єкатеринбурга і артистом Александром Новіковим. Однак і він не почувасться обділеним. На 2023 і 2024 рр. на програми В. Соловйова було виділено по 1,5 млрд. руб. (разом – 3 млрд.)⁶.

Сучасні технології дали змогу путінському режиму надати пропаганді індустріального характеру. Все більшу роль одночасно з традиційними ЗМІ відіграють ботоферми, якими свого часу в РФ опікувався Є.Рогожин (очільник ПВК «Вагнер», який, за офіційною версією, загинув у авікатастрофі 23 серпня 2023 р. невдовзі після невдалого «заколоту»). Британському журналісту Д. Патрикаракосу вдалося отримати інформацію від одного з колишніх співробітників ботоферми, який описав її структуру. На першому поверсі розміщувався відділ медіахолдингів, який керував фальшивими українськими та російськими вебсайтами; другий – займали соціальні медіа, що продукували «меми» та відео; третій – блогери, які випускали відверті фейки на кшталт «дефіциту їжі у дитячих садках» тощо; четвертий – коментатори соціальних мереж «Facebook», «Twitter», «Youtube», «Вконтакте». Функції співробітників ботоферми полягали у створенні і наповненні відповідним контентом сайтів з доменами .ua (це мало сформулювати переконавання про їхнє, нібито, українське походження); веденні сторінки «тролів» у соціальних мережах, які мали активно поширювати або коментувати певні події, спростуванні інформації українських офіційних органів та ЗМІ. Одне з головних завдань після Майдану полягало у тому, аби у споживачів інформації склалося враження, що мешканці південних та східних регіонів України поділяють проросійську орієнтацію, не сприйма-

ють київську владу як легальну та підтримують сепаратистські угруповання. Кожен співробітник повинен був писати до 20 статей обсягом 800 слів кожна⁷.

З метою створення відповідних морально-психологічних та організаційних підстав агресії рашистська ідеологічно-пропагандистська машина усіма можливими засобами безупинно формує негативний образ України та українців. Дегуманізація українських патріотів покликана виправдати злочинні дії російських силовиків на захоплених територіях в очах російського народу і світової спільноти. Для цього використовуються ПССО у ЗМІ, сфальшована вербальна та візуальна продукція, безперервний потік брехні і наклепів на дипломатичному рівні тощо.

Підривна діяльність російських спецслужб знайшла вияв у формуванні «п'ятої колони», яка, поміж іншим, була інтенсивно задіяна в інформаційній боротьбі проти України. Одним з найвпливовіших олігархів В. Медведчук став прямим провідником путінської політики не тільки всередині нашої країни, а й за кордоном.

У програмі С. Фурси та В. Сич від 20 лютого 2024 р. зазначалося, що Москва активно нарощувала свою присутність на українському медіа-ринку з метою інформаційного впливу на масову свідомість населення. Важливими джерелами проросійської пропаганди стали телевізійні канали – «112 Україна», «News One», «Zik», якими володів соратник кума президента РФ Віктора Медведчука та колишній народний депутат Тарас Козак. Пальма першості належала «News One». Його засновником і власником став народний депутат VII і VIII скликань Євгеній Мураєв, однак у 2018 р. телеканал придбав Тарас Козак. У цьому ж році останній став власником і «112 Україна», що вважався одним із лідерів серед новинних каналів і слугував майданчиком для проросійських пропагандистів. Також Кремль спонсорував низку інтернет-ресурсів – «Страна.ua», «Вести», «2000.ua», «Комсомольская правда» та інших⁸. У лютому 2021 р. керівництво Української держави заборонило діяльність вказаних телевізійних каналів, що спричинило нівелювання помітного впливу російських інформаційних акцій та зниження рейтингів агентів зовнішнього впливу, яких Кремль прагнув використати для встановлення проросійської влади у Києві під час повномасштабного вторгнення⁹.

Обвинувачуваного у державній зраді В.А. Медведчука у вересні 2022 р. обміняли на 200 українських військовополонених, а у січні 2023 р. його позбавили громадянства України. Однак він подав позов до Верховного суду України, вимага-

ючи повернути громадянство та мандат депутата Верховної Ради України.

27 березня 2024 р. контррозвідка Чехії (BIS) повідомила, що завдяки сприянню Служби безпеки України вдалося викрити організовану російськими спецслужбами мережу, що намагалася завдяки пропаганді та підкупу політиків депутатів Бельгії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Угорщини, Франції посилити проросійські впливи у Європарламенті та ЄС. За словами прем'єр-міністра Чехії Петра Фіали, «метою цієї групи впливу була діяльність, спрямована проти територіальної цілісності, суверенітету і незалежності України на території ЄС». Вказану групу очолюють усе той же Віктор Медведчук та колишній генеральний продюсер каналу «112 Україна» Артем Марчевський. Саме вони передавали кошти європейським політикам, аби провести до Європарламенту якомога більше депутатів проросійської орієнтації на червневих виборах 2024 р., організувала публікацію антиукраїнських та антиєвропейських матеріалів на сайті «Голос Європи», запущеному цими особами. У звіті BIS на 300 сторінках розкривається діяльність Медведчука і Марчевського. Їх обох, а також зареєстровану у Чехії медіакомпанію «Voice of Europe» («Голос Європи») внесли до санкційного списку цієї країни, а їхні рахунки заморозили.

Марчевський прибув до Чехії з першою хвилею біженців навесні 2022 р. й оселився поблизу Праги. За повідомленням німецької газети «Der Spiegel», він за вказівками свого патрона розбудовував відповідну мережу, яка передавала кошти європейським політикам від «Голосу Європи» готівкою під час приватних зустрічей або через біржі криптовалют.

Як повідомляє таблоїд «Politico», резидент ліберальної групи «Renew» Валері Айер у листі до президента Європарламенту Роберти Меццолі закликала «провести термінові дебати» у Європарламенті з цього приводу. «Якщо діючі члени Європарламенту чи кандидати на майбутніх європейських виборах брали гроші від російського уряду чи їхніх довірених осіб або корумповані ними, вони мають бути викриті», – наголосила Айер. Із закликом провести ретельне розслідування можливого підкупу парламентарів до Меццолі звернувся також депутат від партії «зелених» Нідерландів Бас Ейкгоут. Заступник прес-секретаря ЄП Дельфін Колард сказала в коментарі «Politico», що парламент нині вивчає висновки розслідування чеської сторони.

Принципову позицію продемонструвало також керівництво деяких європейських держав. Так, прем'єр-міністр Бельгії Александр Де Кроо під час дебатів у парламенті 29 бе-

резня заявив, що РФ платила деяким депутатам ЄП за просування кремлівської пропаганди і це потребує розслідування всередині країни. Прем'єр-міністр Нідерландів Марк Рютте зазначив, що дані про корупцію серед європолітиків «викликають тривогу». Перед засіданням уряду 28 березня він сказав: «Це показує, наскільки високий ризик зарубіжного втручання. Це загроза нашій демократії, нашим вільним виборам, нашій свободі слова, усьому». Він також повідомив, що цю справу розслідують нідерландські спецслужби¹⁰.

У зв'язку з підвищеною увагою Москви до інформаційної війни проти України цим виникає питання про її ефективність. Від 2014 р. громадяни України стали набагато обережніше ставитися до російських джерел інформації та заяв тамтешнього керівництва. Та все ж якась частина проросійськи налаштованого населення резонувала ідеологічним і політичним меседжам Москви. Після початку повномасштабного вторгнення російської армії у багатьох з них впала облуда з очей, хоча далеко не у всіх. Натомість навіть у індивідуальної до того частини українського соціуму відбулася «включення» або переорієнтація на реальне сприйняття російської загрози.

Інша ситуація склалася за кордоном. Багато хто навіть у розвинених країнах Заходу демонструє нездатність розлучитися з романтизовано-ідеалізованим образом Росії і симпатії до «загадкової російської душі» і «великої російської культури». Ось лише один приклад. Нещодавно на німецьких телеканалах промайнув відеоролик, у якому німецькі силовики у військовій уніформі входять у помешкання німецької родини, виносять телевізор, на якому виступав О. Шольц, усе умеблювання і майно натомість вішають на голу стіну портрет В. Зеленського. У титрах іде риторичне питання: «Ваш дім у НАТО? Змириться з НАТО у Вашому домі!» А далі зазначається, що від початку 2022 р. Німеччина зі свого бюджету передала Україні 22 млрд. євро. Британські фахівці встановили, що цей пропагандистський продукт створила Russia Today.

Відверто антиукраїнська спрямованість цього та інших інформаційних продуктів, які запускають спонсорвані та захоплені Москвою пропагандисти має на меті суттєво скоротити кількість прихильників України і тих, хто засуджує Росію за кордоном.

Кремлівський конвеєр облуди постійно продукує ідеологеми, евфемізми, неологізми, що вже фактично стали сучасною «новомовою», перевершивши оруелівські фентезі. За стандартами 20-30-х років ХХ ст. штампуються нові лінгвістичні фігури, які несуть зловісний зміст. Так, там не придумали ні-

чого вдалішого, ніж запозичити з часів сталінського «Великого терору» словосполучення «зарубіжний агент». Попри всі намагання усталити його як юридично-кримінальну дефініцію, усіма, хто має здоровий глузд, вона сприймається як ідеологічний штамп-маркер для позначення «ворогів народу». Здається, там не стурбовані тим, як це інколи виглядає. Наприклад, М. Галкін оприлюднив у соцмережах свій текст з приводу загибелі О. Навального: «Помер Олексій Навальний. Немає слів... Господи, дай сили рідним пережити це горе. Найглибші та щире співчуття родині Олексія». Під цими словами пильні спецслужби великими літерами розмістили свій текст: «Цей матеріал (інформація) вироблений і розповсюджений зарубіжним агентом Максимом Олександровичем Галкіним чи стосується діяльності зарубіжного агента Максима Олександровича Галкіна»¹¹.

Ідеологічно-пропагандистська оргія не лише виправдовує насильство, а й здійснює терористичну функцію – залякує всіх, хто наважиться підняти голову, подивитися правді і диктатору у вічі і спробує вчинити спротив. Ідеологічна боротьба ведеться не тільки в інформаційному просторі. Ідеологічні мотиви присутні і в діяльності спецслужб. Представник пресслужби Головного управління розвідки Міноборони України Андрій Юсов зазначив у одному з інтерв'ю, що найкраще, коли під час вербування агентури у середовищі супротивника «присутній ідеологічний компонент. Так, подібні випадки є, і людей з території РФ, зокрема, залучають саме за такими мотивами. Оскільки вони намагаються боротися проти режиму Путіна, кремлівської влади, бачать інше майбутнє для своєї родини, свого краю, свого народу»¹².

Саме з російськими спецслужбами пов'язана чергова ПСО, що розгорнулася після теракту у московському розважальному центрі «Крокус». За вказівками з Кремля пропагандисти «розкручують» так званий «український слід» лише на тій підставі, що підозрювані у скоєнні теракту особи рухалися у південно-західному напрямі від російської столиці. У Росії мало кого турбує абсолютна безпідставність і абсурдність такої версії, однак там ніколи не обтяжувалися переконливими аргументами, коли треба було звалити провину на когось за власну халатність і злочинне недбальство спецслужб, що коштувало життя багатьом людям.

Важливого значення в ідеологічному протистоянні набуває контрпропаганда. Завдяки зусиллям агентів російського впливу системна протидія інформаційній експансії РФ активувалися тільки після 2014 р. В аналітичному звіті «Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту

демократії» 2015 р. з цього приводу наголошується, що головними каналами отримання інформації мешканцями Донбасу залишалися телебачення, інтернет-ресурси та неофіційні джерела, зокрема, члени родини, друзі, знайомі, сусіди, колеги. Та якщо у 2014 р. місцеві жителі більше довіряли російським мас-медіа, то на початку 2015 р. почала збільшуватися довіра до українських джерел інформації. Однак унаслідок драматичного розвитку подій та жорсткого зіткнення інформаційних потоків стало зростати розчарування будь-якими джерелами новин.¹³ Незабаром стала спостерігатися зростаюча залежність місцевого соціуму від російської пропаганди: індекс результативності російської пропаганди на Донбасі сягав 48%¹⁴. Вітчизняні дослідники пояснюють тогочасну ситуацію недостатніми заходами, спрямованими на протидію ворожому інформаційно-психологічному впливу, а також проблемами технічного характеру. Російські війська захопили території, на яких розміщувалися найпотужніші ретранслятори аналогового телевізійного мовлення (Донецьк, Луганськ і Ровеньки), що спричинило поступове витіснення українського контенту і домінування російського мовлення¹⁵.

Усвідомлення важливості боротьби за інформаційний простір сприяло появі рішення про створення у 2015 р. міжвідомчої Комісії з питань забезпечення стабільного функціонування системи національного телебачення і радіомовлення у зоні операції Об'єднаних сил та Криму при Міністерстві інформаційної політики України. Вдалося спорудити 61 передавач, а також у 2016 р. відновити 180-метрову телевежу «Краматорськ», зруйновану 2014 року проросійськими сепаратистами. Водночас було заплановано встановити телевежу у Покровську, що мала поновити трансляції українського телебачення на окуповану територію у радіусі 70-100 км. На цей проєкт асигнували 20 млн. грн., але завершити роботи не вдалося¹⁶.

Росія охопила світовий інфопростір мережею своїх електронних і телевізійних ресурсів і до 2022 р. безроздільно формувала власний імідж та образ України у вигідному для себе ключі. Після початку повномасштабного вторгнення ситуація змінилася. Нині російська пропаганда має панівне володарювання думками всередині РФ, нікчемне – в Україні, помітне – на окупованих територіях і набагато менше – на міжнародній арені. Натомість для української пропаганди і контрпропаганди залишається практично недосяжною сама Росія, ледь досяжними – захоплені ворогом землі. Водночас українську позицію почули у світі і вона задіяна у формуванні сприйняття війни політикумом і громадськістю інших країн.

Усе викладене вище переконує в тому, що ідеологія і пропаганда залишаються потужним засобом ведення війни й володіють значним мобілізаційним потенціалом. Одним з уроків цієї війни має стати фундаментальний перегляд ставлення держави та відповідних структур в Україні до матеріально-технічного та кадрового забезпечення пропаганди не тільки в обставинах війни, а й в умовно «мирний час», адже інформаційна складова гібридної війни фактично не стає «на паузу».

Примітки:

1. Якубова Лариса. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ: ТОВ «Кліо», 2018. С. 34.
2. Безансон Ален. Свята Русь / пер. з франц. Тараса Марусика. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2017. С. 24-26.
3. Путин В. Россия: национальный вопрос. *Газета «Политика»*. 23 января 2012. URL: https://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html; Путин В.В. «Об историческом единстве русских и украинцев» от 12 июля 2021 года. У кн.: *Об историческом единстве русских и украинцев*. Москва, 2023. С. 2-19. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/66181>; Обращение Президента Российской Федерации В.В. Путина от 24 февраля 2022 г. У кн.: *Об историческом единстве русских и украинцев*. С. 21-42. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/67843>
4. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. 2022. 3.04. URL: https://glavcom.ua/pub/pdf/49/4935/ria_ru.pdf
5. Мария Шукшина раскрыла размеры премий телеведущих ВГТРК ко Дню России. *News.ru*. 2022, 14 б.уз. URL: <https://news.ru/society/shukshina-raskryla-razmery-premij-televvedushih-vgtrk-ko-dnyu-rossii/>
6. Інтерв'ю з М. Максаковою. *УНІАН*. 2024. 28 лютого. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MVga6FCYorc&t=561s>
7. Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI ст. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. С. 184-190.
8. Буткевич Б., Казанський Д. Хто говорить і що показує. *Український тиждень*. 2016. № 30 (454). С. 14-17.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України від 02.02.2021 № 43/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441> (дата звернення 20.08.2023).
10. Чехія ввела санкції проти кума Путина Віктора Медведчука і портала Voice of Europe за фінансування європейських політиків. *Настоящее время*. 2024, 28 марта. URL: <https://www.currenttime.tv/a/chehiya-medvedchuk/32880968.html>

11. Смерть Навального: главное. Реакция мира, молчание Путина, власти РФ обвиняют Запад. Телеканал Дождь. 2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uc-fZsC8jro> (дата звернення 20.03.2023).
12. Юсов Андрій. «Наші агенти в Росії є...». *Бульвар Гордона*. Лютий 2024 р. С. 11.
13. Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля за захисту демократії. *Аналітичний звіт*. Київ: ГО «Телекритика», 2015. С. 40.
14. Індекс результативності російської пропаганди. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510> (дата звернення 20.08.2023).
15. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. С. 287.
16. Проблеми відновлення українського мовлення в Донецькій області. *Аналітичний звіт*. Вересень 2016 р. Донецький інститут інформації. URL: <https://www.irf.ua/content/files/dp-2016-38.pdf> (дата звернення 17.07.2023).

The article describes the complex of information and propaganda activities of the Russian Federation's leadership aimed at undermining stability in Ukraine since 2014 and up to now, misleading the international community about its intentions towards our country. The author highlights the main directions of ideological influence on Russian and Ukrainian societies, as well as the foreign community, forms and methods of information confrontation with Ukraine and the "collective West", discrediting and negating the image of Ukrainians. The author's version of the interpretation of empirical material is presented, which can be used by secondary and higher school teachers in classes on the above and related topics.

Key words: *Russia's war against Ukraine, ideology of ruscism, information-propaganda special operations (IPSO), propaganda, mass media.*

Отримано: 03.04.2024 р.

**ШКІЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙНИ 2022—2024 рр.**

У статті виявлено завдання та засоби політики рф у сфері шкільної історичної освіти на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України, визначено її основні тенденції у період повномасштабної війни 2022–2024 рр. Встановлено, що російська освітня політика деукраїнізації втілюється за такими напрямками: перехід на навчальні програми рф, вилучення українських підручників і навчальної літератури з історії та заміна їх на російські; вилучення всіх українознавчих суспільно-гуманітарних дисциплін зі шкільних програм та запровадження вивчення російської історії як основного предмету ідеологічної індоктринації; запровадження програм перевиховання, сутнісною ознакою яких є мілітаризація освіти дітей та молоді; схиляння до колаборації з окупантами українських педагогічних працівників, організація проведення курсів перепідготовки викладачів історії зі звільненням тих, які відмовляються від співпраці; імпортування вчителів історії із росії для викладання на тимчасово окупованих територіях. Зроблено висновок, що окупанти перетворили школи на інструмент ідеологічної обробки дітей та молоді. Основна мета освітньо-виховної політики кремля у галузі історії – насадити російський освітній простір в окупованих регіонах, щоб знищити українську національну ідентичність, прищепити російську ідентичність та інтегрувати українські землі у склад росії.

Ключові слова: Україна, тимчасово окуповані території, російська політика, шкільна історична освіта, діти та молодь, українська ідентичність, повномасштабна війна.

Окупувавши частину українських територій кремль вживає заходів щодо їх інкорпорації у рф. Проводиться політика повня русифікації населення загарбаних регіонів. Оскільки важливим інструментом асиміляції є історична освіта важливо дослідити заходи російської влади у сфері шкільної історичної освіти на ТОТ як знаряддя політики примусового приєднання в рф.

Окремі аспекти зазначеної проблеми знайшли висвітлення в історіографії. М. Гончар охарактеризував політику російської влади у сфері освіти в окупованій Херсонській області у період з кінця лютого до жовтня 2022 року¹. Важливий внесок у висвітлення освітніх процесів, зокрема й історичної освіти, на тимчасово окупованих територіях України внесли громадські організації². Враховуючи важливість державної політики протидії намаганням рф зробити шкільну історичну освіту інструментом

русифікації українських учнів на ТОТ зазначена тематика потребує подальшого, поглибленого наукового дослідження.

Метою статті є виявлення завдань та засобів політики рф у сфері шкільної історичної освіти на тимчасово окупованих територіях України, визначення її основних тенденцій у період повномасштабної війни 2022–2024 рр.

Загарбавши частину українських земель, російська окупаційна влада основним завданням своєї освітньої політики зробила примусову інтеграцію в «руській мір» українських дітей та молоді через нівелювання української ідентичності та заміни її російською. На ТОТ рф запустила програму з так званої «денацифікації освітньої системи». Увага акцентується на викладанні історії. Одним з аргументів, зазначених у моніторинговій доповіді «Про нацифікацію освіти в Україні» є твердження, що «96% навчальної літератури з історії та суспільствознавства містять ознаки спотворення історичних фактів. У 43% підручників з історії – пропаганда нацизму»³.

Влада рф на ТОТ України цілеспрямовано проводить політику деукраїнізації системи освіти з метою побудови навчально-виховного процесу за російськими навчальними програмами й інкорпорації його в російську освітню систему. Завдання окупантів полягає у тому, щоб виховати українських дітей росіянами, і переконати їх, що південно-східний регіон є складовою росії, а не України.

Одразу після загарбання відбулося вилучення всіх українознавчих суспільно-гуманітарних дисциплін зі шкільних програм та запровадження вивчення російської історії, мови, літератури тощо. Відповідно, заборонено українські підручники та навчальну літературу та замінено їх на російські. Неодноразово фіксувалися випадки вилучення української навчальної історичної літератури і навіть спалення книжок. Наприклад, зі шкіл Луганської області окупанти вивезли близько 22 тисяч підручників з історії України⁴.

Для ідеологічної обробки свідомості українських учнів та молоді передусім використовується історія. Міносвіти рф наголошено, що основним пріоритетом шкільної освіти є викладання історії росії. Цей курс повинен займати не менше 60-70% обсягу навчального часу, відведеного на історію. Зрозуміло, що у російських підручниках викладена тенденційно-антиукраїнська версія минулого. Ідеологічна основа навчання українофобської історії в рф задана в статті Путіна «Про історичну єдність росіян і українців», яка поширює наратив, що Україна – «штучна держава» без власної історії та ідентичності, традиційно була частиною росії і що росія-

ни та українці – «один народ». Відповідно, території України у значній мірі є російськими територіями, а росія є історичною, споконвічною державою українців.

Влада рф вважає, що важливою складовою протистояння з Україною та Заходом є інформаційна війна. З початком так званої «спеціальної військової операції» в Україні кремль взяв під повний контроль історичні наративи, передусім у шкільній освіті. Міносвіти рф стежить за тим, щоб війна зображувалась у потрібному світлі, і намагається представити її учням у позитивному плані як історичну місію росії. Тому з поспіхом написано та запроваджено нові підручники з історії.

З 1 вересня 2023 р. школи окупованих регіонів України, як і в росії навчаються за швидко створеним підручником з історії рф, який має статус «єдиного держпідручника з історії». У книзі є розділ про російсько-українську війну, який повторює наративи путінської пропаганди, пов'язані з повномасштабним вторгненням. Підручник стверджує важливість української тематики для Кремля. Про це свідчать назви його останніх тем: «Український неонацизм», «Переворот на Україні 2014 року», «Повернення Криму», «Доля Донбасу», «Мінські угоди...», «Загострення ситуації», «Спеціальна військова операція», «Нові регіони», «Україна – неонацистська держава», «СВО та російське суспільство». Зазначено, що метою вторгнення росії в Україну був «захист Донбасу та попереджувальне забезпечення безпеки росії». Пишеться про «відродження нацизму» та «фальшування історії». Україна характеризується як «ультранационалістична держава», а українці виховуються на «неонацистських ідеях». Стверджується, що в українській армії поширена символіка СС. «Український неонацизм» описується як «озлоблене національне, мовне, культурне насильство агресивної меншості над більшістю»⁵. Міністр освіти рф Кравцов заявив, що такими «фактами» планують перемагати в інформаційній війні. У підручнику вміщено багато історичних маніпуляцій та брехні. Стверджується, ніби до 2014 року 80% населення України вважали російську мову рідною⁶. Однак, згідно з опитуванням, опублікованим авторитетним Центром Разумкова у 2006 році, лише 31% мешканців України назвали своєю рідною мовою російську мову, а 52 – рідною мовою українську⁷. Тобто, російськомовної більшості не було.

У центрі історичної політики Москви на окупованих територіях перебуває перемога у Другій світовій війні (у росії – Великій вітчизняній війні). У підручнику вибудовуються паралелі з подіями цієї війни і зазначається, що зволікання у наданні допомоги Донбасу могло призвести «до повто-

рення трагедії червня 1941 року». Зараз агресія в Україні видається за боротьбу з «українським нацизмом», повторення визвольної місії 1941–1945 рр. Відповідно, виправдовуючи напад на Україну Кремль називає потребу її денацифікації. Формування та поширення концепту «денацифікації» є частиною стратегії переписування і фальшування історії, створеної Кремлем для нав'язування такого нарративу реальності, згідно якого у війні винна Україна, а не росія.

Школярів тепер навчають, що людська цивілізація могла б загинути, якби рф не розпочала свою «спеціальну операцію» проти України. Також у підручнику розказано про входження до складу рф чотирьох нових суб'єктів як колишніх російських територій. Щоб знівелювати інформацію про злочини російської армії в Україні, учнів застерігають, що це фейки світової індустрії з виробництва постановних роликів та вкидань. Згаданий підручник рясніє спотвореннями та маніпуляціями фактів, надуманими інтерпретаціями і покликаний переконати учнів, що вторгнення в Україну – це спроба «демлітаризації та денацифікації», а не акт агресії. Внесення Кремлем до підручників подій сьогодення вказує на прагнення влади рф «стерти межу між історією та пропагандою»⁸.

У структурному плані уроку історії розробленому російським міносвіти на перше вересня для шкіл ТОТ під назвою: «Моя історія» зазначається, що «історія прийшла» на нині окуповані рф землі України лише з князем Потьомкіним. Посилаючись на давнє минуле, також стверджується, що рф «законно повертає» землі, як «свої колишні».

Для нівелювання української ідентичності запроваджено програми перевиховання, сутнісною ознакою яких є мілітаризація освіти дітей та молоді. На ТОТ значно поширюються осередки воєнізованої дитячої організації «Юнармія», створеної міноборони рф. Під виглядом «національно-патріотичного виховання» школярів готують до участі у війні на боці росії.

З 1 вересня 2022 р. у школах ввели уроки «патріотичного» виховання «Розмови про важливе», який покликаний «перевиховати» українських дітей. Міносвіти рф Кравцов зазначив, що теми для «Розмов про важливе» сформовані з урахуванням стратегії національної безпеки рф⁹. Учні повинні усвідомити власну «загальногромадянську російську ідентичність», стати патріотами рф та бути готовими захищати її зі зброєю в руках. На уроці учням насаджують любов до росії і ненависть до України. Проведення псевдореферендумів щодо приєднання окупованих територій до росії аргументується так: «Це російські землі, на яких живуть російські люди»¹⁰. І ці землі було приєднано до росії нібито за проханням місцевого населення.

У захоплених окупантами містах Запорізької області дітям нав'язують рашистську ідеологію та змушують одягати георгіївські стрічки та декламувати вірші про війну.

Важливим напрямком діяльності російських окупантів є схиляння до колаборації українських педагогічних працівників, організація проведення курсів перепідготовки учителів, передусім з гуманітарних дисциплін зі звільненням тих, хто відмовляється від співпраці¹¹. Більшість українських педагогів не пішли на співпрацю, а ті хто погодився були відправлені до Криму чи росії для перенавчання. Особливу увагу звернуто на вчителів історії, які мають транслювати дітям думку, що українці та росіяни «єдиний народ і повинні бути єдиними».

Оскільки українських вчителів, які співпрацюють з владою рф не вистачає, педагогів завозять із росії та Криму для викладання на окупованих територіях. Сотні російських учителів переїхали в Україну. І звичайно ж, найбільш затребуваними предметами є історія росії, мова та література¹².

Таким чином, на тимчасово окупованих територіях спостерігається активізація ідеологічної обробки українських учнів за допомогою шкільної історичної освіти та виховання. Російська політика у галузі історичної освіти є політикою деукраїнізації та асиміляції. Вона втілюється за такими напрямками: перехід на навчальні програми рф, вилучення українських підручників і навчальної літератури з історії та заміна їх на російські; вилучення всіх українознавчих суспільно-гуманітарних дисциплін зі шкільних програм та запровадження вивчення російської історії як основного предмету ідеологічної індоктринації; запровадження програм перевиховання, сутнісною ознакою яких є мілітаризація освіти дітей та молоді; схиляння до колаборації з окупантами українських педагогічних працівників, організація та проведення курсів перепідготовки вчителів історії зі звільненням тих, хто відмовляється від співпраці; «введення» вчителів із росії для викладання на тимчасово окупованих територіях.

Загалом, окупанти перетворили школи на інструмент ідеологічної обробки дітей та молоді. Основна мета освітньо-виховної політики Кремля в галузі історії – насадити російські історичні наративи в окупованих регіонах, щоб знищити українську національну ідентичність, прищепити російську ідентичність та інтегрувати українські землі до складу росії.

Примітки:

1. Honchar M. Education policy of the russian administration in the occupied Kherson region (end of February-October 2022). *Studies*

- in Comparative Education*. 2023. 2. URL: <http://pps.udpu.edu.ua/article/view/270951/266398>
2. Назаренко Ю., Когут І., Жерьобкіна Т. Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osvita-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah.pdf>; Васьківська Н., Корнієнко К., Підгорна Д., Петровець М. Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України. Київ, 2023. 92 с.
 3. Презентація моніторингового доклада «О нацификации образования на Украине». URL: <https://pressria.ru/20220818/953772924.html?ysclid=16yrfebxy531312866>
 4. Окупанти викрали зі шкіль Луганщини близько 22 тисяч підручників з історії України – «Опора». URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/okupanti-vikrali-zi-shkil-luhanshchini-blizko-22-tisjach-pidruchnikiv-z-istoriji-ukrajini-opora.html>
 5. «Украина – неонацистское государство», «Россия – страна героев»: о чём расскажет новый учебник истории. URL: <https://ngs.ru/text/education/2023/07/19/72510887/>
 6. Новый школьный учебник по истории в 2023 году. URL: <https://www.fontanka.ru>
 7. Українська чи російська: яку мову жителі України вважають своєю рідною. URL: <https://meta.ua/uk/news/society/80852-ukrayinska-chi-rosiiska-yaku-movu-zhiteli-ukrayini-vvazhayut-svoeu-ridnoyu/>
 8. Учебник Мединского: история или взволнованная агитка? URL: <https://www.dw.com/ru/ucebnik-medinskogo-istoria-ili-vzvolnovannaa-agitka/a-66481442>
 9. Кравцов о «Разговорах о важном»: берем ценности из стратегии нацбезопасности. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5842699>
 10. Минпросвещения рекомендовало рассказать школьникам о важности референдумов. URL: <https://news.ru/society/minprosvesheniya-rekomendovalo-rasskazat-shkolnikam-o-vazhnosti-referendumov/>
 11. Мало учнів, менше вчителів: Росія намагається створити «потьомкінські» школи в окупованій Україні. URL: https://www.rferl-org.translate.google.com/a/russia-struggles-set-up-potemkin-schools-occupied-ukraine/32028577.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
 12. Культурний геноцид: Хто і як впроваджує російську освіту на тимчасово окупованих територіях України. URL: <https://rososvita.imi.org.ua/>

The purpose of the article is to identify the tasks and means of the Russian policy in the field of school historical education in the temporarily occupied territories of Ukraine, to determine its main trends during the period of full-scale war in 2022–2024. It has been established that the Russian educational policy of de-Ukrainization is implemented in the following directions: the transition to Russian curricula, removing

Ukrainian textbooks and educational literature on history and replacing them with Russian ones; removal of all Ukrainian studies social and humanitarian disciplines from school programs and introduction of the study of Russian history as the main subject of ideological indoctrination; the introduction of re-education programs, the essential feature of which is the militarization of the education of children and youth; leaning towards collaboration with the occupiers of Ukrainian teaching staff, organization of retraining courses for history teachers with dismissal of those who refuse to cooperate; importing history teachers from Russia to teach in the temporarily occupied territories. It was concluded that the occupiers turned schools into a tool for ideological processing of children and youth. The main goal of the Kremlin's educational policy in the field of history is to plant a Russian educational space in the occupied regions in order to destroy Ukrainian national identity, instill Russian identity and integrate Ukrainian lands into Russia.

Key words: *Ukraine, temporarily occupied territories, Russian politics, school history education, children and youth, Ukrainian identity, full-scale war.*

Отримано: 05.04.2024 р.

УДК 373.3/.5.091.64:002(470+571)

Віктор Мисан
м. Рівне

СУЧАСНІ ПІДРУЧНИКИ РОСІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІМПЕРСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ МОЛОДІ

Важливою складовою формування світогляду молодої людини була й залишається шкільна освіта. Упродовж тривалого часу кожен, хто переступає шкільний поріг і стає учасником освітнього процесу, попадає під цілеспрямований вплив системи державної освіти. Важливе місце у ній займає історична освіта, з якою пов'язують формування історичної пам'яті, виховання патріотизму, розвиток громадянських чеснот тощо. Складовою історичної освіти були й залишаються засоби навчання, серед яких домінують шкільні підручники. Зміст шкільних підручників, насамперед, забезпечує здобувачів освіти інформацією, яка в процесі опрацювання здатна впливати на свідомість. У статті проаналізовано зміст шкільних підручників історії Росії, які використовують під час навчання у сучасній школі сусідньої держави та які з моменту широкомасштабного наступу на територію України були завезені на окуповані ворогом українські території. Їх мета – впливати на свідомість учнівської молоді у світлі того бачення історичного процесу (минувшини і сьогодення), що притаманне неімперській ідеології – рашизму. Важливою складовою змісту російських підручників є саме такі ідеологи, що пропагують велич сучасної Росії, повернення її до меж колишньої імперії, привласнення чужої історичної спадщини.

Ключові слова: шкільна історія, зміст шкільної історії, підручник, провідні ідеї змісту, понятійний апарат, термінологія, історія Росії.

Російська шкільна історія була й залишається державною історією, де дуже виразно відстежуються провідні ідеї – єдність держави та народу, в якій останній повністю підтримує і підпорядкований державі; єдність держави і церкви, незважаючи на те, що церква зазнавала гонінь з боку держави; об'єднання народу навколо лідера держави та підтримка його рішень і дій; збільшення території держави винятково за рахунок «приєднання» (ніяких експансії та завоювань!) тих, хто «просив» про це або сприймався як потенційна «загроза»; російське месіанство, у якому мова, православ'я та панславізм виступають непохитною твердинею і своєрідними стовпами «руського міра»; «російська правда» як сукупність змісту та інструментів його інтерпретації.

Перелік цих ідей можна продовжувати до безконечності. Всі вони за своїм змістом підпорядковані винятковій і єдиній меті – формуванню імперського/неоімперського світогляду. Саме неоімперського, позаяк в основі величчя народу закладено особливу його винятковість, особливу роль і місію росіян – нести «визволення» іншим, навіть тоді, коли інші цього не хочуть і не просять про це; «турбуватися» про інших, використовуючи будь-які методи і засоби й навіть ті, що в кінцевому результаті призведуть до знищення мільйонів. У російській шкільній історії досягнення цілі – понад усе!

З чого ж починають вивчати вітчизняну історію у 6 класі? У вступі «Наша батьківщина – Росія» йдеться про величезні території однієї із найбільших країн світу і народи (!!), які проживали в минулому і населяють Росію до сьогодні та відносяться до різних мовних (!) груп. Далі подано коротку характеристику цих мовних груп, представлено у вигляді таблиці класифікацію окремих мов: індоєвропейської, урало-самодійської, алтайської, кавказької, описано групи мов та окремі назви мов¹.

У розмаїтті мов зустрічаємо: білоруську, польську, російську, словацьку, українську, вірменську, осетинську, німецьку, угорську, фінську, естонську і тощо. І як висновок: «Історія численних народів, що населяють територію нашої країни, є складовою частиною історії Росії». Таким чином, уже на рівні установчих положень відбувається привласнення чужої історії, котра інкорпорується до імперської та радянської минувшини у вигляді та званої загальноросійської, вітчизняної чи радянської історії.

Це у подальшому дозволяє укладачам красти, точніше привласнювати історію інших і видавати її за «свою». Яскравим

прикладом такого злочинства є історія грецьких міст-держав Північного Причорномор'я². Виявляється, що Ольвія, Херсонес, Пантікапей – це все належало Росії. І російським було Скіфське царство із столицею Неаполем Скіфським³, м. Дербент – «одне з найдавніших міст не тільки Росії, але й світу», Тюркський каганат, і Північний Кавказ з Приазов'ям, «степові і лісостепові території Східної Європи аж до Дніпра», «лісовий край від Балтійського моря до Уральських гір»⁴.

Зауважимо, що ці витоки не десь там на маргінесах у болотах і печерах, а тут у Європі, де зароджувалася й розвивалася цивілізація, формувалися перші державні утворення, переміщувалися народи, осідали й розбудовували економічні та культурні центри. І як результат – «Підведемо підсумки» (це рубрика, про яку йшлося вище): «У давнину на території нашої країни утворилося декілька держав. Вони були створені народами, які належали до різних мовних сімей... Першими державами на території сучасної Росії були античні міста-держави Північного Причорномор'я»⁵.

А тепер скажіть, як на запитання «Чий Крим, Миколаїв, Херсон, Одеса?» – відповідь сучасний російський шестикласник, якому вже сьогодні закладають думку, що все це «території сучасної Росії». Для того, щоб сформулювати «великодержавників», яких завтра скерують у неоімперський похід «визволяти втрачене», зовсім не обов'язково виховувати на гаслах. Це роблять дуже просто, використовуючи власну логіку, прості схеми, лаконічні висновки, викривлене поєднання сьогодення з минулим, закладаючи засади так званої правдивої шкільної історії.

Найцікавішим у 6 класі є горезвісний дискурс про Русь. Багато в чому він нагадує оповіді з радянських підручників історії, у яких східні слов'яни виступають коліскою трьох братніх народів – росіян, українців та білорусів⁶. Після екскурсу про слов'янські поселення, внутрішню організацію, види діяльності та вірування учні отримують й перші відомості про Русь, появу якої як держави датують IX ст., «історики часто називають цю державу Давньою Руссю (Староруською державою) чи Київською Руссю за назвою столиці»⁷.

Основним джерелом, з якого автори підручника запозичують інформацію, покликаються і переказують, традиційно як і в радянські часи, залишається «Повість временных лет». Щоправда паралельно подаються відомості й про «Бертинські аннали», де використано ніби перше датування та згадка про Русь. Не заперечуючи скандинавського походження слова «русь», школярам запропоновано генезу цього поняття: «східні

слов'яни запозичили слово «русь» від фінів, а потім стали називати цим словом у формі («русини», «русичі», «росіяни») самих себе і свою державу – Русь (із заголовної літери)⁸.

Отже, вже у 6 кл. відстежується зв'язок сьогодення з минулим на рівні первинного лексичного значення слова та його подальшої трансформації. Але це не просто зміни. Ці зміни переінакшення стосуються історичних витоків, походження держави й коріння.

Далі розгортається повне і всеосяжне привласнення історії Київської Русі, яка викладена в десятках параграфів та майже сотні сторінках. Створення держави, історія про вбивство Аскольда та Діра, «Київ – матір міст руських», започаткування правління князівської династії Рюриковичів, Олег та Ігор – перші князі Давньоруської держави, походи Олега на Константинополь та історії з щитом і його смертю від укусу змії, правління Ольги та її хрещення в Константинополі, походи Святослава – все це подано як минувшина сучасної Росії⁹. Автори підручників у рубриці «Підведемо підсумки» цілеспрямовано нагадують школярам, що «війни, які вели перші руські князі, сприяли підвищенню авторитету Русі серед інших країн»¹⁰.

Гордістю і величчю сповнені подальші розповіді про князя Володимира та прийняття християнства у 988 р., великого державного будівничого Ярослава Мудрого («Час правління Ярослава Мудрого був часом розквіту Руської держави»¹¹, а його донька репрезентована як одна із найосвіченіших княгинь російських принцес, що «трансформувала французький королівський двір»¹².

Від розквіту Давньоруської держави та її здобутків автори підручника поступово й обґрунтовано переходять до політичної роздробленості, звертаючи увагу на її закономірний характер та явище, що притаманне середньовічним державам. У цей час, коли на теренах Русі з'являються окремі держави-князівства, дещо по-новому тлумачиться в підручнику і роль церкви: «В умовах роздробленості силою, котра якоюсь мірою об'єднувала країну, залишалася російська православна церква. ... Духівництво, як правило, закликало людей до єдності, виступало за подолання ворожнечі і припинення усобиць, говорило про необхідність захисту та збереження віри предків, єдиної Вітчизни»¹³.

До переліку досягнень «руської/російської» культури увійшли пам'ятки Києва, Переяслава, Чернігова, Галича, фрески Софії Київської, перші школи та бібліотеки, книжкові мініатюри, ... – все те, що створювалося тут, де сьогодні живуть українці – прямі нащадки давніх русичів. Однак, виявляєть-

ся, що в російських шкільних підручниках уся ця минувшина не сусідньої держави, а так звана своя – «російська».

Створення СРСР та його «відновлення» майже у колишніх кордонах імперії названо в підручнику для 10 класу «поверненням» до витоків. Російським школярам ніхто не намагається пояснювати, що розпад імперії в лютому 1917 р. спричинив потужний національний рух і проголошення незалежних держав. Звісно, немає жодного рядка про те, що кожна з тодішніх національних держав мала право на самостійне існування. Вони нічого не знають про справжні причини війни, оголошеної Раднаркомом УЦР, побоїще М. Муравйова, криваву окупацію більшовиками Києва та значної частини території УНР. Натомість появу більшовицьких військ на теренах України подається як наслідок «становлення федеративних відносин українського радянського уряду з Радянською Росією» та «проханням» ввести війська для боротьби з Центральною Радою¹⁴.

Учням детально пояснюють, як «Німеччина зажадала відібрати у Росії Польщу, Литву, частину Латвії і Білорусі. ...з березня 1918 р. у Брест-Литовському був укладений сепаратний договір про мир між Росією і Німеччиною з її союзниками. За його умовами від Росії забирали землі, що увійшли тепер до складу Польщі, Литви, Латвії, Білорусі, України. ...На території проголошеної Української Народної Республіки на запрошення її уряду розміщувалися австро-німецькі частини»¹⁵.

З особливою патетикою описана війна проти Польщі та звільнення українських земель як надання допомоги братському народу й виконання великої «місії»: «Лідери РКП(б) вважали, що наступ Червоної Армії спричинить повстання польських робітників і революцію в Німеччині. У наказі по Західному фронту Тухачевський писав: «Через труп білої Польщі лежить шлях до світової пожежі. На багнетах принесемо щастя і мир людству трудящих. Уперед на Захід!»¹⁶.

Що ж спонукало російських комуністів до «об'єднання всіх націй і народностей»? Серед переліку причин автори підручників називають чи не найголовнішу – «в думках і настроях народу була жива пам'ять про їх приналежність до єдиної великої держави»¹⁷. Важко коментувати те, що практично не підлягає «лікуванню». Саме таким «невеликовним діагнозом» є імперський/неоімперський комплекс як російської еліти, так і усього суспільства.

Перелік територіальних надбань минулого «умотивовано» пояснюється російським школярам аж до початку XXI ст., де загарбницька війна Російської Федерації проти України у 2014 р. й анексія Криму показана як возз'єднання Криму з

Росією¹⁸. Слід зазначити, що загарбання чужих територій, описане в шкільних підручниках, майже завжди має «історичне» пояснення. Особливість цих обґрунтувань тісно пов'язана або з минувшиною, або «історичною необхідністю». Територіальні надбання Російської імперії наприкінці XVIII ст. подані як повернення земель, «що входили до складу Русі від перших Юриковичів»¹⁹.

Отож у школярів формується переконання, що Росія «повертала» ніби «своє», колись втрачене. Російським учням упродовж вивчення курсу історії постійно нав'язується думка про необмежений простір держави, який періодично та нестримно збільшується. Розширення територій у шкільних підручниках розглядають насамперед як продовження справи князів царів, правителів, більшовицьких вождів, що мала і має підтримку народу.

Становлення та розвиток держави – одна із ключових тем шкільних підручників історії Росії. Зміст навчального матеріалу укладений так, щоб увагу учнів зосередити на цілеспрямованому «прогресивному поступі», ініційованому «мудрим державним лідером», який веде за собою «народні маси». Надзусилля (фізичні, духовні, ентузіазм, героїзм, людські втрати тощо) визначаються складовими мети, засобами визнання величчя держави. Демонстрація досягнення кінцевих цілей впливає на формування уявлення про «величчя Росії». Укладачі підручників знають, на чому зосередити увагу школярів і роблять це майстерно. Яскравою ілюстрацією вищезгаданого може слугувати навчальний матеріал підручника «Історія Росії» для 8 класу.

Він присвячений подіям кінця XVII – XVIII ст., а найбільшими реформаторами є імператори Петро I та Катерина II. Упродовж першого півріччя (!) учні детально ознайомлюються з «перетвореннями» Петра I, епосі правління якого присвячено 12 параграфів навчального матеріалу (!) з 16.

У другому півріччі чимало часу відведено добі «перетворень» Катерини II. Для чого? Відповідь на це запитання школярі отримують в короткому екскурсі того, що вивчатимуть: «Росія здолала шлях від окраїнної європейської держави до великої світової держави... Формувалася сильна сучасна армія і військовий флот для забезпечення національної безпеки та вирішення злободенних зовнішньополітичних задач... Росія стала імперією. Росія набула статусу великої європейської держави. Росія забезпечила безпеку своїх меж розширивши територію держави... Росія остаточно стає однією з провідних сил системи міжнародних відносин, а російський ім-

перський двір – одним з найблисучіших в Європі... У другій половині XVIII ст. Російська імперія стає могутнішою на європейській і світовій арені. Серія військових перемог і великих зовнішньополітичних успіхів призводить до історичного розширення володінь. Росія вирішила історичні задачі – збрала майже всю спадщину Київської Русі й здобула вихід до Чорного моря. Розпочалося освоєння Новоросії та Криму, що ввійшли до складу Російської імперії»²⁰.

Історія Росії XVIII ст. репрезентована як «успіх», до якого підштовхувало минуле. Зокрема, Москва не забувала про необхідність повернення втраченого виходу до Балтійського моря і безпосередній вплив західних сусідів: «Із пануванням династії Романових розпочалося систематичне запрошення для консультацій і на службу у Росію іноземних військових фахівців, лікарів, аптекарів... Голландські фахівці брали участь у будівництві гарматного заводу в Москві... Західний вплив на Росію посилювався після приєднання Лівобережжя Дніпра і Києва... До Москви спрямувалися носії польської культури з числа українців і білорусів, що справили значний вплив на розвиток російської освіти ...»²¹. Логічним продовженням цього був вплив на правлячу особу: «Петро з дитячих років виявляв велику цікавість до досвіду європейців... Повернувшись з-за кордону цар твердо вирішив повести в Росії реформи, боротися за вихід до Балтійського моря, за перетворення своєї країни у велику європейську державу»²².

Правління Петра I та його політика, деталізовані й розтлумачені для розуміння учнями, наповнені особливою гордістю за його діяння, особистим жертвоприношенням в ім'я майбутніх поколінь. Російський імператор постає в кількох образах: а) він «у складі делегації інкогніто (під вигаданим ім'ям) ...під виглядом урядника Преображенського полку»²³; б) він запальний оратор, що звертається до вояків російської армії на передодні Полтавської битви: «Воїни! Ось настав час, який вирішить долю Вітчизни. Отже, не повинні ви помислити, що б'єтеся за Петра, але за державу, Петру вручену, за рід свій, за Вітчизну»²⁴; в) він реформатор, який жорстко і цілеспрямовано змінює старі порядки, сміливо виступає проти опозиційного дворянства; г) він «широ віруюча людина», яка «до церкви зверталася з раціональної позиції «загальної користі» – всі піддані, й він зокрема, повинні працювати на благо Вітчизни, яка ототожнювалася з державою»²⁵; д) він безжалюсний батько, який карає сина за зраду»²⁶.

І подібних прикладів можна наводити десятки. Всі вони спрямовують до узагальнень: «Реформи допомогли мобілізува-

ти сили країни. Створена в короткий термін промислова база дала можливість наздогнати і навіть за деякими показниками перегнати країни Західної Європи. Однак зворотною стороною цього стрибка став поворот промисловості (перш за все важкої) на кріпосницький шлях розвитку. Саме в цей час Росія сформувалася як імперська держава з модернізованим адміністративним устроєм, принципово змінилася роль країни в міжнародних справах». Ці «підсумки» дивовижно нагадують історію XX ст. на прикладі сталінської радянської модернізації.

Історію Росії XX ст. вивчають упродовж 10 класу (1914–1945 рр.) та 11 класу (1946 – поч. XXI ст., I семестр). Поданий навчальний матеріал – це історія Радянського Союзу викладена в повному обсязі, з дотриманням хронологічної послідовності найважливіших подій, характеристикою політичних діячів, військових полководців Великої Вітчизняної війни (інакше вона не називається), окремих представників радянської науки та культури.

Події радянської історії репрезентовані як нескінченний «поступ», творення нового, піднесення, здобутки, спрямовані на будівництво так званого справедливого суспільства. Радянська історія в російських шкільних підручниках – майстерно укладений міф про переваги соціалізму: «економічний стрибок в роки перших п'ятирічок», «рівноправність жінок», «вирішення міжнародних проблем на основі ідей пролетарського інтернаціоналізму», «загальнонародна, вітчизняна, священа війна за виживання і збереження своєї державності», «найстабільніший в історії країни XX століття брежнєвський період» тощо.

У текстах для 10-11 кл. домінують ідеї «створення» й «величчя»: «Велика Російська революція: лютий 1917»²⁷; «Велика російська революція: жовтень 1917»²⁸; «боротьба за владу ... між червоними і білими. У цій битві перемогу отримали більшовики, що зуміли мобілізувати економічні і людські ресурси на потребу фронту, переконати маси у тому, що вони є єдиними захисниками національних інтересів Росії, привабити їх перспективами нового життя»²⁹; «реалізація плану прискореного зближення і злиття народів в єдину радянську націю»³⁰; «Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.»³¹ (вивчається упродовж усього II семестру в 10 кл.).

Пафос творення нової країни не позбавлений трагізму й сумних сторінок історії. Сучасні укладачі шкільних підручників не приховують (!) драматичних подій радянського державотворення. Вони не замовчують причин приходу більшовиків до влади та громадянської війни, масштабів червоного та біло-

го терору, не приховують статистики повоевної еміграції (більше 2,5 млн. чол.), невдоволення населення політикою «воєнного комунізму», трагічної долі селянства під час насильницької колективізації (скорочення населення на 10,3 млн. чол.), репресивної політики більшовиків у 30-і роки ХХ ст. (із 1,5 млн. арештованих – 700 тис. розстріляно), депортації малих народів на початку 30-х (переселення на Далекий Схід, до Сибіру) тощо.

Все вищевказане зафіксоване в навчальних текстах не для того щоб розкрити тоталітарний характер більшовицького режиму, його людиноненависницьку суть, відхід від справжніх демократичних цінностей і уявленнє про права та свободи, а мета зовсім інша: «зібрати велику частину територій колишньої Російської імперії в єдину державу»³²; «ціною трудового героїзму, неймовірної напруги сил народ СРСР досяг економічної незалежності і перетворився на державу, здатну виробляти будь-який вид промислової продукції»³³; «головною політикою суцільної колективізації було створення умов для отримання засобів з села для потреб індустріалізації»³⁴; «визнання російської мови державною в СРСР створювало умови для міжнаціонального спілкування. Російське населення в національних республіках, яке чисельно збільшилося, відчувало себе комфортніше (!)» тощо. Людські жертви, національні трагедії виступають як неминучість радянського будівництва, як закономірний компонент і складова «поступу» та неосяжної «величі». Тож, мета – все, а людське життя – ніщо. Усе це нагадує сучасного рашистського ворога...

Одна із ключових тем історії Росії в 10 класі присвячена німецько-радянській війні. У підручнику вона подана як Велика Вітчизняна війна. Навчальний матеріал викладений розлого в 10 параграфах і трьох інформаційних статтях-розвідках, присвячених окремим проблемам війни: «Народи СРСР в боротьбі з нацизмом»³⁵, «Радянська розвідка і контррозвідка в роки Великої Вітчизняної війни»³⁶, «Фальсифікації історії Великої Вітчизняної війни»³⁷.

Викладу воєнних подій передують інформація про міжнародні відносини наприкінці 20-х – 30-х років ХХ ст., де чітко обґрунтовано кожен крок зовнішньої політики СРСР. Так, «Мюнхенська змова» спонукала радянське керівництво до «політики маневрування» між різними угрупованнями країн для вирішення головної завдання – забезпечення безпеки від потенційної агресії»; «Японія розпочала широкомасштабний наступ на Китай» і як відповідь – «СРСР почав нарощувати військову допомогу Китаю»³⁸; «Переговори з Англією та Францією зайшли в безвихідь» – «У таких умовах радянське керівництво після до-

вгих вагань прийняло пропозицію Німеччини про укладання договору про ненапад»³⁹. Згадується таємний протокол останнього «про розмежування сфер інтересів обох країн у Європі»⁴⁰.

Усе це настільки майстерно закамфлювано, подано для сприйняття десятикласникам, що складається враження нібито СРСР насправді повертав втрачені території з ініціативи Німеччини: «До сфери інтересів СРСР було віднесено території, котрі забрали в Росії після Першої світової війни. Розмежування сфер ініціювала Німеччина»⁴¹. Такий «прагматизм і лавірування» дозволили СРСР уникнути початку війни 1 вересня 1939 р. І жодного слова про те, що де-факто цей початок припав на радянську навалу до тодішньої Польщі 17 вересня 1939 р.

Події 1939–1941 рр. (до початку німецько-радянської війни) описані за традиційною радянською схемою: «17 вересня радянські війська перейшли кордон Польщі, отримавши наказ приступити до звільнення території Західної України і Західної Білорусі, які відійшли до неї за Ризьким договором 1921 р»; «покликаючись на необхідність забезпечення своєї безпеки, запропонували фінам пересунути державний кордон ...30 листопада 1939 розпочалася радянсько-фінська війна»; «У червні 1940 р. СРСР зажадав забезпечити безпеку своїх гарнізонів, розміщених в прибалтійських державах ...У серпні 1940 р. Латвія, Литва, Естонія стали радянськими соціалістичними республіками»; «у червні 1940 р. Румунія згодилася повернути СРСР забрані у Росії в 1918 р. Бессарабію і Північну Буковину»⁴².

Усі ці матеріали цілеспрямовано формують уявлення про СРСР як країну, насправді «повертала» раніше втрачені території, використовуючи міжнародну ситуацію. Жодного натяку на агресію, на загарбання демократичних країн або частини їх земель, натомість лише «прагматизм і маневрування».

Події війни подано за дещо оновленою з часів «перебудови» й ельцинського періоду схемою, проте з традиційною міфологізацією і перекрученням фактів, героїзацією відступу, оборони, наступальних операцій, діяльності окремих військових та державних діячів. «Перший удар» прийняла на себе Брестська фортеця, «щодня супротивник здійснював 7–8 атак, але захисники відбивали їх. Лише 23 липня взято в полон останнього захисника – важкопораненого майора Петра Гаврилова. Героїчна оборона фортеці стала «яскравим прикладом мужності, відваги і самопожертви, вірності військовому обов'язку»⁴³. У підручнику згадують і про танкову битву «Дубно-Луцьк-Броди-Берестечко», яка хоч і не принесла успіху червоній армії, але змусила німецьких генералів «засум-

ніватися у блискавичній перемозі військової кампанії, що розпочалася на Сході»⁴⁴.

У тексті підручника автори не згадують про літне «оточення», в якому на початковому етапі війни опинилися сотні тисяч радянських вояків. Йдеться лише про оточення чотирьох армій на захід Вязьми та двох – у районі Брянська (663 тис. чол.). Ця згадка розкриває не стільки драматизм ситуації, як підводить до розуміння «надзусиль» радянського партійного і військового керівництва в організації оборони Москви та підготовки до наступу.

Тут важливо все: організована евакуація, «600 тисяч москвичів, які взяли участь у будівництві укріплень навколо столиці», формування 16 дивізій народного ополчення, парад 7 листопада 1941 р., виступ Сталіна, в якому зазначено, що війна є «визвольною, справедливою, хай надихає вас в цій війні мужній образ наших великих предків – Олександра Невського, Дмитра Донського, Кузьми Мініна, Дмитра Пожарського, Олександра Суворова, Михайла Кутузова», і «нетлінна слава 316-ї стрілецької дивізії генерал-майора І. Панфілова» (міф про 28 героїв-панфіловців) і десятки інших прикладів про контрнаступ під Москвою⁴⁵. За оцінкою автора битва під Москвою «стала однією з найбільших битв Другої світової війни», «поворотною подією». «Поразка німецьких військ надала могутнього імпульсу визвольній боротьбі на окупованій території і в країнах Європи, зміцнила міжнародний авторитет СРСР та його збройних сил»⁴⁶.

Водночас, автори забули про природно-кліматичний чинник, який негативно впливав на боєздатність та маневреність німецької армії, не згадують вони і про доукомплектування радянських збройних сил сибірськими дивізіями, не зосереджують увагу й на тому, що війна ще триватиме 4 роки і Німеччина залишатиметься сильним противником. Складається враження, що битва під Москвою змінила хід війни.

Події німецько-радянської війни настільки героїзовані, що суть війни як трагедії, відступає на другий план. Після оборони Бреста черга «героїчного супротиву й оборони» Смоленська, Києва, Ленінграда, Одеси тощо. Жодного слова про недолуге керівництво й прорахунки, залишених і деморалізованих мільйони людей. Навпаки, останні в уяві підлітків постають як згуртовані та організовані. Ось як описана трагедія жителів Ленінграда: «Розрахунок ворога ґрунтувався на припущенні про початок у місті голодних бунтів. Проте цього не відбулося. Навпаки, страшне випробування ще більше згуртувало людей»⁴⁷. В описі блокади Ленінграда використовуються приклади з блокадного шляху,

скорочення норм споживання хліба, велика смертність населення та сторінки щоденника Тані Савечової⁴⁸.

Традиційно за радянською схемою героїзовано партизанський рух опору та підпілля, що начебто «виникли у перші тижні війни»⁴⁹. Стверджується, що «німці зіткнулися з масовим дитячим підлітковим героїзмом. Тисячі дітей і підлітків були нагороджені орденами і медалями СРСР за подвиги під час війни. Четверо з них – Льоня Голіков, Марат Казей, Валя Котик, Зіна Портнова – удостоєні звання Героя Радянського Союзу»⁵⁰.

В окремому параграфі «Людина і війна», відтворено повсякдення, важкі умови життя і праці, нові функції жінок, літніх людей, дітей задля великої перемоги: «На боротьбу з ворогом поряд із чоловіками призовного віку ставали жінки, люди похилого віку, неповнолітні. Вони не тільки забезпечували роботу тилу, але й билися на фронті»; «як і роки Першої світової війни, батькам і матерям допомагали здобувати перемогу діти і підлітки»; «під час голоду люди показали себе, оголили, звільнилися від усякої фальші: одні виявилися чудовими, безсмертними героями, інші – лиходіями, мерзотниками, вбивцями, людоїдами» (Д.С. Ліхачов) (10 кл. Ч. 2, с. 47–54). «Під час Великої Вітчизняної війни яскраво проявилася сформована тисячолітнім досвідом Росії здатність народу переносити жорстокі випробування й лихоліття. Відчуття особистої причетності до долі Батьківщини і відповідальності за неї проявилася в масовому героїзмі радянських солдатів на фронті і трудових подвигах працівників тилу»⁵¹.

Гасла в кожному абзаці й на кожній сторінці, героїство не випадкові, й не лише історичні. У них існує інша основа, чи не головна: «Керівництвом країни були проаналізовані помилки і невдачі військових дій Червоної Армії»; «Сталін говорив...»; «Сталін вважав...», «Сталін віддав наказ...»; «Сталін підписав ...»; «план розгрому супротивника під Сталінградом (його розробили під керівництвом Сталіна)»; «Ставка забезпечила значну перевагу...»; «військове лихоліття стало важким випробуванням для системи державного управління, всього політичного устрою СРСР, створеного у 30-і роки. Не зважаючи на стратегічні помилки і прорахунки передвоєнної пори, радянське вище керівництво змогло налагодити систему жорсткого, але ефективного партійного державного управління»⁵².

На тлі суцільного героїства радянського народу та його керівництва згадують і про окупаційний режим, для характеристики якого виділили півтори сторінки тексту, що помітно поступається іншій темі – співпраці з ворогом. Автори стверджують, що колабораціонізм був притаманний усім країнам і

мав прояви в різних формах, що його соціальна база в СРСР поступово звужувалася і він існував винятково протягом перших шести місяців війни, всі ті, хто співпрацював з нацистами, отримали заслужене покарання після війни⁵³.

Згадують укладачі підручників національний рух, який війна оживила в районах, де «жорстка політика влади в передвоєнні роки викликала найсильніший протест населення»⁵⁴. Коротка інформація про ОУН, яка репрезентована як націоналістична організація, перегукується з неназваними подібними організаціями в Західній Білорусії, Прибалтиці, Криму, гірських районах Чечено-Інгушетії. Це не просто згадка, а чітке дистанціювання від вказаного руху, позаяк він вів «проводив збройну боротьбу проти радянської влади»⁵⁵. Не залишилися поза увагою і Російська визвольна армія під командуванням генерала Власова, батальйони, полки з українців, татар, окремих народів Північного Кавказу, які за переконаннями авторів «очолювали колишні генерали і офіцери білої армії»⁵⁶.

У контексті єдності радянського народу в роки війни подано коротку характеристику національної політики. Вона репрезентована жорсткою з репресивними елементами та реакційними рисами – депортація народів і ліквідація національних автономій. Йдеться про німців, литовців, латишів, естонців, калмиків, чеченців, інгушів, кримських татар, греків, вірмен, болгар тощо. Якщо додати наведену чисельність депортованих, майже 2,5 млн. осіб. Такими підрахунками учні на уроці не будуть перейматися, позаяк суть теми не в тому, скільки знищив сталінський режим, мета інша – «морально-політична єдність багатонаціонального радянського народу стала найважливішою запорукою перемоги у Великій Вітчизняній війні»⁵⁷.

До останніх трьох параграфів розділу «Велика Вітчизняна війна» автори підручника уклали три інформаційні текстові додатки: «Народи СРСР в боротьбі з нацизмом»⁵⁸, «Радянська розвідка і контррозвідка в роки Великої Вітчизняної війни»⁵⁹, «Фальсифікація історії Великої Вітчизняної війни»⁶⁰. Ці матеріали посилюють сучасну російську ідеологічну складову в характеристиці війни. Тема про народи СРСР в боротьбі з нацизмом обрана не випадково, оскільки стосується одного з центральних джерел перемоги – «морально-політичної єдності радянського народу, який об'єднало прагнення до боротьби за свободу і незалежність своєї країни, за життя рідних і близьких...»⁶¹.

Цілком зрозумілим є зосередження уваги школярів на діяльності радянської розвідки та контррозвідки, оскільки «таємна війна», як стверджують автори підручника, була не менш важливою ніж бойові дії⁶². Десятикласники отримують інфор-

мацію про розвіддані, якими володіло радянське керівництво до початку німецько-радянської війни, на етапі оборонних та наступальних військових операцій, в періоді підготовки міжнародних конференцій, про збір науково-технічної інформації стосовно нових розробок в галузі військової техніки та озброєння. У змісті з'являються й прізвища та імена окремих розвідників, які долучалися до збору секретної інформації. Не оминули увагою діяльність органі держбезпеки. Основний акцент спрямований на організацію розвідувально-диверсійної роботи і як приклад укладена розлога довідка про діяльність загону «Переможець» під керівництвом Д. Медведєва та «легендарного радянського розвідника» М. Кузнєцова⁶³.

Силові органи «НКВД-НКГБ», головне управління контррозвідки «СМЕРШ» виступають структурами, які не лише «протидіяли розвідувально-підривній діяльності ворожих спецслужб», «забезпечували спокійний розвиток тилу країни і захист від будь-яких спроб дезорганізації німецькими спецслужбами», «захищали особливо важливі промислові та військові об'єкти, комунікації від диверсійних груп супротивника», але й «приділяли увагу боротьбі з панікерами і дезертирами, виявляли агентів німецьких спецслужб» тощо⁶⁴. Загалом діяльність силових структур охарактеризована, в контексті їх внеску в «перемогу радянського народу над нацистською Німеччиною».

Особливе місце серед інформаційних додатків займає «Фальсифікація історії Великої Вітчизняної війни». Педагоги, які почали трудову діяльність у закладах освіти в середині 1980-х рр., напевно пам'ятають одну з особливостей тогочасного навчання та виховання – використання контрпропаганди. Одне із завдань тодішньої контрпропаганди полягало у розвінчуванні «міфів», що стосувалися радянського способу життя, дотримання прав людини, свобод тощо. Радянських учителів істориків на семінарах, у лекторіях, на відкритих уроках навчали прийомам контрпропаганди. У ті часи це робилося просто й ефективно, позаяк населення перебувало в інформаційному вакуумі, було обмежене в доступі до альтернативних джерел інформації і знало «правду» лише з газети «Правда» та її подібним ЗМІ, що контролювалися компартією. Світ з того часу кардинально змінився, але радянські прийоми продовжують жити й активно використовують у сучасних російських підручниках історії.

Насамперед російським десятикласникам розкривають суть фальсифікації та дають відповідь на ключове запитання: Хто, як і для чого фальсифікує історію? У виразно структурованій, лаконічній і добре продуманій відповіді знайшли своє

місце: створення документів, яких ніколи не було; прагнення до історичних сенсацій; ідейна та політична дискредитація противника, політичної партії, державного ладу; використання таких джерел, які характеризують лише одну сторону події, явища; перелік арсеналу фальсифікацій – «наукові праці», художнє та документальне кіно, ЗМІ тощо. Наприклад: «працюють цілі «інститути національної пам'яті», спеціальні музеї, витрати на утримання яких у багаті рази перевищують фінансування академічних інститутів»⁶⁵. Чи не Український інститут національної пам'яті та ще 13 подібних установ у демократичних країнах Європи автори підручника долучили до «центрів фальсифікацій»?

З якими напрямками «фальсифікацій» ознайомлюють школярів? Це розв'язання Другої світової війни Німеччиною та СРСР; виправдання нападу А. Гітлера на СРСР; заперечення справедливого характеру війни для радянського народу; зменшення вирішальної ролі СРСР у розгромі нацистської Німеччини та її союзників; спотворення взаємовідносин влади і народу в роки війни; зменшення ролі партизанського руху; виправдання колабораціонізму, націоналістичних організацій та зрадників батьківщини; пояснення масових втрат військовополонених та мирного населення на початковому етапі війни через недолугу політику радянського керівництва; перебільшення допомоги СРСР країнами Заходу; чисельні втрати Радянської Армії завдяки помилками у військовому плануванні та байдужістю до життя військовослужбовців; заперечення визвольного характеру закордонних походів Радянської Армії; перебільшення ролі інших театрів військових дій в роки Другої світової війни⁶⁶.

На 9 (!!) сторінках автори підручника ретельно «розвінчують» спотворене бачення Другої світової війни, оцінки подій, використовуючи статистику, посилаючись на власні джерела, порівнюючи одні події з іншими. Це дозволяє зробити прикінцевий висновок: «Не зважаючи на численні багаторічні спроби фальсифікації історії Великої Вітчизняної війни і Другої світової війни в політичних цілях, факти та документи доводять безпорадність тих, хто хотів би спотворити підсумки й уроки Великої Перемоги»⁶⁷.

Завершуючи далеко не повний аналіз тем і проблем сучасних шкільних підручників Росії, звертаємо увагу, що упродовж тривалого існування Російської імперії, а потім її правонаступниці – СРСР, історія була і залишалася складовою владної ідеології, інструментом, який використовували винятково з метою впливу на людську свідомість. Часи змінилися, однак

методи, засоби і механізми залишилися старими. Українським історикам і освітянам варто не просто орієнтуватися в тому, що відбувається в «науковій кухні» країни-агресора, але й уміло протистояти тим фальсифікаціям, переписуванню минувшини, привласнюванню історичної спадщини, щоб запобігти поверненню в імперське минуле.

Примітки:

1. История России. 6 кл.: учебн.: в 2 ч. Ч. 1. Москва: Просвещение, 2016. С. 6–7.
2. Там само. С. 19–20.
3. Там само. С. 20–21.
4. Там само. С. 21–24.
5. Там само. С. 24.
6. Там само. С. 27.
7. Там само. С. 36.
8. Там само. С. 37.
9. Там само. С. 37–38.
10. Там само. С. 48.
11. Там само. С. 61.
12. Там само. С. 79.
13. Там само. С. 102.
14. История России. 1914–1945 гг. 10 кл.: базовый уровень: учебн.: в 2 ч. Ч. 1. Москва: Просвещение, 2022. С. 72–73.
15. Там само. С. 48–49.
16. Там само. С. 66–67.
17. Там само. С. 102–103.
18. История России. 1946 – нач. XXI в. 11 кл.: базовый уровень: учебн. для общеобразовательных организаций: в 2 ч. Ч. 2. Москва: Просвещение, 2022. С. 114.
19. История России. 8 кл.: учебн.: в 2 ч. Ч. 2. Москва: Просвещение, 2022. С. 46.
20. История России. 8 кл.: учебн.: в 2 ч. Ч. 1. Москва: Просвещение, 2022. С. 5–6.
21. Там само. С. 12, 14–15.
22. Там само. С. 22.
23. Там само. С. 23.
24. Там само. С. 29.
25. Там само. С. 53.
26. Там само. С. 61.
27. История России. 1914–1945 гг. Ч. 1. С. 25–31.
28. Там само. С. 35–43.
29. Там само. С. 125–136.
30. Там само. С. 154–155.
31. История России. 1914 – 1945 гг. 10 кл.: базовый уровень: учебн.: в 2 ч. Ч. 2. Москва: Просвещение, 2022. С. 13–116.
32. История России. 1914–1945 гг. Ч. 1. С. 107.
33. Там само. С. 133.

34. Там само. С. 141.
35. История России. 1914–1945 гг. Ч. 2. С. 74–78.
36. Там само. С. 87–91.
37. Там само. С. 107–115.
38. Там само. С. 7.
39. Там само. С. 9.
40. Там само.
41. Там само.
42. Там само. С. 14–16.
43. Там само. С. 25.
44. Там само.
45. Там само. С. 29–30.
46. Там само.
47. Там само. С. 30.
48. Там само. С. 30–32.
49. Там само. С. 41.
50. Там само. С. 4.
51. Там само. С. 54.
52. Там само. С. 19–103.
53. Там само. С. 42–44.
54. Там само. С. 77.
55. Там само.
56. Там само.
57. Там само. С. 78.
58. Там само. С. 77–78.
59. Там само. С. 87–93.
60. Там само. С. 107–115.
61. Там само. С. 102.
62. Там само. С. 87.
63. Там само. С. 90–91.
64. Там само. С. 91–92.
65. Там само. С. 108.
66. Там само. С. 108–109.
67. Там само. С. 116.

School education has always been an important component in shaping a young person's worldview. For a long time, everyone who crosses the school threshold and becomes a participant in the educational process has been under the targeted influence of the public education system. An important place in this system is occupied by historical education, which is associated with the formation of historical memory, fostering patriotism, and the development of civic virtues. Teaching aids have been and remain a key component of historical education, with school textbooks dominating. The content of school textbooks primarily provides students with information that, in the process of processing, can influence their consciousness. The article analyzes the content of Russian history textbooks used in modern schools of neighboring states and brought to the Ukrainian territories occupied by the enemy since the large-scale offensive on the territory of Ukraine. Their purpose is to influence the minds of students in light of the vision of the historical

process (past and present) inherent in the non-imperial ideology of racism. An important component of the content of Russian textbooks is precisely such ideologemes that promote the greatness of modern Russia, its return to the borders of the former empire, and the appropriation of someone else's historical heritage.

Key words: school history, content of school history, textbook, leading ideas of content, conceptual apparatus, terminology, history of Russia.

Отримано: 11.05.2024 р.

УДК 37.016:94]:001.891

Олег Шилюк
м. Чернівці

ДИДАКТИКА ІСТОРІЇ: АВТОРИ, ЖУРНАЛИ, ПРОБЛЕМАТИКА (НАУКОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗА БАЗОЮ WOS)

Відсутність кількісних даних щодо опублікованих досліджень із дидактики історії зумовило проведення даної роботи. Метою дослідження було вивчення публікацій із дидактики історії з використанням бібліометричного аналізу. Цей метод можна вважати першим у своєму роді, який охоплює ширину та глибину досліджень дидактики історії. Пропонується аналіз і відображення наукового доробку близько 2,1 тис. праць за останні понад 50 років (1970–2024). Отримані записи були проаналізовані за характеристиками цитування, а також включаючи розподіл публікацій за мовами, країнами, журналами та авторами.

З 2015 по 2021 рік спостерігається значне збільшення кількості опублікованих статей із даної тематики. Аналіз найбільш цитованих статей дає змогу виділити шість кластерів дослідницьких тем. Матеріал дає систематичний огляд продуктивності та наочності дослідницької роботи у галузі дидактики історії. Висновки можуть бути використані для організації та визначення пріоритетів майбутніх досліджень у дидактиці історії.

Ключові слова: дидактика історії, наукометрія, бібліометричний аналіз, Web of Science, VOSviewer, аналіз цитувань.

Застосування інструментів наукометричного аналізу, зокрема бібліометричних, дозволяють працювати зі значною кількістю публікацій, що дає можливість визначити тенденції у дослідницькій діяльності. Цей метод аналізу дає змогу визначати напрям дослідження з необхідним ступенем глибини й деталізації, та виявити закономірності в публікаційній активності вчених різних країн світу.

Після проголошення незалежності України історична наука позбувається ідеологічного нашарування і стереотипів,

стає предметом серйозних документально-аналітичних студіювань, що також пов'язано не лише з відкриттям значного масиву архівних документів, але й із використанням досвіду зарубіжних країн. Дидактика (від грецького «didacticos» – навчальний) – галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти, навчання та виховання в процесі навчання. Завдання дидактики полягає у тому, щоб науково обґрунтувати зміст освіти, пояснювати, досліджувати закономірності процесу навчання, визначати умови його оптимальної організації, розробляти й упроваджувати в освітню діяльність більш досконалі моделі освітнього процесу, методики та методи навчання, новітні технології.

Дидактика як будь-яка інша дослідницька царина постійно перебуває в розвитку. Науковці й педагоги-практики модернізують наявні й винаходять нові методи та підходи навчання. Сьогодні проблема полягає в обґрунтуванні необхідності нових наукових напрямів у галузі вивчення, моделювання та організації сучасної історичної освіти.

Зростання публікаційної активності дало змогу накопичити значний масив даних для пошуку та виявлення взаємопов'язаних перспективних напрямів майбутніх досліджень. Наукометричний аналіз дає кількісну інформацію щодо розвитку певної теми, включно із тенденціями результатів і фокусів, мереж співпраці, тематики дослідницьких кластерів, моделі історичної еволюції та мережі спільного цитування. У порівнянні з описовими оглядами, наукометрія має перевагу швидкого визначення ключових питань, які представляють зацікавлення й орієнтування на майбутні дослідження.

Аналізуючи та синтезуючи ключові напрями досліджень із дидактики історії, першочергово розглядається питання поширення цієї інформації в міжнародному науковому середовищі, що має велике значення для дослідників і фахівців-практиків.

Метою статті є спроба проаналізувати, використовуючи наукометричний інструментарій, стан досліджень із дидактики історії. Для пошуку і відбору публікацій було вибрано основну колекцію Web of Science (далі WoS)¹, яка є вагомим джерелом даних для наукометричних досліджень. Дані, використані в наукометричному аналізі, були завантажені з WoS від часу створення бази даних до 20 березня 2024 р. Дослідження проводилося з використанням бібліометричних методик. На першому етапі було проаналізовано публікації, які вивчають різні аспекти дидактики історії. Для відображення динаміки публікаційної активності було відібрано стат-

ті в базі даних WoS за темою «**Didactics**» (пошук за назвою, анотаціями, а також авторськими й додатковими ключовими словами), та обмежено тематику результатів пошуку галуззю «**History**», а також включати терміни «**Didactics Of History**», «**History Didactics**», «**History Teaching**», «**History Teaching And Learning**», «**History Education**»². Початково було отримано 2430 документів.

Для покращення результатів відбору та подальшого, більш якісного аналізу, було проведено вилучення документів з інших галузей з використанням інструменту **Citation Topics Meso**³. Було отримано 2108 документів, які були збережені для наукометричного аналізу. Публікації досліджень із питань дидактики історії, ймовірно, зростатимуть із кожним роком. Найвищий показник кількості публікації становив 200 матеріалів у 2021 р. Перші публікації з дидактики історії в системі WoS з'явилися у 1970 р.⁴. Активізація публікаційної активності з досліджуваної проблематики спостерігається з 2015 р. – 102 статті, відповідно у 2014 р. – 25. Це пов'язано як із появою нової бази даних Emerging Sources Citation Index (ESCI) у WoS у 2015 р., і відповідно збільшенням кількості видань які індексувались у базі даних, так і збільшенням публікаційної активності з досліджуваної проблеми.

Основний масив публікацій складають статті (**Article**) – 1610 (понад 76%). Подальший аналіз досліджуваної теми проводився з обмеження за типом документу – стаття.

Хоча переважна кількість досліджень стосується сфери освіти та історії, частково трапляється перетин з іншими напрямками, зокрема – загальні питання суспільних та гуманітарних наук, психологія тощо.

Таблиця 1. Дослідницькі галузі

№	Назва	Кількість публікацій	% співвідношення
1	Education Educational Research	781	48,5 %
2	History	515	31,9 %
3	Humanities Multidisciplinary	63	3,9 %
4	History Of Social Sciences	58	3,6 %
5	Social Sciences Interdisciplinary	52	3,2%
6	Psychology Educational	35	2,1 %

Усього представлено публікації з 92 країн⁵. Аналіз розподілу публікацій по країнах дав змогу виявити ядро найбільш прогресивних із них, на які припадає понад 66% матеріалів. Однозначними лідерами за кількістю документів із дидактики історії є Іспанія, Бразилія та США, загалом 659 публікацій (понад 40% від загальної кількості).

Таблиця 2. **Країни**

№	Країна	Кількість публікацій	% співвідношення
1	SPAIN	239	14,8%
2	BRAZIL	236	14,6%
3	USA	184	11,4%
4	ENGLAND	90	5,5%
5	CANADA	76	4,75%
6	NETHERLANDS	67	4,1%
7	SWEDEN	56	3,4%
8	TURKEY	56	3,4%
9	AUSTRALIA	52	3,2%
10	GERMANY	50	3,1%

Якщо проаналізувати організаційну приналежність авторів, ми виявимо десять провідних університетів, які підготували 286 статей (понад 16% від загальної кількості), щодо досліджень із дидактики історії.

Таблиця 3. **Афіліція авторів**

№	Організаційна приналежність	Кількість публікацій	Країна
1	UNIVERSITY OF MURCIA	72	Іспанія
2	UNIVERSITY OF AMSTERDAM	31	Нідерланди
3	UNIVERSIDAD DE VALLADOLID	30	Іспанія
4	UNIVERSITY OF LONDON	27	Великобританія
5	UNIVERSITY OF VALENCIA	24	Іспанія
6	AUTONOMOUS UNIVERSITY OF MADRID	22	Іспанія
7	KU LEUVEN	22	Бельгія
8	UNIVERSITY OF BRITISH COLUMBIA	21	Канада
9	UNIVERSITY COLLEGE LONDON	20	Великобританія
10	UCL INSTITUTE OF EDUCATION	17	Великобританія

Статті з досліджуваної проблеми опубліковані на 21 мові. Англійська мова є переважаючою – 1039 статей (64,1%), також значна частина статей опублікована іспанською 219 (13,5%) та португальською – 202 (12,4%) мовами.

Аналіз публікацій за назвами видань дала змогу встановити 672 найменування, у т.ч. десять журналів, в яких опубліковано найбільшу кількість статей (разом понад 19% від загальної кількості).

Таблиця 4. **Розподіл назв журналів за кількістю публікацій**

№	Назва	Кількість статей	% співвідношення
1	HISTORICAL ENCOUNTERS	63	3,8%
2	JOURNAL OF CURRICULUM STUDIES	57	3,5%
3	TEMPO E ARGUMENTO	32	1,9%
4	THEORY AND RESEARCH IN SOCIAL EDUCATION	30	1,8%
5	AEDOS REVISTA DO CORPO DISCENTE DO PROGRAMA DE POS GRADUACAO EM HISTORIA DA UFRGS	23	1,4%
6	HISTORY OF EDUCATION CHILDRENS LITERATURE	23	1,4%
7	EDUCAR EM REVISTA	22	1,3%
8	PAEDAGOGICA HISTORICA	22	1,3%
9	METIS HISTORIA ECULTURA	20	1,2%
10	ANTITESES	17	1,0%

Як свідчать дані, наведені в таблиці, явним лідером за кількістю опублікованих статей є «*Historical encounters*» (Q1 в категорії «**HISTORY**») та «*Journal of curriculum studies*» (Q2 в категорії «**EDUCATION & EDUCATIONAL RESEARCH**»). Проаналізувавши найбільш цитовані статті, ми виокремили видання, де такі матеріали найчастіше публікуються – «*Journal of curriculum studies*» (5 статей із 50 найбільш цитованих).

Інформативною для наукометричних досліджень вважають творчу активність та лідерство науковців – авторів публікацій. Серед науковців, що досліджують питання дидактики історії, встановлено лідерів за кількістю публікацій (10 і більше) серед понад 2 тис. авторів. На цих авторів приходить майже 8,5% загальної кількості публікацій

Таблиця 6. **Автори**

№	Назва	Кількість статей	% співвідношення
1	Carrasco, Cosme J. Gomez	24	1,481%
2	Van Boxtel, Carla	20	1,235%
3	Van Nieuwenhuysse, Karel	13	0,802%
4	Mainer Baque, Juan	12	0,741%
5	Carretero, Mario	12	0,741%
6	Harris, Richard	12	0,741%
7	Miguel-Revilla, Diego	12	0,741%
8	Wilschut, Arie	12	0,741%
9	Martinez, Pedro-Miralles	10	0,617%
10	Sanchez-Agusti, Maria	10	0,617%

Окремо проведений аналіз найбільш цитованих публікацій дав змогу виокремити 50 з них для подальшої більш досконалої оцінки. Судячи з тематики найбільш цитованих робіт, зацікавлення дослідників спрямоване на дослідження розвитку історії, як актуального сучасного освітнього предмета, зокрема розглядаються питання:

- процеси вивчення історії в школі та поза нею і конструювання національної ідентичності (наративи національної держави, історичні знання та шкільна історична освіта; історична пам'ять, патріотизм, громадянство та мультикультуралізм; значення міжкультурного навчання в історичній освіті та способи його розвитку);

- викладання суперечливих питань, тем, які відрізняються моральною чутливістю (примирення та реконструкція мультикультурного суспільства; викладання історії в постконфліктних суспільствах; історична освіта, як простір дії між історичною свідомістю та історичною культурою; розповідь правди, відновлення гідності та збереження пам'яті жертв, а також примирення; зв'язок між історичною освітою та правосуддям перехідного періоду);

- дослідження навчання історії в закладах загальної середньої освіти та вишах із метою вивчення його ефективності (потенціал першоджерел; залучення учнів до історичних розвідок із метою навчити історично мислити та краще розуміти минуле; написання науково-обґрунтованих есе з історії та розвиток історичного письма; вплив на історичні уявлення учнів батьків та соціальної пам'яті групи, в якій вони живуть; історичні уявлення та історичні наративи походження власної нації, історичне розуміння національного минулого; навички, необхідні для отримання знань під час дослідження минулого, вивчення складних історичних тем);

- використання інформаційно-комп'ютерних технологій та засобів масової інформації (мобільних та мультимедійних ігор, віртуальної реальності, відеоігор на історичну тематику);

- питання реформування сучасної історичної освіти (модернізація навчальних програм з історії; роль викладання історії в орієнтації на сьогодення та майбутнє; дослідження освітніх стратегій, які можна застосувати, щоб навчити студентів встановлювати зв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім; покращення освіти вчителів історії; модель викладання історії та співпраця школи й закладу вищої освіти).

Спостерігаємо, що більшість високоцитованих матеріалів опубліковані за останні 15 років (2008–2021 рр.).

Потрібно відмітити, що в результатах пошуку відслідковується 5 публікацій авторів з України, які стосуються:

- досліджень історичної освіти у Василянській школі в Умані⁶;
- висвітлення ефективних форм, методів та засобів навчання курсу «Історія науки і техніки»⁷;
- проблем сучасної історичної освіти⁸;
- внеску «Українського історичного журналу» в становлення та розвиток української історичної дидактики⁹.

Негативний вплив має присутність серед цих публікацій і статті написаної в співавторстві з авторами з росії у 2021 р. Загалом науковий багаж українських вчених із питань дидактики історії є досить значним і потребує більш широкого включення у міжнародний науковий простір.

Інший етап аналізу полягав у імпорті отриманих результатів з WoS у програму VOSViewer¹⁰ та проведенні візуалізації отриманих даних, зокрема створення мапи ключових слів. Використання можливостей програмного забезпечення VOSviewer дало змогу розподілити ключові слова в основні кластери за методом щільності взаємозв'язків. Мапа взаємозв'язків між найбільш вживаними ключовими словами за тематикою дидактика історії, що згруповані за кластерами за період з 1970 р. по 2024 р. Усього відслідковано 3711 ключових слів. Використовуючи поріг повторів не менше 10, відібрано 103 позиції, які згруповані в 6 кластерів*.

Кластер 1. **Дослідницький**, 30 тем, зокрема: cultural heritage, gamification, heritage, historical culture, historical empathy, historical literacy, historical memory, historiography, museum, oral history, perspective.

Кластер 2. **Національний**, 22 теми, зокрема: collective memory, conflict, diversity, gender, identity, memory, narratives, nation, national history, national identity, nationalism, politics reconciliation social representations.

Кластер 3. **Педагогічний**, 16 тем, зокрема: beliefs, cognition, conceptions, education, epistemology, historical thinking, history teachers, knowledge, motivation, pedagogical content knowledge, science, secondary education, teacher education, technology, thinking.

Кластер 4. **Суспільний**, 15 тем, зокрема: assessment, citizenship education, civic education, consciousness, controversial

* Назви кластерів авторські, на основі аналізу спільного характеру вивчених тем.

issues, critical thinking, historical consciousness, primary sources, social studies, social studies education.

Кластер 5. **Об'єктний**, 12 тем, зокрема: adolescents, classroom, disciplinary literacy, instruction, literacy, school, students, teachers.

Кластер 6. **Управлінський**, 8 тем, зокрема: citizenship, curriculum, future, history curriculum, policy, schools, state.

Необхідно зазначити, що наведені вище висновки базувалися на аналізі публікацій, які зберігаються в базі даних WoS. Подібний або різнорідний набір висновків може виникнути, якщо була використана інша база даних, така як SCOPUS. Ми підсумовуємо результати попередніх досліджень та виявляємо проблеми та можливості для дослідження за тематикою «**Дидактика історії**». Висновки спрямовані на надання важливої інформації, пов'язаної із цими дослідженнями, такими як (1) характеристика публікацій за представленою тематикою, (2) найбільш релевантні покликання, (3) основні журнали для публікацій результатів досліджень та (4) основні країни й автори, що діють у цій галузі дослідження, потенційні можливості співпраці.

Надана якісна дискусія з визначенням основних сфер досліджень та подальших їх напрямів. Цей огляд може допомогти практикам і дослідникам забезпечити краще розуміння поточного стану дослідницького поля за тематикою «**Дидактика історії**» і служити відправною точкою для майбутніх досліджень. Стаття не лише визначає нинішній статус дидактики історії, але й також підказує нові напрями, які супроводжують вчених і фахівців-практиків галузі. Прогаляни в дослідженнях можуть слугувати мотивацією для подальшої наукової роботи.

Примітки:

1. Web of Science / Clarivate Analytics [Електронний ресурс]. URL: <https://www.webofscience.com> (дата звернення: 20.03.2024).
2. Didactics (Topic) and History (Web of Science Categories) and Didactics Of History (Should – Search within topic) and History Didactics (Should – Search within topic) and History Teaching (Should – Search within topic) and History Teaching And Learning (Should – Search within topic) and History Education (Should – Search within topic).
3. Документи, які містять ключові терміни Didactics, History, але не мають відношення щодо досліджуваної проблеми, зокрема з галузей Nursing, Psychiatry, Medical Ethics тощо.
4. Jones G.E. Towards a theory of history teaching. *History*. 1970. Vol. 55. P. 54-64. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-229X.1970.tb02401.x>

5. 74 записи (4,5%) не містили дані щодо країни авторів. Це є досить важливою проблемою для проведення наукометричного дослідження, коли не повністю представлені метадані публікації.
6. Kryvosheia I., Morawiec N. History and memory in the basilian school in uman (1765–1834). *Eminak*. 2023. Vol. 1. P. 43–61. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.1\(41\).621](https://doi.org/10.33782/eminak2023.1(41).621)
7. Bezv V., Dmytrienko O. Students' perceptions of the history of science and technology course at teacher training university. *Advanced Education*. 2020. Vol. 15. P. 74–80.
8. Sic A.I. Reflections on the present-day state of Slovak historical education. *Historicky Casopis*. 1997. Vol. 45(1). P. 100–107.
9. Udod O.A. Issues of Historical Didactics on the Pages of the «Ukrainian Historical Journal». *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*. 2017. Vol. 6. P. 176–189.
10. VOSviewer / Centre for Science and Technology Studies, Leiden University, (version 1.6.20, October 31, 2023). URL: <https://www.vosviewer.com> (дата звернення: 20.03.2024).

The absence of quantitative data on published researches in didactics of history preconditioned writing this work. The objective of the research was to study publications in didactics of history using bibliometric analysis. This bibliometric analysis can be considered the first of its kind to cover breadth and depth of history didactics research. An analysis and display of scientific output of about 2,100 works for the last more than 50 years (1970–2024) is offered. The acquired records have been analyzed according to the citation characteristics, with publications divisioned depending on the language, country, journal and author.

The analysis of the most cited publications allows dividing topics for research into six clusters. This research provides a systematic review of efficiency and ostensiveness of research work in the field didactics of history. Conclusions can be used for organizing and determining priorities of future research in didactics of history.

Key words: *Didactics of history; Scientometrics; Bibliometric analysis; Web of Science; VOSviewer; Citation analysis.*

Отримано: 05.04.2024 р.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

УДК 378.011

Степан Борчук
м. Івано-Франківськ

Марія Санкович
с. Яблуниця, Івано-Франківська обл.

Оксана Богомаз
м. Київ

ПРОЄКТНА ТЕХНОЛОГІЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ (з досвіду Яблунецького ліцею Івано-Франківської області)

У статті розглянуто етапи методики роботи над проектом, теоретичні позиції проектного навчання, що дозволяють виявити суттєві відмінності від традиційного навчання, роль та місце у навчально-виховному процесі. Узагальнено досвід реалізації проєктів у освітньому процесі, починаючи від теоретичних підстав, до практичних прикладів на уроках історії та громадянської освіти.

Ключові слова: метод проєктів, проєктна діяльність, історія, громадянська освіта.

Одним з головних завдань сучасної системи освіти є створення умов для розвитку та самовиявлення кожної особистості, формування покоління, здатного до активної творчої діяльності і розвитку цінностей громадянського суспільства. Виходячи з цього, освіта в Україні загалом й історична та громадянська освітня галузь зокрема, має утверджуватися і розвиватися на принципах гуманістичної спрямованості та демократичності, коли здобувач освіти перестає бути лише об'єктом педагогічного впливу, а стає вільним і рівноправним суб'єктом освітнього процесу.

Пріоритетним у сучасній системі шкільної освіти стає принцип компетентнісного навчання, реалізація якого створює необхідні умови для самореалізації здобувача освіти як індивідуальності, творчої особистості. Основною ознакою такої освіти є здатність особистості орієнтуватися в житті, і гід-

но, професійно й грамотно діяти у сучасній соціокультурній ситуації. Це полягає у залученні здобувачів освіти до технології проєктів з елементами пошукової діяльності.

Метод проєктного навчання набирає у галузі освіти дедалі більшої популярності, а особливо актуальним є у громадянській та історичній освітній галузі. Цьому сприяють кілька обставин.

Обставина перша – історична зміна типів організаційної культури суспільства. Оскільки проєктність є визначальною стильовою рисою сучасного мислення, однією з найважливіших ознак сучасної культури, пов'язаної з творчою діяльністю людини.

Друга обставина полягає у демократизації суспільства, що серед іншого передбачає залучення підлітків та молоді до процесу прийняття рішень (в освітніх організаціях, в громадах тощо) за допомогою їх участі у різних проєктах, спрямованих на розвиток формальних і неформальних соціальних інститутів.

Третя причина полягає у мінливих вимогах до освітніх результатів та системи освіти в цілому, переосмисленні традиційних усталених підходів до їх змісту та організації навчального процесу. З одного боку, у системі освіти актуалізується суб'єктна роль здобувача освіти; з іншого боку, в соціумі, що глобалізується, слабшають кореневі ідентифікаційні зв'язки особистості з сім'єю, родом, етносом, рідною культурою, у зв'язку з чим найважливішою соціальною функцією освіти стає розвиток громадянського суспільства, підтримка державності та стабільності в країні. Для формування суб'єктності розвитку особистості та реалізації зазначеної функції метод проєктів є універсальним і одним з найбільш ефективних інструментів.

Максимально розкрити потенціал проєктного методу та специфіку його застосування на всіх рівнях освіти – складне методичне завдання. У цій статті пропонується авторський погляд на перспективи та можливості цього методу в роботі на уроках історії та громадянської освіти, заснований на багаторічних спостереженнях за його реалізацією в освітньому процесі.

Відомо, що ефективна діяльність людини у різних як професійних, так і соціальних сферах забезпечують універсальні компетентності, що характеризують надпрофесійні здібності особистості, серед яких виділяють такі категорії, як системне та критичне мислення, розробка та реалізація проєктів, командна робота та лідерство, комунікація та міжкультурна взаємодія, самоорганізація та саморозвиток (у тому числі здоров'язбереження), безпека життєдіяльності.

На основі аналізу наукової літератури з питань проєктного навчання необхідно зазначити, що проєктна техноло-

гія має багату традицію застосування, має великі педагогічні можливості у створенні сприятливих умов для навчально-пізнавальної самостійності здобувачів освіти та формування у них відповідних компетентностей та програмних результатів навчання.

Метод проєктів в освіті не є новим ні у своєму теоретичному осмисленні, ні в практичному застосуванні. Освітній проєктній діяльності присвячено безліч публікацій, авторами яких є представники різних наук (педагогіка, соціологія, політологія та ін.). Часто ці дослідження носять міждисциплінарний характер. Метод проєктів виник на початку ХХ століття при перегляді поглядів на систему загальної освіти і пов'язаний з інтересом до особистості окремого здобувача освіти. Педагогічні погляди Дж. Дьюї стали теоретичною основою сучасного методу проєктів, який згодом був обґрунтований згаданим вище американським педагогом В. Кілпатриком. Опублікована в 1918 році його книга «Метод проєктів», за твердженням дослідників, стала першою роботою, у якій цей метод став самостійним предметом розгляду. Програму школи, що працює за методом проєктів, дослідник визначав так: «Програма включає ряд дослідів, пов'язаних між собою таким чином, що відомості, отримані від одного досвіду, служать для розвитку і збагачення цілого потоку інших дослідів»¹. Цей метод надає здобувачам освіти можливість самостійно здобувати знання у процесі вирішення практичних завдань, що однозначно сприяє підвищенню у них мотивації, вдячності до школи та самого навчання².

Однак певне занепокоєння викликала у багатьох ідея Кілпатрика про учнівський проєкт. Його друг і колега Дж. Дьюї³ зауважив, що дозволити дитині самому вирішувати, як їй вчитися, неможливо. На думку Дьюї, Кілпатрик і його прихильники плутали мету та засоби, не розуміючи, що мислення досягається через лідерство вчителя, щоб сприяти здібності здобувачам освіти думати, а не надання здобувачу освіти свободи самостійного керівництва.

Джон А. Пекорє⁴ на основі аналізу використання методу проєкту в США робить висновки про переваги та недоліки сучасного проєктного навчання (project-based learning). Зокрема, наводить результати дослідження Центру передового досвіду в галузі лідерства у навчанні при університеті Індіанapolisа, в якому відзначається позитивний вплив на зміст знань здобувачів освіти, високий рівень їх залучення до роботи та рівень їх мотивації, а також покращені навички критичного мислення та вирішення проблем, розвиток нави-

чок спільної роботи. Крім того, описуються бар'єри для успішної реалізації проектного навчання, серед яких вирізняються: 1) тривалість часу для поглибленого вивчення; 2) необхідність дотримання вимог керівництва освіти; 3) потреба у збалансованості контролю над роботою здобувачів освіти; 4) контроль за потоком інформації; 5) оптимальне співвідношення незалежності здобувачів освіти та їх підтримки; 6) використання технологій як засобів пізнання та 7) розробка відповідної шкали оцінки розуміння здобувачів освіти.

Також деякі дослідники, зокрема Д. Гонсалес, Дж. Моліна, Б. Кардона, відзначають зниження у здобувачів освіти рівня тривожності та постійного занепокоєння про свої помилки, підвищену мотивацію до навчання та довіру⁵, тобто більш комфортні психологічні умови навчання.

Говорячи про переваги методу проектів при навчанні історії та громадянської освіти, варто відзначити її вплив на формування таких важливих якостей здобувачів освіти:

- комунікативні, творчі та інтелектуальні вміння та навички;
- культура спілкування та толерантність у спілкуванні з іншими;
- уміння пошуку, обробки та інтерпретації необхідної інформації з використанням сучасних комп'ютерних технологій;
- уміння працювати самостійно (під керівництвом вчителя) та в команді (у парі, групі);
- уміння критично оцінювати результати власної праці тощо.

Таким чином, метод проектів однозначно корисний для формування базових компетенцій XXI століття, запропонованих американською некомерційною асоціацією Partnership for 21st Century Skills (P21), які отримали назву Модель «4К: креативність, критичне мислення, комунікація та колаборація (командна робота)»⁶.

Професор С. Гончаренко дає таке визначення методу проектів – це «організація навчання, коли набуваються знання і навички у процесі планування й виконання практичних завдань – проектів»⁷.

Основний принцип методу – це опора на інтереси сьогодення, що повинно бути вихідним принципом навчання. Робота над проектом, зазначає О. Пехота – це практика особистісно зорієнтованого навчання на основі вільного вибору з урахуванням пізнавальних інтересів. Для педагога це пошук балансу між академічними та прагматичними знаннями, уміннями, навичками та когнітивними перевагами⁸.

У Енциклопедії освіти метод проектів пояснено як «систему навчання, за якої учні здобувають знання у процесі плану-

вання й виконання практичних завдань – проєктів, які поступово ускладнюються»⁹.

Вище зазначені автори загалом характеризують проєктну діяльність як спрямовану на досягнення загального результату, спільну навчально-пізнавальну, творчу, ігрову діяльність, що має загальну мету, узгоджені методи. Зауважимо, що метод проєктів, який був визначений зарубіжними фахівцями як метод навчання, освіти, і до сьогоднішнього дня залишається у тій самій інтерпретації і в українських виданнях, що, на наш погляд, істотно обмежує його використання і не повністю відповідає уявленням основоположників методу проєктів про його педагогічний потенціал.

Проєктна діяльність ґрунтується на позиціях педагогіки прагматизму, що передбачає погляд на виховання, як на постійну реконструкцію досвіду здобувачів освіти, а також відповідність їхнім інтересам і потребам. Її прихильники відстоюють «принцип навчання за допомогою діяльності», який розглядають як різновид творчої роботи, де здобувач освіти є її активним учасником.

Саме зараз Україні потрібні громадяни, які зможуть самостійно приймати нестандартні рішення, розв'язувати різноманітні проблеми; громадяни, в яких добре розвинене критичне мислення та вміють творчо працювати.

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти і виховання в Україні є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Це може забезпечити система громадянської освіти, що має на меті підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства і формування її громадянської компетентності¹⁰.

Під час навчання у закладі загальної середньої освіти в здобувача освіти має бути сформований певний рівень готовності до дорослого життя, певна сукупність характеристик, так би мовити, життєва компетентність, яка має забезпечити молодій людині здатність орієнтуватись у сучасному суспільстві, швидко реагувати на запити часу, ефективно та успішно самореалізуватись за шкільними дверима.

Проєктна методика на сьогодні є ефективною виховною технологією формування громадянських якостей, компетентностей, активної громадянської позиції учнівської молоді. Вона дозволяє забезпечити основну мету системи освіти – інтелектуальний і моральний розвиток особистості, формування критичного і творчого мислення, вміння працювати з інформацією.

Проектна діяльність є одним з ефективних методів прояву активної громадянської позиції здобувачів освіти. Її перевагами є те, що здобувачі освіти навчаються та діють у мікросоціальному середовищі, отримують практичні навички, мають можливість перевірити теоретичні надбання на практиці. Така діяльність здійснюється як у процесі навчання, так і в спеціально організованій позакласній та позашкільній роботі. Це, насамперед, колективна діяльність здобувачів освіти, що об'єднуються у групи і вирішують завдання відповідно до цілей та мети проекту. Досить важливо, щоб це об'єднання відбувалося за спільністю інтересів. Необхідною умовою досягнення мети проекту є добровільна участь здобувачів освіти у такій діяльності. Саме принцип добровільності, ґрунтований на мотиваційних імпульсах конкретної особистості, дозволить ефективно використати творчий та інтелектуальний потенціал кожного члена команди, що бере участь у реалізації проекту. Група загалом має нести відповідальність за досягнення спільних цілей, а кожен учасник відповідати за свою частину роботи. Завдання в групі виконуються в такий спосіб, щоб було можливо врахувати й оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи зокрема¹¹.

Водночас процес успішної реалізації проекту у позакласній виховній роботі передбачає об'єднання спільних зусиль здобувачів освіти, батьків, вчителів, шкільної адміністрації, органів місцевого самоврядування, урядових структур, медіа, спрямованих на вирішення важливих для громади проблем. У процесі проектної діяльності здобувачі освіти потребують компетентної допомоги від суб'єктів соціальної взаємодії, що полягає у тому, щоб надати їм необхідну пораду та різнобічну інформацію щодо шляхів вирішення певної проблеми, поділитись досвідом, сприяти налагодженню контактів зі спеціалістами тощо. Проте виконання основної роботи у вирішенні проблеми залишається за здобувачами освіти.

Для ефективної реалізації проектної технології необхідно проводити відповідну підготовку як вчителів, так і здобувачів освіти. Попередня підготовка здобувачів освіти відіграє важливу роль у реалізації конкретного проекту. Особливо це спостерігається у здобувачів освіти, які займаються науково-дослідницькою роботою в МАН. З 2013 року для поглиблення науково-практичних знань з історії та громадянської освіти здобувачі освіти були та є активними учасниками МАН. У переважній більшості це секції історії, філософії, правознавства та релігієзнавства.

Ознайомлюючись з проектною діяльністю у позакласній виховній роботі, насамперед, виділяємо основні етапи її реалізації.

лізації – початковий, основний, заключний. На початковому етапі здобувачі освіти вибирають проблему; планують свою діяльність; прогнозують її результати; розподіляють обов'язки. Основний етап проєктної діяльності передбачає: системне дослідження проблеми; збір та опрацювання інформації; співпрацю з громадськістю; вирішення проблеми. Заключним етапом є підготовка здобувачів освіти до презентації проєкту; аналіз роботи над ним; підведення підсумків; представлення результатів своєї діяльності перед аудиторією; оцінка проєктної діяльності.

Під час вибору проблеми необхідно враховувати певні чинники: її актуальність для місцевої громади; перспективність вирішення проблеми; реальність і законність процесу вирішення проблеми. Етап обговорення та вибору проблеми дослідження є досить відповідальним, адже його результати впливають на подальшу реалізацію проєкту. Важливо акцентувати на тому, що вибір проблеми має здійснюватися безпосередньо здобувачами освіти та підтримуватись більшістю учасників проєкту.

Щоб з'ясувати найактуальніші проблеми місцевої громади, здобувачам освіти доцільно провести соціологічні опитування серед жителів певного району, мікрорайону, конкретної громади, обговорити актуальність проблем зі своїми батьками, рідними, знайомими.

З метою отримання додаткової інформації з конкретної проблеми здобувачі освіти мають звертатись до різних джерел: інтернету, регіональних та місцевих газет, радіо, телебачення тощо. У процесі пошуку необхідної інформації для успішної реалізації проєкту здобувачі освіти можуть активно залучати суб'єктів соціального впливу та взаємодії (батьків, вчителів, представників органів місцевої влади, громадських організацій, бібліотек, засобів масової інформації тощо). Це надасть змогу не тільки здобути необхідні знання, але й згуртувати колектив для подальшої роботи над проєктом, спрямованого на вирішення важливих для громади проблем.

Необхідно зазначити, що критично аналізуючи зібраний матеріал, учасники робочої групи мають змогу визначити різноманітні підходи до вирішення проблеми та обрати оптимальну програму дій. Обрані заходи мають бути, насамперед, законними та узгодженими із відповідними державними структурами, уповноваженими щодо вирішення певної проблеми. Найбільш оптимальним було б вирішення проблеми, що передбачало поєднання діяльності здобувачів освіти з владними і комерційними структурами, фондами, громадськими організаціями, засобами масової інформації тощо. Водночас здобу-

вачі освіти можуть вдаватися до організації відповідних заходів: публікації своїх пропозицій у мас-медіа; виступи по радіо та телебаченню; написання листів-звернень до громади, місцевих органів законодавчої та виконавчої влади, громадських організацій, фондів тощо.

Обов'язковою умовою участі у проєктній діяльності є презентація результатів проєкту перед громадськістю. Це може бути участь у конкурсі проєктів у своїй школі, мікрорайоні, місті, області. Презентацію проєкту можна провести також перед учнівським колективом школи, громадою певного мікрорайону, державними чи іншими структурами (батьківські збори, робоча нарада представників місцевої влади, сесія народних депутатів тощо). Головним об'єктом оцінювання у проєктній діяльності має бути діяльність здобувачів освіти, набуті ними уміння, навички та знання¹².

Так, здобувачі нашого ліцею підготували презентацію «Народжена в підпіллі», яку було представлено перед жителями нашої громади, на секційному засіданні МАН України у м. Івано-Франківськ.

У педагогічній діяльності, на уроках історії та громадянської освіти в Яблунецькому ліцеї Івано-Франківської області використовуємо різні проєктні технології.

У 2019 році було розроблено проєкт «Народжена в підпіллі», з історії родини Марійчин Ганни (Мотрі), батьки якої воювали в лавах УПА. Це були Григорій Вацеба та Марія Бабінчук, а новонароджену доньку залишили на виховання зовсім чужій родині у с. Яблуниця. На згадку про себе залишили два листи «Лист батька» та «Лист матері». Ці листи Гануся (Мотря) Марійчин зберігає і до сьогоднішніх днів.

З початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року, здобувачі освіти Яблуницького ліцею розпочали волонтерський проєкт «Окопна свічка». Щодо проєкту, то організують роботу та роблять окопні свічки. Вони стають рятівним джерелом світла і тепла для наших захисників. Одна бляшанка, наповнена скрученим гофрокартоном і залита воском, горить від двох до шести годин, а її полум'я сягає 30 см. Тож здатна освітити й обігріти невеликий простір: окоп чи підвал. Окопна свічка не боїться вологи та вітру. На ній можна підігріти воду, холодні консерви чи висушити шкарпетки.

Необхідно враховувати, що проєктна діяльність передбачає інтеграцію та безпосереднє застосування знань та вмінь, спрямованих на набуття досвіду громадянської діяльності та соціальної взаємодії, що має важливе значення для формуван-

ня активної громадянської позиції учнівської молоді. Проектна технологія сприяє навчанню демократичного громадянства через залучення учнівської молоді до активної суспільної діяльності, де вони мають змогу здобути досвід прийняття рішень щодо вирішення проблем конкретної громади. Досліджуючи проблеми громади, учні вчаться розуміти складність і взаємозалежність соціальних проблем, набувають навички толерантного ставлення до поглядів і позицій інших людей.

Отже, проектна технологія, насамперед, дозволяє зосередитись на розвиткові особистості здобувачів освіти, на їх здатності до самовизначення та самовдосконалення, на процесі формування у них громадянських якостей, цінностей, компетентностей та активної громадянської позиції. Вона допомагає здобувачам освіти усвідомити себе повноцінними і рівноправними членами громади, відчутти свій зв'язок з суспільством, що надає їм змогу брати активну участь у вирішенні проблем своєї громади.

Примітки:

1. Kilpatrick W.H. The project method. *Teachers College Record*. 1918. 19. P. 319–335.
2. Там само. С. 320.
3. Dewey J. Individuality and experience. *The later works of John Dewey, 1925–1953. Vol. 2* / J.A. Boydston (Ed.). Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1981. P. 55–61.
4. Pecore J.L. From Kilpatrick's Project Method to Project-Based Learning. *International Handbook of Progressive Education*. 2015. P. 155–171. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/679f/6146dce2b5fb9927c21acdae176570157360.pdf>
5. González D., Molina Jh., Cardona B. Project-based learning to develop oral production in English as a foreign language. *International journal of education and information technologies*. 2017. Vol. 11. P. 87–96. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/860b/c50d481af4f8a1dab95910f28edbb7ffb50e.pdf>.
6. Фейда Ч., Бялик М., Триллинг Б. Четырёхмерное образование: Компетенции, которые нужны для успеха / Центр перепроектирования учебных программ МА, 02130, 2015. С. 94. URL: https://klever-ok.ru/wpcontent/uploads/2016/11/SKOLKOVO_SEDeC_4D_Education.pdf 94, Бостон
7. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. С. 124.
8. Пехота О.М. та ін. Освітні технології: навч.-метод. посіб. Київ: АСК., 2009. 256 с.
9. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України, головний ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 69.
10. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2009. 327 с.

11. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. С. 72.
12. Белікова Ю.Ю. Проектна технологія як особливий компонент сучасної методики. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 5. С. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2014_5_14

The article examines the stages of the methodology of working on the project, the theoretical positions of project-based learning, which allow identifying significant differences from traditional learning, the role and place in the educational process. The generalization of the experience of implementing projects in the educational process is analyzed, starting from theoretical foundations to practical examples in the lessons of history and civic education.

Key words: project method, project activity, history, civic education.

Отримано: 02.04.2024 р.

УДК 37.016:[3+94

**Людмила Буддакова,
Яна Буддакова**
м. Кам'янець-Подільський

ВИКОРИСТАННЯ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ НА УРОКАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто питання використання ментальних карт на уроках громадянської освіти. Обґрунтовано важливість цього інструменту для розвитку системного мислення та аналізу громадянських проблем, висвітлено переваги використання ментальних карт у процесі вивчення навчального курсу та приклади їх застосування на практиці.

Ключові слова: ментальні карти, громадянська освіта, уроки, компетентність, системне мислення, викладання, інновації, мотивація, критичне мислення.

У сучасному освітньому середовищі, в контексті формування громадянської компетентності учнів, використання інноваційних методів і прийомів набуває особливого значення. Одним з ефективних інструментів, що допомагає у формуванні системного мислення та аналізу складних громадянських проблем, є ментальні карти. Цей засіб навчання базується на принципах асоціативного мислення та візуалізації, може бути успішно використаний на уроках громадянської освіти для досягнення різноманітних педагогічних цілей.

По-перше, використання ментальних карт допомагає учням систематизувати й узагальнити інформацію щодо різно-

манітних аспектів громадянського життя. Шляхом візуалізації ключових понять, ідеї та зв'язків між ними, учні можуть краще розуміти складні аспекти політичного, економічного та соціального життя суспільства. Наприклад, за допомогою ментальних карт можна проаналізувати структуру державного устрою, вивчити основні принципи правової системи або висвітлити взаємозв'язки між різними суб'єктами громадянського суспільства.

По-друге, ментальні карти стимулюють творче мислення учнів та сприяють розвитку їхніх аналітичних навичок. У процесі створення карт, учні взаємодіють з інформацією, відбираючи найважливіші елементи та встановлюючи між ними зв'язки. Цей процес розвиває їхню здатність аналізувати складні проблеми, виділяти причинно-наслідкові зв'язки та шукати альтернативні рішення. Також учні мають можливість висловити свої власні думки та ідеї через створення власних ментальних карт, що сприяє їхньому особистісному розвитку та самовираженню.

По-третє, використання ментальних карт на уроках громадянської освіти сприяє підвищенню мотивації учнів до вивчення предмета. Завдяки використанню інтерактивних методів навчання, таких як створення ментальних карт, уроки стають цікавими та зрозумілими для учнів. Вони відчують більшу відповідальність за власний навчальний процес та активно залучаються до діяльності, що сприяє розвитку критичного мислення та покращенню їхнього освітнього результату.

Ментальні карти, або майндмеппінг, є інноваційним і ефективним інструментом візуалізації мислення та альтернативного запису інформації. Вони відкривають широкі можливості для застосування у навчально-виховному процесі, зокрема на уроках громадянської освіти. Мета статті – проаналізувати метод ментальних карт у контексті викладання громадянської освіти та висвітлити його дидактичні аспекти¹.

Перший аспект полягає у тому, що ментальні карти дозволяють учням краще розуміти складні концепції та зв'язки між ними. Використання ментальних карт на уроках громадянської освіти допомагає структурувати інформацію про права, обов'язки та статус громадян у суспільстві. Учні можуть візуалізувати складні соціальні взаємовідносини, політичні процеси та економічні системи, що сприяє розумінню сутності громадянського життя².

Другий аспект стосується розвитку критичного мислення та аналітичних навичок учнів. Під час створення ментальних карт, учні аналізують інформацію, виділяють головні ідеї

та зв'язки між ними. Цей процес сприяє розвитку їхнього критичного мислення та здатності до системного аналізу проблем громадянського суспільства. Крім того, участь у створенні ментальних карт стимулює творчість учнів та дозволяє їм виражати власні думки та ідеї.

Третій аспект пов'язаний зі збагаченням навчального процесу через інтерактивність та ефективну комунікацію. Використання ментальних карт створює можливість для колективної роботи, мозкового штурму та обміну ідеями. Учні можуть спільно створювати ментальні карти на різні теми з проблем громадянської освіти, обговорювати різні точки зору та шукати спільні рішення для складних суспільних проблем.

У сучасному світі, де ідея громадянськості та активної участі у суспільному житті є дуже важливою, розуміння сутності людини, її ролі в суспільстві та формування громадянської ідентичності стає ключовим завданням освіти. У підручнику з громадянської освіти для 10 класу автори (Т. Бакка, Л. Марголіна, Т. Мелешенко) пропонують розглядати різні аспекти людської сутності, зокрема індивіду, особистості та громадянина³.

Основне питання, яке розглядається на перших сторінках підручника: «Що робить людину людиною?» та «Якою є природа людини?». За допомогою методу ментальних карт можна ефективно візуалізувати ці питання та зрозуміти їх різноманітні аспекти. Наприклад, створюючи ментальну карту на тему «Сутність людини», можна виділити різні аспекти, такі як біологічна сутність (індивід), соціальна сутність (особистість) та політична сутність (громадянин). Кожен з цих аспектів має свої характеристики та взаємозв'язки, які можна відобразити на ментальній карті⁴.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створити сприятливі умови для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та в усіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально дотримуватися своїх прав та виконувати обов'язки, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії⁵.

Ментальні карти, як інструмент візуалізації мислення та структурування інформації, можуть бути вельми корисними на уроках громадянської освіти. Підручник з громадянської освіти для 10 класу, у співавторстві Т. Бакки, Л. Марголіної та Т. Мелешенко, надає широкий спектр знань про роль громадянина в демократизації суспільства, культуру громадянськості та участь у

житті суспільства⁶. Також важливо врахувати, що громадянська освіта спрямована на формування активної громадянської позиції учнів та їхню участь у житті суспільства. Використання ментальних карт дозволить структурувати знання про різноманітні аспекти ролі громадянина в демократичному суспільстві, розглядаючи їх з різних точок зору та взаємозв'язку.

Наприклад, роль громадянина можна розглядати як активну участь у житті суспільства через регулярну участь у виборах, діяльність у громадських організаціях та сприяння розв'язанню соціально значущих проблем. Відповідно до матеріалу підручника, ці аспекти можуть бути представлені у вигляді відповідних вузлів на ментальній карті, що дозволить учням легше розуміти і запам'ятовувати інформацію.

Водночас культура громадянськості, як важливий аспект громадянської освіти, може бути подана на ментальній карті у вигляді різних елементів, таких як розуміння влаштування держави та політичної системи, участь у громадських об'єднаннях та активна участь у розв'язанні соціальних проблем.

Зазначені вище пункти з підручника можуть бути візуалізовані на ментальній карті у вигляді взаємопов'язаних вузлів, які ілюструють ключові концепції та їхні взаємозв'язки. Це дозволить учням краще розуміти складні громадянські концепції та легше запам'ятовувати навчальний матеріал.

У викладанні громадянської освіти, використання ментальних карт є ефективним методом для стимулювання розвитку критичного мислення, організації знань та сприяння активній участі учнів у навчальній діяльності. Для досягнення максимального ефекту використання ментальних карт на уроках громадянської освіти, необхідно дотримуватися певної методики, яка включає такі кроки:

1. Вибір теми: Перед початком створення ментальної карти необхідно чітко сформулювати тему уроку. Вона повинна бути цікавою та актуальною для учнів, а також відповідати меті та завданням уроку.

2. Створення ментальної карти:

- Центральне поняття: Оберіть ключове поняття теми, яке буде центром ментальної карти.

- Гілки: Від центрального поняття відгалужуються гілки, що відображають основні аспекти теми. Кожна гілка може відповідати різним аспектам теми, підтеми або ключовим поняттям.

- Деталізація: На гілках розміщуються підтеми, ключові слова, факти, приклади та інші важливі елементи, які стосуються теми.

3. Робота з ментальною картою:

- Використання вчителем: під час пояснення нового матеріалу, організації дискусії на уроці, підведення підсумків чи узагальнення навчального матеріалу.

- Використання учнями: під час конспектування лекцій, підготовки доповідей, написання есе чи для вирішення проблем.

4. Переваги використання ментальних карт на уроках громадянської освіти:

- Підвищення мотивації учнів: роблять навчання цікавим та захоплюючим.

- Покращення засвоєння знань: допомагають учням краще зрозуміти та запам'ятати інформацію.

- Розвиток критичного мислення: стимулюють аналіз інформації та встановлення зв'язків між різними поняттями.

- Стимулювання творчості: дозволяють учням генерувати нові ідеї та знаходити нестандартні рішення проблем.

Використання ментальних карт на уроках громадянської освіти є надзвичайно ефективним методом, який сприяє покращенню рівня засвоєння знань учнями, розвитку їхнього критичного мислення та творчих здібностей. Цей інструмент не лише забезпечує систематизацію та візуалізацію інформації, але й стимулює активну участь учнів у навчальному процесі, підвищуючи їхню мотивацію та інтерес до навчання. Застосування ментальних карт на уроках громадянської освіти сприяє не лише збагаченню знань учнів, а й формує в них навички самостійності, аналізу та критичного мислення, необхідні для активної громадянської участі у суспільному житті.

Примітки:

1. Що таке ментальна карта (mind map)? Як зробити інтелект-карту? *MC.today, Media for Creators*. URL: <https://mc.today/uk/shho-take-mentalna-karta-i-yak-yiyi-stvoryuvati/> (дата звернення: 09.03.2024).
2. Там само.
3. Бакка Т., Марголіна Л., Мелещенко Т. Громадянська освіта 10 клас. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1186-gromadyanska-osvita-10-klas-bakka.html> (дата звернення: 09.03.2024).
4. Там само.
5. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> (дата звернення: 09.03.2024).
6. Бакка Т., Марголіна Л., Мелещенко Т. Громадянська освіта 10 клас.

This article is devoted to the use of mind maps in civic education classes. Mind maps are a powerful tool that helps stimulate creative thinking, organize and systematize information, and develop critical thinking and analytical skills.

The article considers the advantages of using mental maps in the process of studying civic education, and also gives examples of their application in practice. The use of mental maps can improve the level of understanding of complex social problems, activate student participation in discussions, and develop their skills in conflict resolution.

Key words: *mental maps, civic education, creative thinking, critical thinking, analytical skills, social problems, participation in discussions, conflict situations.*

Отримано: 01.04.2024 р.

УДК 94(477)«17»

Володимир Верстюк
м. Кам'янець-Подільський

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ

У матеріалі конспективно подано узагальнений і систематизований підхід щодо розгляду на заняттях з історії України теми «Українські землі в другій половині XVIII ст.» у 8 класі закладу загальної середньої освіти відповідно до навчальної програми. Фактичний і теоретичний матеріал також можна використовувати при підготовці до НМТ з історії України.

Ключові слова: *Гетьманщина, Нова (Підпільнецька) Січ, паланка, зимівник, полк, опришок, гайдамака, бароко.*

У змісті шкільної історичної освіти провідне місце посідає інформаційний компонент. Він і сьогодні залишається важливим фактором, який визначає підходи до навчання історії в закладах середньої освіти. Адже підбір прийомів і засобів освітньої діяльності, розробка моделей навчання, як правило, залежить від нього. Тим більше, наміри зміни шкільної програми з історії, які позначаються впливом теперішньої російсько-української війни та питання історичної пам'яті і тотожності, також сьогодні є актуальними. Тому переконаний, що будь-які інформаційно-методичні матеріали, котрі розробляються учителями та викладачами мають право на існування та є вагомим умовою покращення підготовки до проведення різних форм навчальних занять з історії. Вони стануть також у пригоді при підготовці учнів-старшокласників до НМТ. Пропоную власний підхід на розгляд теми

«Українські землі в другій половині XVIII ст.», яка вивчається у 8 класі закладу середньої освіти.

1. Гетьманування Кирила Розумовського.
2. Діяльність Другої Малоросійської колегії.
3. Ліквідація Запорозької Січі. Історичне значення Січі.
4. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст.
5. Правобережжя та західноукраїнські землі в другій половині XVIII ст. Опришківський і гайдамацький рухи.
6. Поділи Речі Посполитої і входження Правобережної України до складу Російської імперії.
7. Кримське ханство у XVIII ст.
8. Культура України в другій половині XVIII ст.

1. Кирило Розумовський народився в сім'ї козака Григорія Розума. Завдяки протекції старшого брата здобув освіту в університетах Європи. У 18-річному віці призначений президентом Петербурзької академії наук, а його дружиною стала троюрідна сестра імператриці Єлизавети Петрівни – Катерина Нарішкіна. Своє життя він завершив у Глухові.

Кирило Розумовський був «обраний» старшиною за наказом російської імператриці Єлизавети у 1750 р. **Був гетьманом з 1750 по 1764 рр.**

Діяльність К. Розумовського як гетьмана

1. Переніс резиденцію в Глухів, який розбудував за європейським взірцем.
2. Домігся прийняття царського указу, який забороняв закріпачення українців. Пізніше заборонив перехід селян у інше господарство без письмової згоди власника.
3. Справи, пов'язані з Україною, направляв не до Сенату, а до Колегії закордонних справ, що формально визнавало особливий статус Гетьманщини.
4. Підпорядкував своїй адміністрації Запорозьку Січ і Київ.
5. З України було виведено російські війська.
6. Домагався фінансової та дипломатичної автономії, щоправда, безрезультатно.
7. Здійснив **військову реформу**: запровадив однакову форму для козацького війська; вдосконалив артилерію.
8. Провів **судову реформу**:
 - Гетьманщина була поділена на 20 судових повітів;
 - за основу судового устрою було взято судову систему Речі Посполитої;

- запроваджено спеціалізацію судів: *земський суд* займався цивільними справами; *підкоморський* – земельними; *городський* – кримінальними.
9. Встановив обов'язкове навчання козацьких дітей, планував відкрити у Глухові університет.
 10. Збирав старшинські з'їзди – *Генеральні збори* – прототип шляхетського парламенту (за польським взірцем).
 11. Виступав із проектом спадкового гетьманства в Україні, тобто хотів закріпити посаду гетьмана за своїми нащадками.

Така активність гетьмана не сподобалася імператриці Катерині II, яка захопила престол у 1762 р. Розумовський ледь не опинився на засланні, але врешті йому запропонували піти у відставку. Гетьман змушений був погодитися, за що й отримав чин генерал-фельдмаршала та маєтки.

10 листопада 1764 р. вийшов царський указ про ліквідацію гетьманської влади в Україні.

Історичне значення Гетьманщини

- Проіснувала 115 років і відіграла важливу роль у формуванні Української держави.
- Захистила український народ від асиміляції, експлуатації та національно-релігійних утисків з боку польської влади.
- Не зважаючи на втручання російських чиновників, ключові посади в Гетьманщині обіймали саме українці.
- Гетьманщина створила умови для остаточного становлення українського народу, розвитку його мови та культури.
- Чимало нащадків козацької старшини стали видатними українськими діячами, які продовжили боротьбу за відновлення української державності.

2. Друга Малоросійська колегія (1764–1786 рр.) перебрала на себе управління Гетьманщиною після скасування гетьманської посади. Вона складалася з чотирьох представників козацької генеральної старшини та чотирьох російських чиновників. Очолив колегію граф **Петро Рум'янцев**.

Мета діяльності Малоросійської колегії:

- ліквідувати залишки автономії колишньої Гетьманщини;
- закріпити селян Лівобережжя та Слобожанщини;
- контролювати економічний розвиток України;
- збільшити збір податків із українського населення в російську казну.

Колегія була ліквідована після втрати Гетьманщиною залишків автономії.

Діяльність Другої Малоросійської колегії:

1. **1765 р.** – ліквідовано козацькі полки на Слобожанщині та перетворено їх на регулярні гусарські полки; на території слобідських полків утворена Слобідсько-Українська губернія.
2. **1765–1769 рр.** – проведено **Генеральний опис Малоросії** (ревізію земель), що став основою для поширення на Україну загальноросійського законодавства: проведено перепис населення, наведено дані про повинності і податки, здійснено опис населених пунктів.
3. **1781 р.** – ліквідовано полково-сотенний устрій Лівобережної Гетьманщини та Слобожанщини, запроваджено імперський адміністративний поділ на намісництва (Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське; згодом додалися Харківське та Катеринославське). Замість козацьких полків було утворено регулярні карабінерські полки, місцеві козаки позбавлялися своїх прав та привілеїв.
4. **1782–1786 рр.** – ліквідація Генерального суду, полкового і сотенного правління, інших адміністративних і судових установ колишньої Гетьманщини; заміна їх на загальноімперські установи.
5. **1783 р.** – остаточне закріпачення селян Лівобережжя та Слобожанщини.
6. **1785 р.** – на Україну поширено **«Жалувану грамоту дворянству»**: козацька старшина зрівнялася в правах із російським дворянством.

Отже, Друга Малоросійська колегія не лише виконала, але й перевиконала завдання, які перед нею поставила російська імператриця Катерина II.

Частина козацької старшини намагалася відродити автономію Гетьманщини. Так, **Василь Капніст у 1787 р.** розробив проєкт відновлення козацьких полків. Він же написав твір **«Ода на рабство»**, у якому засудив колоніальну політику Росії щодо України. **У 1791 р. Василь Капніст відвідав у Берліні короля Пруссії з приводу відновлення Гетьманщини.**

3. У 1775 р. за наказом Катерини II була ліквідована Запорозька Січ. **Це була Нова або Підпільнецька Січ, вона проіснувала з 1734 по 1775 рр.** Російські війська, які знищили Січ, очолював генерал П. Текелі. Січ традиційно ділилася на адміністративні одиниці – **паланки**.

Останнім кошовим отаманом був **Петро Калнишевський**, який прожив 112 років. Після ліквідації Січі його було ув'язнено у Соловецькому монастирі на півночі Росії, тому його називають **«Соловецьким в'язнем»**.

Історичне значення Запорозької Січі

- З ліквідацією Січі закінчилася козацька доба історії України.
- Запорожці прославили себе героїчною боротьбою з чужоземними загарбниками та захистом південних кордонів України від турецько-татарських нападів.
- Запорожці проявили творчі здібності в організації військової справи та створенні своєї культури.
- Запорожці були активними учасниками національно-визвольних рухів та культурного життя України.

Українське козацтво після ліквідації Запорозької Січі

- 5 тисяч козаків перейшли на територію Туреччини, де заснували Задунайську Січ. Вона проіснувала з 1775 по 1828 рр.
- Частина козаків із дозволу російського уряду заселила територію між Південним Бугом та Дністром; згодом із них було створене **Чорноморське військо, яке переселили на Кубань (1787–1792 рр.)**.
- Частина козацької старшини отримала офіцерські звання.
- Більше половини козаків було закріпачено указом Катерини II.

4. У другій половині XVIII ст. Росія вела війни з Османською імперією з метою посилення своїх політичних та економічних позицій у Північному Причорномор'ї та в країнах Близького та Середнього Сходу.

1768–1774 рр. – російсько-турецька війна, **перемога Росії. У 1774 р.** було укладено **Кючук-Кайнарджійський мир, який передбачав таке:**

- Росія приєднала українські землі в межах Дніпра та Південного Бугу до узбережжя Чорного моря. Крім того, росіяни заволоділи частиною морського узбережжя з фортецями Керч, Єнікале, Кінбурн, Азов і таким чином здобула вихід до Чорного моря;
- Кримське ханство оголошене незалежним від Туреччини державою;
- Туреччина відновила автономію Молдавського князівства та Волощини, які фактично потрапили під протекторат Росії;
- Російські торгові судна вільно мали ходити Чорним морем і проходити через протоки Босфор і Дарданелли.

Наслідки війни

- Посилена присутність Росії на Півдні України.
- Відпала потреба в Запорозькій Січі (ліквідована в 1775 р.).

- У 1783 р. Кримське ханство увійшло до складу Російської імперії, внаслідок чого припинилися турецько-татарські набіги, в Криму ліквідовані рабовласництво та работоргівля. Крим було приєднано до імперського російського ринку.
- Початок утисків татар, масові втечі татар до Туреччини.

1787–1791 рр. – російсько-турецька війна, **перемога Росії. У 1791 р.** було укладено **Ясський мир, який передбачав таке:**

- Росія приєднала землі між Південним Бугом та Дністром з фортецею Очаків.
- Новий кордон між Росією та Туреччиною встановлений по річці Дністер на південному заході, по річці Кубань – на Кавказі.
- Туреччина визнала приєднання до Росії Криму й Кубані.
- Росія повернула Туреччині Молдову й Волощину.

Наслідки війни

- Масове переселення людей на південь України, заснування міст (Одеса, Катеринослав, Маріуполь, Миколаїв, Севастополь).
- Швидкий економічний розвиток південних українських земель.
- У 1796 р. кріпосне право запроваджено на південних землях України.

5. Правобережжя (Київщина, Поділля та Волинь) та західноукраїнські землі (Галичина, Прикарпаття) в другій половині XVIII ст. перебували у складі Речі Посполитої.

Особливості соціально-економічного та політичного розвитку цих земель

1. Територія була спустошена і знелюдніла внаслідок тривалих воєнних дій та примусового переселення мешканців на Лівобережну Україну.
2. Державну та общинну землі захопили магнати.
3. Було збільшено повинності селян: панщина 4-5 днів на тиждень, ремонт і спорудження панських будинків, шляхів, мостів; натуральні побори (птиця, мед, гриби тощо).
4. Зросла чисельність дворових слуг (безземельних селян), чий становище не відрізнялося від рабського.
5. У південній Київщині та Брацлавщині було засновано **слободи** – поселення, що на 10–25 років звільнялися від оподаткування: таким чином землеласники стимулювали заселення спустошених земель. Повинності навіть залежних селян обмежувалися грошовим і натуральним податками.

6. Міста, крім Львова та Кам'янця-Подільського, втратили магдебурзьке право.
7. Відбувалося переслідування православних священиків, які також відбували панщину.
8. Відсутність сильної королівської влади, безкарність шляхти та магнатів.

Посилення соціального та національно-релігійного гноблення спричинило початок нової хвилі боротьби українського народу. Вона набувала різних форм: від подання скарг і відмови виконувати панщину до розгрому панських маєтків та вбивства членів панських родин. Основними виявами антифеодалної та національно-визвольної боротьби стали **гайдамацький та опришківський рухи**.

Опришківський рух

- Перша писемна згадка – 1529 р.
- Опришки – від латинського «opressor» – «знищувач», «порушник».
- Територія: Прикарпаття, Закарпаття, Буковина.
- Учасники: безземельне і малоземельне селянство, міська біднота.
- Тактика: грабували панські маєтки, знищували шляхту й католицьке духовенство, єврейських лихварів та орендарів. Награбоване добро ділили між собою та роздавали селянам.
- Основні хвилі:

1. 1648 р. – повстання С. Височана.

2. 1738–1745 рр. – **повстання Олекси Довбуша**. Його загін налічував 30-50 осіб. Здобув Богородчанську фортецю, здійснював напади на Дрогобич, Рогатин. На придушення повстання польський уряд кинув до 2,5 тис. війська. За легендою, Довбуша смертельно поранив панський найманець.

3. Кінець XVIII ст. – повстання В. Баюрака та І. Бойчука.

Гайдамацький рух

- Перша писемна згадка – 1717 р.
- Гайдамак – від турецького «gaidamak» – «розбійник», «робити набіги».
- Територія: Брацлавщина, Західне Поділля, Волинь, Уманщина, Київщина.
- Учасники: безземельне і малоземельне селянство, міщани-ремісники, козак, збіднілі шляхтичі. Керували загонами переважно запорозькі козаки; Січ надавала і матеріальну підтримку.

- Тактика: грабували панські маєтки, знищували шляхту й католицьке духовенство, єврейських лихварів та орендарів. Награбоване добро ділили між собою та роздавали селянам.
- Основні хвилі:
 1. 1734–1738 рр. – повстання козацького полковника Верлана.
 2. 1750 р. – повстання під проводом О. Ляха, М. Мамає та М. Сухого.
 3. **1768–1769 рр.** – повстання М. Залізняка **Коліївщина** (від «колій» – «той, що коле»). Приводом стала поява російських військ на Правобережжі, сприйнята як підтримка українців і православ'я. В Умані до гайдамаків приєднався козацький загін І. Гонти, завдяки чому місто опинилося в руках повстанців. Гайдамаки сподівалися на допомогу російського уряду, але Росія виступила на боці Речі Посполитої. Після полонення Залізняка й Гонти решта гайдамацьких загонів була розгромлена, а їхні учасники піддані жорстоким катуванням. М. Залізняка засудили до каторжних робіт у Нерчинську. І. Гонта був страчений через четвертування.

Історичне значення гайдамацького та опришківського рухів: ці рухи стали яскравою сторінкою національно-визвольної боротьби українського народу. Вони послаблювали позиції польської влади на українських землях і мали народну підтримку.

6. Причини поділів Речі Посполитої:

- політична анархія в країні, спричинена боротьбою за владу різних шляхетських угруповань;
- втручання іноземних держав у внутрішні справи Польщі;
- розорення країни внаслідок постійних повстань, війн зі Швецією та Росією, міжусобиць.

Ініціатором поділів Польщі став пруський король Фрідріх II, який залучив до цієї акції Австрію та Росію. Всього було здійснено три поділи Речі Посполитої.

I поділ Речі Посполитої (1772 р.): до Росії відійшла частина Східної Білорусі; **до Австрії – Східна Галичина;** до Пруссії – Помор'я без Гданська.

II поділ Речі Посполитої (1793 р.): до Росії відійшли **Правобережна Україна,** Центральна Білорусь; до Пруссії – Гданськ, значна частина Великої Польщі.

III поділ Речі Посполитої (1795 р.): до Росії відійшли Західна Білорусь, **Західна Волинь,** латвійські та литовські землі; до Австрії – так звані малопольські землі з Краковом

і Познанню; до Пруссії – основна частина Великої Польщі з Варшавою.

Унаслідок трьох поділів Річ Посполита перестала існувати. Таким чином, під владою Росії опинилися українські землі Правобережжя, за винятком Галичини, Буковини та Закарпаття, що перебували у складі Австрійської імперії.

Перші заходи російської влади на землях Правобережжя:

- на нову територію було поширено адміністративний устрій Росії: українські землі об'єднано у Київську, Волинську та Подільську губернії; при цьому не враховані особливості окремих українських регіонів;
- державною мовою стала російська;
- діловодство велося російською та польською мовами;
- за польською шляхтою збережено її права та привілеї;
- діяв третій Литовський статут 1588 р.;
- головні адміністративні та судові посади посіли російські чиновники;
- землі католицької церкви були конфісковані й передані російському дворянству;
- 1839 р. було заборонено греко-католицьку церкву на Правобережжі.

Значення приєднання українських земель до Росії

1. Припинилися необмежене шляхетське свавілля, переслідування православної церкви.
2. Україна була залучена до загальноросійського ринку.
3. Створено сприятливі умови для формування української нації.

7. Кримське ханство – це держава кримськотатарського народу, що проіснувала з 1449 р. до 1783 р. на землях Кримського півострова, пониззя Дніпра, Приазов'я та Прикубання.

Політичний устрій: обмежена монархія з ханом на чолі. Хан обирався **курултаєм** – з'їздом татарської знаті – з династії Гіреїв, але призначався турецьким султаном; був васалом Туреччини. Хан не мав права підтримувати дипломатичні відносини з іншими державами, оголошувати війну та укладати мир; за наказом султана хан з військом приєднувався до турецької армії. Важливу роль відігравала знать – **беї**.

Соціальний устрій. Населення ділилося на **мілети** – національно-релігійні общини: мусульманську, православну,

іудейську, вірменську. Всім обсягом прав користувалися тільки мусульмани: вони несли військову службу, за що їм надавали податкові та інші пільги.

Більшість населення була вільною, проте існувало і рабство. Земля перебувала у володінні селянських общин, знаті й хана; ліси й пасовиська вважалися спільною власністю. Селяни відпрацьовували тиждень на рік у господарстві без і сплачували десятину на загальнодержавні потреби.

Господарське життя. Татари Південного узбережжя Криму займалися садівництвом і виноградарством, городництвом, рибальством, вирощуванням тютюну. Мешканці степового Криму займалися землеробством і скотарством (вирощували коней та овець). Із XVI ст. відбувається перехід до осілого життя, що спричинило зростання міст як центрів ремесла й торгівлі.

Особливості культури: обов'язкове дотримання майстрами норм і вимог ісламу; змішання різних стилів народів Криму.

З 1500 р. у Кримському ханстві працювало **медресе** – вище духовне училище, де головними предметами були філософія та арабська мова. Світська література не була в шані. Наука займалася переважно астрологічними, богословськими та юридичними проблемами. Високого розвитку досягла народна творчість (пісні, казки, легенди). Популярними музичними інструментами були барабан, дасуль, бубон, дарієма, зурна. Збереглися архітектурні пам'ятки: Ханський палац та Фонтан сліз у Бахчисараї, мавзолей у Киркорі, мечеть Джума-Джамі в Гезлеві (Євпаторія).

8. Загальна характеристика культури:

- Вплив політики царського уряду, спрямованої на подальше обмеження та ліквідацію автономії Гетьманщини.
- Вплив ідей західноєвропейського **Просвітництва** (культ розуму).
- Поступовий перехід від бароко до **класицизму**.
- Домінування російської культури, політика русифікації.
- Відтік української інтелектуальної еліти до Москви та Петербургу, перетворення Гетьманщини на російську провінцію. Слід зазначити, що 21 з 23 ректорів Московської академії були випускниками Києво-Могилянської академії.

Освіта

- До кінця XVIII ст. було скорочено мережу початкових шкіл, оскільки селяни не мали коштів на їх утримання; наслідком було зменшення кількості письменних українців.

- **1786 р.** – створення на території колишньої Гетьманщини чотирикласних (для дворян) та двокласних (для міщан) народних училищ з російською мовою навчання.

- **1774 р.** – на західноукраїнських землях (Австрійська імперія) запроваджено обов'язкову початкову освіту рідною мовою. Це було пов'язано з прогресивними реформами імператриці Марії-Терезії (1740–1780 рр.) та її сина Йосифа II (1780–1790 рр.).

- Вищі навчальні заклади: Києво-Могилянська академія, яка поступово занепадала; Харківський колегіум; **Львівський університет (1784 р.** відновлений австрійською владою), де до **1809 р.** працював руський інститут для підготовки греко-католицьких священників. Навчання в Києво-Могилянській академії тривало 12 років. Її викладачами були відомі просвітителі: Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Феофан Прокопович. Академія була центром української мови, літератури, театру та науки.

Книгодрукування та література

- У другій половині XVIII ст. в Україні налічувалося 13 друкарень. Найбільшою була друкарня при Києво-Печерській лаврі. В означений час друкарні поступово перейшли на «**громадянський шрифт**». Це сприяло розквіту літератури, її звільненню від церковного контролю.

- Друкарня А. Піллера у Львові в **1776 р.** видрукувала **першу газету** в Україні – «**Львівську газету**» – французькою мовою.

- В літературі другої половини XVIII ст. панувало **бароко**, але з'являються елементи класицизму, сентименталізму та реалізму.

- Історико-мемуарна проза: щоденники М. Ханенка, Я. Марковича.

- Поезія: С. Дивович «Розмова Великої Росії з Малоросією».

- **1798 р.** – видання «**Енеїди**» **І. Котляревського** – першого твору, написаного розмовною українською мовою.

- Г. Сковорода написав збірки «Сад божественних пісень» та «Басні Харківські».

Наука

- **Філософія.** Мандрівний філософ **Г. Сковорода (1722–1794 рр.)** закликав до самопізнання та морального очищення; розробив **вчення про «сродну працю»**, суть якого зводилася до такого: кожна людина має займатися тією справою, яка відповідає її життєвому покликанню.

- **Медицина** була представлена лікарями-українцями, які здобули вчений ступінь доктора медицини: І. Полетика, С. Крутень, І. Руцький тощо. М. Амбодик-Максимович – автор перших у Російській імперії підручників з акушерства. Є. Мухін – організатор щеплень проти віспи та профілактичної боротьби з холерою. У Львові в 1773 р. було відкрито медичний колегіум для підготовки лікарів і аптекарів. У 1787 р. відкрито першу в Подніпров'ї спеціальну медичну школу (Єлисаветград); у 1792 р. – Київський військовий шпиталь.

- **Математика.** 1793 р. – викладач Києво-Могилянської академії І. Фальковський видав підручник «Скорочення змішаної математики», книгу «Теоретична астрономія».

- Ректор Києво-Могилянської академії **Ф. Прокопович** брав участь у створенні Російської академії наук, одним з перших у Росії вів спостереження із застосуванням телескопа і мікроскопа.

Музика, театр

- Центри музичної освіти – Глухівська півча школа та Києво-Могилянська академія.

- Композитори: М. Березовський (перша українська опера «Демофонт»), Д. Бортнянський (опери «Креонт», «Алкід», «Сокіл»), А. Ведель (хорові концерти).

- Поширення пісень-романсів, в основу яких покладено народні мотиви.

- Зародження світської драматургії, поява аматорських та кріпосних театрів.

- 1789 р. – у Харкові відкрито перший професійний театр із професійною трупю.

- Занепад шкільного театру внаслідок заборони вистав у Києво-Могилянській академії.

Архітектура, скульптура, живопис

- В архітектурі продовжував домінувати стиль бароко. Видатними архітекторами були І. Григорович-Барський (бурса Київської академії, Кирилівська та Покровська церкви тощо); С. Ковнір (Кловський палац, дзвіниця Дальніх і Ближніх печер Києво-Печерської лаври тощо).

- Собор Святого Юра у Львові (1746–1762 рр.), архітектор Б. Меретін. Стиль: європейське бароко. Собор прикрашає скульптурна група Святого Юрія Зміборця на фасаді будівлі (скульптор Й. Пінзель).

- Андріївська церква в Києві (1747–1757 рр.), архітектор Ф.-Б. Растреллі.

- Ратуша в Бучачі (1751 р.), архітектор Б. Меретін; скульптор Й. Пінзель. Стиль: європейське бароко.
- Покровська церква в Києві (1766 р.), архітектор І. Григорович-Барський.
- Троїцький собор у Новомосковську (1773–1778), майстер Я. Погребняк. Стиль: козацьке бароко.
- Успенська соборна церква Почаївської лаври (1771–1783 рр.), архітектор І. Гофман.
- Палац Кирила Розумовського в Батурині (1799–1803 рр.), архітектор Ч. Камерон. Стиль: класицизм.
- Щодо скульптури, то значного поширення набуло декоративне ліплення та різьблення, що прикрашали архітектурні споруди.
- Видатні скульптори: І. Равич, С. Шалманов, С. Фесінгер, Й. Пінзель, А. Осинський.
- В. Боровиковський – відомий художник, він написав картину «Портрет Катерини II на прогулянці в Царському Селі».
- Монументальний живопис був представлений храмовими розписами громадських споруд і палаців (художники А. Антропов, Г. Левицький і Д. Левицький).
- Для портретного живопису характерними були зображення козацької старшини та заможних міщан. Поширеним був також образ козака-бандуриста («козака Мамая»).

The material provides a concise, generalized, and systematized approach to discussing the topic «Ukrainian lands in the second half of the XVIII century» in the 8th grade of a general secondary education institution according to the curriculum. The factual and theoretical material can also be used in preparation for the National History Test of Ukraine.

Key words: *Hetmanate, New (Pidpilna) Sich, palanka, winter quarters, regiment, opryshok, haidamaka, baroque.*

Отримано: 21.04.2024 р.

**Оксана Горбатюк,
Світлана Поліщук**
м. Кам'янець-Подільський

ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Сучасна освіта, як і будь-яка сфера життєдіяльності країни, зазнає значних змін під впливом цифрових трансформацій. Це доцільно застосовувати на користь підвищення ефективності навчального процесу та сприяння особистісного розвитку учнів – майбутнього покоління. Ця стаття висвітлює сутність і роль освітніх інновацій, які можуть бути інтегровані у процес вивчення історії на сучасному етапі розвитку освіти, а також їх вплив на особистісне зростання учнів і формування їхніх індивідуальних траєкторій. Для дослідження були використані загальнонаукові методи, зокрема методи аналізу, порівняння, абстракції та узагальнення. У процесі дослідження було детерміновано суть освітніх технологій, сукупність найбільш розповсюджених інтерактивних технологій (зокрема, віртуальні екскурсії, історичні ігри, або використання веб-ресурсів з архівними документами тощо), а також узагальнено, як впливають такі технології на розвиток особистості учня. Проаналізовано суть методу проектної роботи, де учні мають можливість самостійно дослідити історичні події, провести зв'язок між минулим і сучасним та усвідомити роль історії. Авторами визначено, як різні освітні технології можуть впливати на мислення учнів, формування навичок критичного та аналітичного мислення; окреслено особливості сприяння розвитку активних, компетентних та свідомих громадян через ефективне, сучасне вивчення історії.

Ключові слова: *освіта; сучасні технології навчання; інтерактивна освіта; освітні інновації; особистісне зростання; уроки історії; гуманістична освітня парадигма.*

У сучасному контексті, де цифрові трансформації займають ключову роль у процесах зростання різних сфер життєдіяльності, а інновації і технології розвиваються настільки швидко, що потребують активної інтеграції у бізнес, економіку, політику, освіту, охорону здоров'я та інші галузі, важливо постійно адаптовувати вищезгадані сфери до нових вимог, зокрема й освітній процес. Ключовим аспектом адаптації освіти до сучасних змін є впровадження інновацій у процеси навчання і взаємодії із учнями. Особливу роль інновації відіграють на уроках історії, де вони запроваджуються не лише для підвищення ефективності навчального процесу, а і для створення захоплюючого навчального оточення, яке поглинає увагу учня, сприяє зростанню інтересу до історичних

подій та пошуку їх зв'язку із сучасністю. Важливим аспектом ефективного навчального процесу є розвиток особистісних якостей, зокрема усвідомлення учнем своєї індивідуальності та формування базових компетентностей; реалізація зазначеного завдання на уроках історії може бути успішною за умови використання освітніх інновацій, які надають перевагу інтерактивній формі освіти, розвитку критичного мислення та аналітичних здібностей, а також формуванню громадянської свідомості учнів. Ця стаття розкриває не лише суть освітніх інновацій, які широко інтегруються закладами освіти у процес вивчення історії, а і вплив таких інновацій на індивідуальний розвиток учнів, формування особистості, котра в перспективі стане частиною суспільства. Процес висвітлення освітніх інновацій є необхідним для підвищення ефективності навчального процесу в умовах глобальної діджиталізації та занурення учнів у світ цифрових технологій. Освітні інновації є способом для підвищення зацікавленості учнів у процесі навчання; роль інновацій і технологій має подвійний ефект – з одного боку, це інструменти впливу на ефективність освіти, що дозволяють учням краще відобразити історичні події та отримати необхідний результат, з іншого боку – це засоби, які сприяють розвитку особистості через активацію процесів критичного мислення, аналізу, аналітичних здібностей, усвідомлення громадянської ролі, патріотичних відчуттів, самовираження тощо.

Ця стаття є оригінальним дослідженням сутності та ролі освітніх інновацій на уроках історії в контексті їх безпосереднього впливу на особистісний розвиток учнів і формування індивідуальних траєкторій.

Освітні інновації та їх вплив на формування особистісних характеристик учнів досліджують такі науковці, як А. Дем'янюк¹, Л. Кургаєва, І. Калиновська², І. Білоус, О. Кричківська, В. Михайлюк³, В. Герман, К. Сердюк⁴ та ін. А. Дем'янюк висвітлює особливості проектно-орієнтованого навчання та визначає, що ця методика в контексті становлення особистості «допомагає студентам розвивати роботу в команді та навички вирішення проблем, а також здатність ефективно спілкуватися з іншими»⁵. Ця методика ефективно поєднується із технологіями, що робить її невід'ємною частиною сучасної концепції інноваційної освіти. Водночас, як зазначено у праці Л. Кургаєвої та І. Калиновської⁶, така методика висвітлює основні принципи гуманістичного підходу в освіті. В. Герман та К. Сердюк досліджують використання інтерактивних методик навчання на уроках історії. До переваг застосування інтерактивних технік науковцями належить те, що «інтерактив-

на взаємодія на уроках історії сприяє ґрунтовному засвоєнню навчального матеріалу, міцності і глибини знань учнів, а також піднімає престиж учителя, його фаховий рівень»⁷, що сприяє не лише розвитку особистості учнів, а і формуванню нових компетентностей у педагога. З огляду на те, що інноваційні освітні методики вдосконалюються й оновлюються відповідно до трендів цифрового середовища, проведене нами дослідження доповнює попередні висновки й акцентує увагу на перевагах, які можуть бути отримані учнями в контексті розвитку себе як особистості і як повноправного учасника суспільства, що особливо важливо в сучасних реаліях.

Досліджуючи основні наслідки діджитал-трансформації освітнього процесу, слід звернути увагу на вплив технологій і інновацій на якість та структуру навчання. Інновації позитивно змінюють організацію навчального процесу, поведінку учнів та сприйняття ними навчального матеріалу. Інноваційні методи навчання продовжують інтегруватися в освітній процес з метою привернення уваги учнів до навчання, стимулювання зростання їх інтересу до знань як в умовах традиційної форми навчання, так і в умовах дистанційної чи гібридної (що поєднує очне та онлайн навчання) форм. Звертаючись до думки сучасних науковців, слід зауважити, що освітні інновації та сучасні технології навчання – це «синтез здобутків педагогічної науки та практики, поєднання традиційних елементів минулого досвіду і нововведень, що породжені суспільним прогресом, процесами гуманізації та демократизації суспільства»⁸. На наш погляд, освітні інновації в школі – це симбіоз технологій, інновацій та традицій, які застосовуються з метою трансформації і модернізації освітнього процесу, підвищення ефективності і якості навчання, зростання результатів учнів, сприяння гнучкості освіти й адаптованості до впливу непередбачуваних умов і подій (як позитивних, так і негативних, зокрема карантинних обмежень чи воєнного стану, що характерно для сучасної системи освіти); це особистісно орієнтоване та професійно орієнтоване навчання, проектна робота, застосування інформаційних і телекомунікаційних технологій (далі – ІКТ), робота з навчальними комп'ютерними програмами та цифровими освітніми платформами, створення презентацій (зокрема, у програмі PowerPoint), або використання іншого візуального контенту (наприклад сервіс Canva), використання інтернет-ресурсів (вебсайтів, вебдодатків, електронних бібліотек, наукових відеоблогів тощо), навчання в комп'ютерному середовищі (форуми, електронна пошта), інтерактивні технології тощо⁹. До основних освітніх інновацій,

що вже використовуються, чи можуть бути корисними для інтеграції у процес вивчення історії у школі, відносять:

- використання візуальних або аудіовізуальних засобів – застосування відеоматеріалів або аудіозаписів для презентації навчального матеріалу (як альтернатива текстовим матеріалам), відтворення інформації у вигляді діаграм або ілюстрацій; сприяє розвитку уявлення учня, уваги та концентрації;

- інтерактивне навчання – групова робота учнів, історичні або рольові ігри, дискусії, робота з архівними документами. Вагомою перевагою є надання учням активної позиції у процесі засвоєння знань. Це сприяє розвитку комунікативних навичок, навичок роботи в команді, критичного мислення, підвищує інтелектуальну та пізнавальну активність учнів, що сприяє формуванню ерудованої, всебічно розвиненої особистості;

- використання мультимедійних ресурсів, проведення віртуальних екскурсій – пропозиція участі учнів у віртуальних турах, відтворення історичних подій у вигляді анімації чи відео матеріалів, «занурення» учня в історичні умови; сприяє розвитку творчого потенціалу, уявлення, аналітичних здібностей шляхом активізації процесів сприйняття інформації та її аналізу;

- використання інтерактивних онлайн платформ – застосування цифрових платформ, мобільних або вебдодатків; сприяє формуванню інформативно-комунікаційних компетенцій і зростанню цифрової грамотності, готує учнів до життя у цифровому світі.

Практична складова навчання на уроках історії може бути забезпечена проектною діяльністю. Основною ідеєю такого підходу є розв'язання учнями актуальних проблем. Теми для проектною діяльності можуть бути запозичені з реального життя, зокрема проблеми, які є близькими та важливими для дітей шкільного віку. Або може бути змодельована ситуація, яка потребувала б від учнів дослідницької діяльності¹⁰. Для забезпечення проектною складовою навчання вчителями може бути запропоновано дослідницькі проекти, роботу з історичними документами, історичну реконструкцію у формі макетів, презентацій або навіть театральних постанов тощо. Проектна складова має позитивний ефект для розвитку емоційного інтелекту та соціалізації, вдосконалення комунікаційних навичок, формування критичного мислення та аналітичних здібностей.

З огляду на перераховані вище інноваційні методи навчання, характерною ознакою сучасної освіти є її гуманістичний характер, що сприяє формуванню сучасної освітньої парадигми, котра виокремлює роль і цінність особистості, підви-

ще значимість гідності людини, зокрема учня, з метою стимулювання активності та самостійності осіб¹¹. Інноваційні методики навчання є найбільш особистісно-орієнтованими – такими, що забезпечують процес формування індивідуально неповторної і водночас гармонійно розвиненої особистості¹². Це повністю відповідає гуманістичній парадигмі освіти та потребам сучасного суспільства, та робить інноваційне навчання перспективним. Сучасні користувачі освітніх послуг очікують отримати не лише знання та базові компетентності; посилюються мотиви особистісного зростання, формування індивідуальності із чіткою громадянською позицією та роллю в соціумі. Таким чином, перевагами застосування інноваційних освітніх методик на уроках історії є:

- висока зацікавленість учнів: інтерактивна взаємодія у навчанні робить процес цікавим і захоплюючим; сучасні технології викладання дозволяють уникати традиційних способів презентації й засвоєння навчального матеріалу, що сприяє зростанню мотивації до вивчення історії. Зацікавленість, зі свого боку, сприяє всебічному розвитку та становленню учня як ерудованої та розвиненої особистості із потужним особистісним потенціалом і сукупністю необхідних базових soft-skills;

- розвиток критичного мислення: інновації та інтерактивні методики вимагають від учнів активної роботи з навчальним матеріалом. В основі сучасних освітніх методик закладено принцип, який передбачає аналіз подій та фактів, які спонукають учнів до пошуку причинно-наслідкових зв'язків;

- розвиток комунікативних навичок: опрацювання навчального матеріалу супроводжується його обговоренням, висловлюванням думки кожного учня щодо певної події чи факту. Це дозволяє не лише розвинути навички грамотного спілкування та навчає коректній поведінці під час дискусії, надає досвід формулювання власної думки та пошуку фактів, що її підтверджують;

- розвиток емоційного інтелекту, а також розкриття творчого потенціалу;

- підготовка до життя і взаємодії з соціумом: освітні інновації сприяють пошуку взаємозв'язків між минулим і теперішнім, що пояснює учням певні процеси сучасності, дозволяє спрогнозувати наслідки певних рішень чи впливу певних факторів. Учні через призму минулого досвіду мають можливість краще зрозуміти сучасні події та виклики, а також усвідомити, що передувало їх настанню та як, на основі аналізу попереднього досвіду, доцільно реагувати та діяти в сучасних обставинах.

У підсумку, при вивченні освітніх інновацій, їх застосування на уроках історії, а також впливу сучасних освітніх трендів на розвиток особистісного потенціалу учнів, варто зауважити, що актуальні діджитал тенденції змінюють і продовжуватимуть змінювати суспільство, систему освіти, потреби споживачів освітніх послуг та організацію навчального процесу. Впровадження результативних технологій вивчення історії в школі дозволить підготувати майбутнє покоління з потужним особистісним потенціалом і активною громадянською позицією, професійними компетентностями, здібністю до критичного сприйняття інформації, аналізу її та побудови причинно-наслідкових зв'язків між подіями.

Примітки:

1. Дем'янюк А. Проектно-орієнтоване навчання в контексті освітніх інновацій. *Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку*: мат. IV Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Тернопіль. 28 жовтня 2022 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 118–122.
2. Кургаєва Л.А., Калиновська І.М. Дидактичні умови проектно-орієнтованого навчання англійської мови у вищій школі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2021. Вип. 4, ч. 1. С. 121–127.
3. Михайлюк В. Сучасні технології у викладанні історії в школі: теоретичні засади студентської педагогічної практики. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. Вип. 1. № 3. С. 120–130. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20220103.12>
4. Герман В., Сердюк К. Інтерактивні технології як сучасний підхід до організації навчання української мови в школі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 9–10 (123–124). С. 26–37.
5. Дем'янюк А. Названа праця. С. 118–122.
6. Кургаєва Л.А., Калиновська І.М. Названа праця. С. 121–127.
7. Герман В., Сердюк К. Названа праця. С. 26–37.
8. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти: монографія / за наук. ред. д. пед. н., проф. Л.З. Ребухи. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 5.
9. Слушний О. Інноваційні освітні технології в діяльності вчителя XXI століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 2 (106). С. 150–159.
10. Вітюк М. В. Використання методу проектів на уроках історії. *Scientific journal «ΛΟΓΟΣ. The art of scientific mind»*. 2021. № 3. С. 54–55.
11. Інноваційні технології навчання... С. 34.
12. Там само. С. 37.

Modern education, like any other sphere of life in the country, is undergoing significant changes under the influence of digital transforma-

tions, which should be used to improve the efficiency of the educational process and promote the personal development of students – the future generation. This research article highlights the essence and role of educational innovations that can be integrated into the process of studying history at the present stage of education development, as well as their impact on students' personal growth and the formation of individual characteristics. The study used general scientific methods, including methods of analysis, comparison, abstraction and generalization. The study determined the essence of educational technologies, the set of the most common interactive technologies (in particular, such as virtual tours, historical games, or the use of web resources with archival documents, etc.), and summarized how such technologies affect the development of a student's personality. The essence of the project work method is analyzed, where students have the opportunity to independently research historical events, draw a connection between the past and the present, and realize the role of history. The authors determine how different educational technologies can influence students' thinking, the formation of critical and analytical thinking skills; outline the features of promoting the development of active, competent and conscious citizens through effective, modern history learning.

Key words: education, modern teaching technologies, interactive education, educational innovations, personal growth, history lessons, humanistic educational paradigm.

Отримано: 15.04.2024 р.

УДК 37.091.33-027.31:94

Леся Гринюк
м. Кам'янець-Подільський

СТОРИТЕЛЛІНГ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У статті визначаються питання щодо використання сторітеллінгу як інноваційного методу навчання на уроках історії.

Ключові слова: сторітеллінг, інновації, освіта, методи навчання, уроки історії.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливої актуальності набирають освітні реформи, мета яких – створення інноваційного середовища для розвитку основних компетентностей учнів, формування життєвоважливих навичок впродовж життя. Нова українська школа поставила перед українськими педагогами одне із нелегких завдань – модернізувати способи викладання навчальних дисциплін в школі. І ось тут уже ніяк не обійтися без сучасних інновацій, інформаційних технологій, які прийшли в наше

суспільство та поступово замінюють звичайні ручки і зошити, крейду та дошку. Вся інформація тепер знаходиться в онлайн – на серверах, блогах, веб-сайтах, освітніх платформах, соціальних мережах, порталах.

У сьогоднішньому світі, при засобах зв'язку та комунікації, залишатися осторонь і не впроваджувати новітні технології не реально, особливо для вчителя. Учителю в умовах таких швидких змін потрібно швидко адаптуватися і вдосконалювати власну мультимедійну, комп'ютерну та інформаційну грамотність. Вимоги освітніх стандартів змушують учителів не тільки надавати учням інформацію, а й шукати шляхи практичного застосування її в повсякденному житті. Знання не заради знань, а знання – для збагачення життєвого досвіду дитини.

Освітні інновації пропонують великий спектр інформаційних технологій, які можна застосовувати при викладанні суспільствознавчих дисциплін. Це – веб-квести, скрайбінг, ментальні карти, кроссенс тощо. До інноваційних підходів, як пріоритет, відносять групову та індивідуальну форму навчання. Саме інноваційне навчання є новим ступенем у процесі навчання, це новий погляд на освітній процес, коли повністю переосмислюються стосунки учня і вчителя, коли основною метою навчання стає особистісно-діяльнісний підхід кожного учня до процесу навчання, коли творчість і зацікавленість стають потребою уроку.

За останні роки у підходах до викладання предметів суспільствознавчого циклу відбулися зміни. У першу чергу це стосується методології викладання, застосування сучасних освітніх нововведень в процесі викладання історії, яке спрямоване на розвиток творчих здібностей учнів. Сучасне молоде покоління спілкується здебільшого у віртуальному світі. Реальне спілкування радше перетворюється у мистецтво, якому необхідно навчати. Ці та інші реалії соціокультурного життя постають серйозним викликом для сучасної системи освіти й відповідно актуалізують пошук продуктивних й ефективних форм і методів навчання¹.

Нетрадиційні форми викладання історії в школі привертають увагу вчителів можливістю поєднати вивчення значного обсягу історичного матеріалу та підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання, розгляду діяльності історичних діячів, основних історичних подій і підготовкою до історичних конкурсів та олімпіад.

Саме для реалізації цієї мети потрібні різноманітні інноваційні технології, адже учням цікаво залучатися до проєктної діяльності, їм цікаво розмірковувати, ділитися думками з при-

воду тієї чи іншої події, їм важливо десь застосувати ті знання, що вони отримують, на практиці чи новій навчальній ситуації. Це і є головне завдання інноваційної методики – навчити учня розмірковувати під час отримання знань².

У педагогіці метод сторітеллінгу відомий ще з 90х років ХХ ст. Показовими роботами тут є закордонні праці К. Еган³ та М. Роситер. Особливості використання технології сторітеллінгу в освіті дорослих досліджували фахівці Е. Caminotti, J. Gray, S. Hausknecht, M. Vanchu-Orosco, D. Kaufman, C.N. Paull. Теорія історій детально розглянута Д. Кемпбеллом, сутність цифрових історій – J. Hartley, К. McWilliam⁴. В Україні дослідженням методу сторітеллінгу почали займатися нещодавно і на сьогодні цей метод вважається інновацією в освіті. З вітчизняних праць можна знайти статті О. Караманова та М. Василюшиної, К. Симоненко, Е. Ерднієвої, Н. Гуциної⁵.

Сторітеллінг (story – історія; telling – розповідати) – це мистецтво розповідати історії з метою навчання, керування шляхом донесення змісту повідомлення за допомогою спеціальної методики. Сторітеллінг включає в себе різні напрямки – в ньому тісно переплетені психологія і педагогіка, дидактика та акторська майстерність. Що більший словниковий запас має оратор, то більше впевненості у власних силах; що допитливіший розум, то кращими виходять історії. Технологія сторітеллінгу узгоджується із освітніми стандартами США NETS (National Education Technology Standards) щодо формування в учнів: якостей креативності та інноваційності; комунікації та співробітництва; дослідництва та інформаційної грамотності; формування критичного мислення, вирішення проблем; якостей цифрових громадян; вільного оперування технологіями та контентом⁶. Історії, які можна використати у навчальному процесі, поділяються на два види пасивні та активні. Пасивні історії, це історії створені вчителем. Він сам вигадує всі ключові елементи історії. Важливо, щоб розповідь була цікавою та життєвою. Активні історії створюються спільно з учнями. Такий спосіб побудови розповіді дозволяє вчителю використовувати діалог з учнями (інтерактив) у своїх цілях. Історію нібито придумують учні, однак вчитель має контролювати процес, щоб історія відповідала реальним подіям та була правдивою. Цей спосіб можна використати лише в тих випадках, коли історія будується за законами логіки, а й тоді, коли необхідно розвивати фантазію та мовлення. Важливим елементом тут є інтрига, до якої потрібно неодноразово повертатися протягом «написання» історії⁷.

Варто розуміти, що далеко не кожна розповідь є історією. Щоб її створити, вам потрібно чітко знати тему, розроби-

ти сюжет, вигадати непересічного героя, додати трохи цікавих подій та вивести окремі висновки. Загалом алгоритм дій буде таким:

1. Визначення теми та мети уроку – від цього залежить вибір сюжету історії.
2. Розробка детального сюжету та основних подій оповіді.
3. Вибір головного героя – подумайте над його іменем, характером, зовнішністю тощо.
4. Вигадка інтриги (чим більш несподіваною вона буде, тим краще!). На цьому етапі вже можна скласти перший варіант історії.
5. Прочитайте готовий варіант та додайте метафори⁸.

Як прийом навчання «історія» допомагає інформувати, порівняти, візуалізувати та деталізувати той матеріал, який вчитель хоче донести учням. Основними складовими успіху сторітелінгу можна назвати чесність історії, яку ви розповідаєте, її детальність, конкретність. Також розповідь для сторітелінгу повинна бути показовою і добре запам'ятовуватися. В іншому випадку вона просто не викличе довіри аудиторії, а отже і враження ніякого не справить. Вид історії, що використовується у сторітелінгу залежить, як правило, від віку та інтересів учнів, для яких ця історія призначена. Так, наприклад, одним учням більше до вподоби емоційні історії-казки, іншим – детективні історії, третім – повчальні байки тощо. Для учнів старших класів краще використовувати історії наближені до життєвих реалій. До історій будь-якого виду варто застосовувати кілька ключових принципів, які відрізняють її від простого викладу фактів. По-перше, наявність персонажа, по-друге, наявність інтриги та обов'язково наявність сюжету. Персонаж в історії має бути якомога близьким до учнів, адже інакше вони не будуть співпереживати йому, не зможуть «приміряти» образ цього персонажа на себе. А це якраз одне з основних завдань сторітелінгу – зробити слухача безпосереднім учасником історії. Інтрига в історії дозволяє утримати увагу учнів, вона змушує послухати всю історію, з нетерпінням чекаючи, чим все закінчиться. Однак, занадто затягувати інтригу не варто, бо уваги аудиторії не вистачить, щоб дослухати історію до кінця. Особливо це стосується базової школи. Структура історії може бути різною. Взагалі виділяють одинадцять складових побудови вдалої історії. Отже, історія повинна мати: чітко визначений час і місце проведення; головного героя/персонажа; має бути присутня конфліктність/драма; реакція героя на події; містити ефект несподіванки; герой постає перед проблемою вибору; звичайно має

бути присутня інтрига; сам вибір; мають бути означені зміни; розв'язка; висновок⁹.

Головна особливість сторітеллінгу в тому, що історії нічого не нав'язують і не пропонують: послухавши історію, учні самі можуть зробити власний висновок і зберегти у пам'яті набагато більше інформації. На уроках історії використання методу сторітеллінгу допоможе учням орієнтуватися у складних політичних процесах, під час вивчення біографії історичних діячів чи зорієнтуватися у питаннях соціально – економічного розвитку країни. Метод сторітеллінгу сприяє формуванню в учнів умінь слухати, критично мислити; ознайомленню з варіантами мовних дій, умінь їх комбінувати та знаходити нові рішення. Виробляється впевненість у володінні прийомами, заснованими на особистому досвіді; формуються навички вираження своєї особистісної позиції в спілкуванні, вміння презентувати себе. Адже, на уроках учні не тільки слухають історії, а й мають можливість самі створювати та розповідати історії. Для кожної дитини важливо навчитися розповідати історії на аудиторію, щоб мати можливість бачити реакцію, відчути впевненість у собі. Однак, вчителю у такому випадку варто чітко окреслити завдання щодо обсягу та структури історії, необхідність залучення достовірних історичних фактів і подій, можливість залучення метафор і гіпербол. Під час створення історій учні застосують набуті теоретичні знання не тільки з історії, а також з курсу української літератури, української мови, здійснюють пошукову діяльність щодо підтвердження фактів та подій. Коли учні презентують власну історію, вони розвивають навички говоріння та подачі інформації. Вчать утримувати увагу аудиторії та презентувати не скільки себе, а свій продукт. Дуже корисно, у даному випадку, дати можливість аудиторії слухачів підтвердити або спростувати факти наведені доповідачем в історії, що стимулює вміння учнів критично ставитися до отриманої інформації, перевіряти факти. Як бачимо, сторітеллінг ґрунтується на засадах психології, педагогіки, дидактики, аксіології, лінгвістики, риторики, поєднує навчання з акторською майстерністю, умінням утримувати увагу аудиторії та, в разі потреби, переконувати в чомусь слухачів. Науковці вважають, що саме в цьому криється секрет сторітеллінгу та його тріумфальне входження в аудиторії і класи. Дійсно, цікава історія залишається в пам'яті без особливих зусиль, а отже спонукає до міркувань і висновків. Проте, її створення чи сприйняття на уроці історії залежить від словникового запасу, загальної ерудиції, допитливості учня¹⁰.

Сторітеллінг ґрунтується на фундаментальних основах комунікативного та інтегративного підходів в освіті. До того ж його застосування не відмінняє інших методичних заходів, а лише приєднується до комплексу традиційних технологій навчання історії. Британські педагоги вважають, що джерела сторітеллінгу – в народних та релігійних традиціях, історичних епосах і повсякденному житті. Сторітеллінг стимулює уяву, емоції, спонукає до аналізу культурного контексту й минулого досвіду, впливає на формування ціннісних орієнтацій, відносин, поведінку людини в довкіллі¹¹. Це спосіб продемонструвати унікальність яви кожного індивідуума, який може бути віднесеним до різновиду народної творчості, доступної людям будь-якого віку і здібностей. Для використання сторітеллінгу не потрібні ніякі спеціальні засоби, крім уяви.

Останнім часом усе більшої популярності набуває один з різновидів сторітеллінг цифрова розповідь (Digital Storytelling). Це вид традиційної розповіді, що виконана в цифровому форматі¹². Цифровий сторітеллінг використовує сучасні пристрої та програмні засоби, а також сервіси Інтернет для оповіді цікавих цифрових історій. Технологія лежить у межах положень стандарту Нової української школи, особливо в аспекті інформаційної галузі, що пов'язана з комунікацією та співробітництвом, цифровою творчістю, використанням цифрових пристроїв. Цікавим є твори майбутніх вчителів історії, які в рамках вивчення курсу «Теорія та методика навчання історії» спробували створити власні історії. Як виявилось, це не так легко, навіть знаючи фактичний матеріал. Основні труднощі виникли з урахуванням віку школярів (складно зорієнтуватися на їхні інтереси та потреби), передати інформацію в текст історії (словниковий запас має бути значним), подача власного творіння (володіння мовою, мімікою, жестами). Однак, висновок був спільний – сторітеллінг корисний, його варто застосовувати під час уроків історії. Оновлення освітнього середовища й технологій навчання на всіх ланках освіти є реальністю українського суспільства¹³. Інтеграція зі світовим навчальним контентом зумовлює входження в практику вітчизняних науковців і педагогів-практиків застосування зарубіжних освітніх технологій. Педагогічна наука не залишає поза увагою сторітеллінг як наукове явище, аналізуючи в публікаціях та дослідженнях його основні характеристики, принципи реалізації, результативність і наслідки застосування в освітньому процесі. Вітчизняна освітня практика активно опановує технологію сторітеллінгу як для навчання учнів школи, так і формування фахової компетентності студентів

в закладах вищої освіти. Технологія сторітеллінгу, враховуючи засади психології, педагогіки, дидактики, аксіології, лінгвістики, риторики тощо, сприяє комплексному інтегрованому навчанню учнів на основі комунікативного підходу, актуалізуючи в них загальну ерудицію та допитливість¹⁴.

Сторітелінг є відносно новим підходом у навчанні, однак швидко завойовує популярність, однаково подобаючись і вчителям, і учням. Цікаві та правильно побудовані історії – сильний інструмент оптимізації навчання.

Примітки:

1. Ганаба С. Storytelling – ефективний метод розвитку комунікативної компетентності на уроках історії. *Проблеми дидактики історії*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Вип. 12. С. 95.
2. Косік Ю.О. Сучасні освітні інновації на уроках історії як спосіб формування творчих здібностей учнів. URL: <https://naurok.com.ua/suchasni-osvitni-innovaci-na-urokah-istori-yak-sposib-formuvannya-tvorchih-zdibnostey-uchniv-209645.html>
3. Egan K. Teaching as storytelling. URL: <https://www.researchgate.net/publication/228717328>
4. Панченко Л.Ф. Цифровий сторітеллінг: співтворчість педагога та учня. URL: <http://oai.zu.edu.ua/index.php/record/view/610709>
5. Рудіна М., Шванова О. Технологія сторітеллінгу в системі формування фахової компетентності майбутніх перекладачів. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2018. № 38. С. 27-30.
6. Подліняєва О.О. Медійні технології в освіті: створення та використання цифрової розповіді (Digital Storytelling. *Physical and Mathematical Education: scientific journal*. 2017. Issue 4(14). P. 256-260.
7. Маринченко Г.М. Сторітеллінг як інноваційний метод в українській педагогіці та його використання на уроках історії. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/12747/1/STORITELLINH%20YAK.pdf>
8. Там само. С. 4.
9. Концепція Нової Української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
10. Інноваційні освітні технології в Новій українській школі: монографія / за ред. проф. О.Б. Будник. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. С. 43.
11. Концепція Нової Української школи. С. 29.
12. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти: монографія / за наук. ред. д. пед. н., проф. А.З. Ребухи. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 120.

13. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії: навч.-метод. посіб. Харків, 2007. С. 191.
14. Актуальні питання компетентісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї: методичний посібник / В.Ю. Кришмарел, Ю.Б. Маалієнко, Т.І. Мацейків, Т.О. Ремех [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. С. 204. URL: <https://undip.org.ua/library/aktualni-pytannia-kompetentniso-orientovanoi-metodyky-navchannia-istorii-ta-hromadianskoi-osvity-v-litsej-metodychnyy-posibnyk/>

The article deals with the problem of using storytelling as an innovative teaching method in history lessons.

Key words: *storytelling, innovation, education, teaching methods, history lessons.*

Отримано: 15.04.2024 р.

УДК 37.091.32:94(477)

**Володимир Дубінський,
Ольга Мельник**
м. Кам'янець-Подільський

**УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВА
(ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО):
ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
(ПРОЄКТ ДОСЛІДНИЦЬКОГО УРОКУ)**

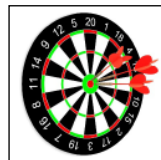
У матеріалі подано власний підхід щодо проведення заняття по темі «Українська держава (гетьманат Павла Скоропадського): внутрішня та зовнішня політика» для здобувачів освіти 10 класу з курсу історії України. Акцентується увага на використанні активної моделі організації роботи на уроці, що базується на дослідницьких і аксіологічних прийомах навчальної діяльності учнів.

Ключові слова: *Українська держава, гетьманат Павла Скоропадського, внутрішня політика, зовнішня політика, кластер, дослідницький урок.*

Наші освітні цілі:

Сьогодні на занятті будемо визначати обставини приходу до влади Павла Скоропадського; охарактеризовувати політичну діяльність гетьмана; порівнювати державотворчі процеси в УНР (за часів УЦР) та Українській державі; розвивати навички роботи з джерелами історичної інформації, удосконалювати вміння систематизувати й узагальнювати історичні факти, працювати в групах, оцінювати діяльність історичних осіб.

- ✓ Прихід до влади П. Скоропадського
- ✓ Внутрішня політика Гетьмана
- ✓ Спрямування зовнішньої політики у період Гетьманату

Хід уроку:

I. Вступ

1. Підготовчий етап.

Після привітання учитель ділить клас по групах.

2. Актуалізація та корекція опорних знань і умінь учнів.

Вправа «Кроссенс»

(Кроссенс – це асоціативний ланцюжок, який складається з дев'яти картинок. Зображення розташовують так, щоб кожна картина мала зв'язок із попередньою і наступною, а центральна являє собою загальний висновок, тобто поєднує елементи кожної. Читати кроссенс потрібно зверху вниз і зліва направо, рухатись тільки вперед і закінчувати центральним квадратом. Учні мають розгадати кожне зображення та назвати взаємозв'язки, і виходячи із центрального зображення зробити висновки та запропонувати назву).

КРОССЕНС

1917			IУ		II У
зерно		УЦР 			IIIУ
				IV У	

Учні називають асоціативний ряд, визначають логічні зв'язки зображень. Роблять висновки щодо причин кризи в політичному та соціально-економічному житті УНР.

3. Мотивація навчальної діяльності.

Дійсно, українські землі опинились у важкому кризовому стані. Та чи відмовляться українці від боротьби за незалежне майбутнє?

Слово вчителя. Останній гетьман України. Він належить до тих дійових осіб історії, навколо яких завжди точилися нескінченні дискусії, створювались міфи, легенди. Одні називали його «Політичний перевертень», «Диктатор», «Маріонетка», інші «Щирий Українець», «Патріот». Так хто ж він насправді? Сьогодні наше завдання розібратися у цьому та скласти власне бачення щодо діяльності гетьмана Павла Скоропадського. Відповісти на проблемне питання: **«Гетьман П. Скоропадський «Політичний перевертень», «Диктатор» чи «Патріот»?**

4. Оголошення теми уроку.

За пропозицією вчителя, учні на дошці створюють освітній дартс, на основі теми уроку визначаємо освітні цілі, які маємо дослідити під час уроку.

II. Основна частина

5. Вивчення нового матеріалу.

1. Прихід до влади П. Скоропадського

Робота у групах. Учні заздалегідь поділені на 3 групи. Кожна група отримує друковані матеріали і питання до них.

1 ГРУПА

Уривки з мемуарів Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.: у 2-х т. Т.ІІ: Українська Гетьманська Держава. С. 32.

Питання: Чому австрійське командування ініціювало зміну політичної влади в Україні?

2 ГРУПА

Опрацьовує уривки з «Українська гетьманська держава 1918 року Історичні нариси», та «Переворот П. Скоропадського: причини і рушійні сили».

Питання:

1. Хто такий Павло Скоропадський?
2. Які політичні погляди були у нього до 1918 року?
3. Чому саме кандидатуру Скоропадського підтримало німецьке командування?

3 ГРУПА

Опрацює Уривки з мемуарів Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.: у 2-х т. Т.ІІ: Українська Гетьманська Держава. С. 23.

Питання:

1. За яких обставин було обрано П. Скоропадського гетьманом?

2. Чого, на вашу думку, очікували від обранця представники «Хліборобського конгресу»?

Учитель пропонує учням розпочати виконання «Кластера» – «Діяльність гетьмана Павла Скоропадського» (учні виконують кластер на звичайній дошці узагальнити відповіді та назвати причини обрання Павла Скоропадського гетьманом «Української Держави».

Учитель. 29 квітня 1918 р. загін німецьких військ зайняв приміщення, де засідала Центральна Рада.

Заключним рішенням Ради було:

- 1) прийняття демократичної конституції УНР;
- 2) обрання Президентом України М. Грушевського.

Того ж дня Всеукраїнський з'їзд хліборобів-демократів вирішив встановити монархічну форму правління та проголосити Гетьмана України. Було обрано одного з найвідоміших організаторів військових частин, почесного отамана Вільного козацтва генерала Павла Скоропадського, нащадка лівобережного гетьмана України.

Заслухаймо випереджальне завдання учня, історичний портрет П. Скоропадського.

2. Внутрішня політика Гетьмана.

Учитель пропонує учням ознайомитись із витягами з «Грамоти до всього українського народу» та «Закону про тимчасовий державний устрій».

Даємо практичне завдання:

- Проаналізувавши витяги, подумайте, серед яких верств українського суспільства політика гетьмана могла знайти найбільше схвалення.
- Які задекларовані положення викликають занепокоєння?
- Подумайте, які заходи могли б бути здійсненими гетьманським режимом, судячи із вищезазначених документів.

"Грамота до всього українського народу"

"...Як вірний син України, я рішив... взяти на себе тимчасово всю повноту влади."

"...І тією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України"

"...Всі розпорядження вухшого Українського Уряду, а рівно тинчасового уряду російського, відійняються..."

"...Повна свобода торгу й... широкий простір приватного підприємництва..."

"Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів..."

"Права приватної власності – як фундамент культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі..."

"...Повна свобода ... по купівлі-продажу землі..."

"...Прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих землевласників, для наділення... малоземельних хліборобів..."

Проаналізувавши витяги із "Грамоти..." та "Закону про тимчасовий державний устрій" (ст. 181), подумайте, серед яких верств українського суспільства політика гетьмана знайшла найбільше схвалення.

Які задекларовані положення викликають занепокоєння?

Подумайте, які заходи могли б бути здійсненими гетьманським режимом, судячи із вищезазначених документів.

В промисловості, в банківсько-фінансовій системі	В сільському господарстві	Формування державного апарату	Розбудова збройних сил	Національно-культурна політика

За допомогою підручника учні заповнюють таблицю внутрішньої політики Гетьмана.

Внутрішня політика гетьмана Скоропадського

В промисловості, в банківсько-фінансовій системі	В сільському господарстві	Формування державного апарату, державний устрій, форма правління	Розбудова збройних сил	Національно-культурна політика
<ul style="list-style-type: none"> • Відновлено право приватної власності • Повернення націоналізованих підприємств власникам • Торгівельні відносини з Німеччиною та Австро-Угорщиною • 12-год робочий день • Покарання за страйки • Обмеження свободи профспілок • Національна валюта 	<ul style="list-style-type: none"> • Приватна власність на землю • Відновлення поміщицького землеволодіння • Повернення селянами поміщицьких земель та відшкодування ними збитків • Право поміщиків на примусову працю селян • Хлібне бюро для збору продовольства для Німеччини • Земельний максимум на 1 особу – 25 га; надлишки поміщики продають державному банку 	<ul style="list-style-type: none"> • Замість УНР – Гетьманат Українська Держава • Гетьманат – монархчна форма правління • Гетьман зосереджував законодавчу, виконавчу та судову владу • Уряд – Рада Міністрів на чолі з Ф.Львогулом (призначалися гетьманом) • Українізація державного апарату • Розізнано органи місцевого самоврядування • Відновлено земства • Жорстока цензура, зборона мітінгів зборів • Створення національно-персональної автономії 	<ul style="list-style-type: none"> • Державна варта (поліція) • Відновлення козацтва в Чернівецькій, Полтавській, Харківській губерніях • Кількість збройних сил мала бути 300 тис.чол., реально загальна кількість – 65 тис. чол. • Створено Запорізьку дивізію, дві Синьожупанні, одну Сердючку, одну Сердючку дивізії, бригаду сичових стрільців 	<ul style="list-style-type: none"> • Українізація освіти. Закон про обов'язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії • Нові університети в Києві та Кам'янці-Подільському • Українські кафедри в російськомовних університетах • Національна Академія Наук (оюлів В.Вернадський) • Національна бібліотека • Національний архів • Національна галерея мистецтва • Український історичний музей • Український національний театр під керівництвом П.Саксаганського • Молодий театр Лєся Курбаса

3. Зовнішня політика.

Робота в парах з документом

Активну політику проводив гетьман Скоропадський на міжнародній арені. Створене міністерство закордонних справ очолив Д. Дорошенко – відомий історик. Під його керівництвом було визначено три напрямки зовнішньої політики Української держави:

1. Встановлення дружніх відносин з країнами Четвертого союзу – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною.

2. Розв'язання спірних територіальних проблем з сусідніми державами.

3. Встановлення дипломатичних відносин з нейтральними державами.

Виконання цих напрямків політики мало забезпечити мир і захистити суверенітет України. Головним напрямом зовнішньої політики були відносини з країнами Четвертого союзу, бо на території Української держави перебувало окупаційне військо Німеччини та Австро-Угорщини і це впливало на внутрішню і зовнішню політику.

2 червня 1918 р. Німеччина офіційно визнала Українську державу. Її визнали також Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина. Гетьманат намагався також вирішити на свою користь Бессарабське питання, Кримське питання, приєднати до України Холмищину, Підляшшя. Для Гетьманату надзвичайно важливої ваги набували відносини з більшовицькою Росією. Росія прагнула включити українські землі до свого складу.

Під час переговорів 12 червня 1918 р. було підписано договір, за яким Росія визнавала незалежність Української держави. Припинялися військові дії між обома державами, відбувався обмін консульськими представниками. Розглядалося також питання про кордони. Лінія кордону відступала від української етнографічної межі на 125–200 верств на користь Росії. Гетьманський уряд налагодив дружні відносини з державами, що утворилися на території колишньої Російської імперії – Грузією, Доном, Кримом, Кубанню, Литвою, Фінляндією. Чимало зробила українська дипломатія для визнання України на міжнародній арені. Українська держава мала представництва в 25 країнах світу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина, Фінляндія, Польща тощо).

Завдання:

1. Головним напрямом зовнішньої політики гетьмана були відносини з країнами...

2. Коли був підписаний договір з більшовицькою Росією?
 3. У скількох країнах світу Українська держава Павла Скоропадського мала свої представництва?
 4. Проаналізуйте зовнішньополітичну діяльність Павла Скоропадського? У чому полягало її значення?
- Завершуємо роботу з кластером на дошці.

Питання до класу:

1. Поясніть, чому, на вашу думку, найбільше досягнень «Української держави» було в галузі культури?
2. Прийняття грамоти про федеративний зв'язок з не-більшовицькою Росією було логічним завершенням правління Гетьмана чи спонтанним актом, який коштував йому булави?
3. Чи можна стверджувати, що цією грамотою П. Скоропадський зрікся ідеї незалежності Української держави? Які причини зумовили видання П. Скоропадським «федеративної грамоти»? Якими будуть наслідки повернення Скоропадського до ідеї федералізації з небільшовицькою Росією?

Після відповідей учнів учитель наголошує на тому, що дійсно це призвело до активізації повстань проти «Гетьманату» та зречення П. Скоропадського від влади.

Учитель цитує слова П. Скоропадського:

«Я, Гетьман всієї України, протягом семи з половиною місяців усі свої сили клав на те, щоби вивести країну з того важкого становища, у котрому вона знаходилася. Бог не дав мені сили впоратися з цим завданням. Нині з огляду на умови, що склалися, керуючись винятково благом України, від влади відмовляюся.»

Павло Скоропадський. 14 грудня 1918 року, місто Київ».

Питання: Як пояснює свій вчинок Гетьман?

Подискутуємо. Чи можливо у подібній політичній ситуації уникнути провалу? Що, на вашу думку, повинен був зробити П. Скоропадський, щоб врятувати державу?

Свої міркування повідомте класу **за алгоритмом:** *ми вважаємо..., тому що..., отже...*

Повернення до проблемного питання. Учням пропонується методом «Займи позицію» відповісти на питання: «Гетьман П. Скоропадський «Політичний перевертень», «Диктатор» чи «Патріот»? Учні обирають свою версію і підходять до надпису. За хвилину учні, що обрали одну відповідь радяться і обґрунтовують свою позицію. Після викладення різних точок зору учитель запитує, чи не змінив хто думку, пропонується перейти та аргументувати перехід. Також учні

називають по 2-3 найбільш переконливі аргументи протилежної сторони.

III. Підсумковий етап

Підбиття підсумків. Рефлексія.

Повертаємось до наших очікувань. Учитель пропонує висловитись учням, що із очікувань справдилось . Коли учні називають, учитель витирає з дошки надписи. Якщо всі очікування справдилось залишиться «чиста дошка».

Вправа «самооцінювання»:

1. Запитання...
2. Запитання...
3. Запитання....

Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф у підручнику.
2. Підготувати есе за темою: «Моє ставлення до гетьмана Павла Скоропадського» або сформуванати 5 питань за Таксономією Блума.

The material represents the author's project of conducting a lesson on the topic 'Ukrainian state (Hetmanate of Pavlo Skoropadskyy): domestic and foreign policy' for students of the 10th grade in the course of the history of Ukraine. The emphasis has been placed on using an active model of organising work in the classroom, based on research and axiological methods of students' learning activities.

Key words: *Ukrainian state, Pavlo Skoropadskyy's Hetmanate, domestic policy, foreign policy, cluster, research lesson.*

Отримано: 15.04.2024 р.

**Ігор Коляда,
Богдана Єрмоленко**
м. Київ

**ЗАСОБИ УКРАЇНСЬКОГО СУЧАСНОГО КІНО В УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2024 рр.)
ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 10-МУ КЛАСІ:
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПОКОЛІННЯ «ЗУМЕРІВ»**

У дослідженні аналізуються аспекти формування національної самосвідомості у здобувачів освіти 10-го класу через використання українського сучасного кіно в контексті російсько-української війни (2014–2024 рр.) в навчальному процесі. Робота висвітлює роль кіно як засобу поглиблення розуміння історії України та впливу на національну самосвідомість учнів.

Ключові слова: національна самосвідомість, українське сучасне кіно, навчання історії України, художні фільми, документальні фільми.

Сучасне українське кіно відіграє ключову роль у формуванні національної самосвідомості, зокрема серед молодшої генерації українців – представників покоління «зумерів».

В умовах російсько-української війни збереження культурної ідентичності стає важливим завданням для вчителів історії України.

Сучасне українське кіно допомагає збагатити навчання, зробивши його захоплюючим і доступним. Важливо не лише знайомити з фактами, подіями історичного минулого на уроках історії України, видатними вчинками відважних та відданих наших героїв, які боролися за національну свободу і незалежність, а і на цих прикладах формувати національну самосвідомість у здобувачів освіти – представників покоління «зумерів». Недостатність наукового висвітлення в сучасній українській методичній науці проблеми впливу сучасного українського кіномистецтва на формування національної самосвідомості у здобувачів освіти покоління «зумерів» обумовлює актуальність теоретичної розробки цієї теми.

Проблемою формування національної самосвідомості за собом сучасного українського кіно, займалися такі дослідники як: Брюховецька Л.І.¹, Добриця М.В.², Кузьменко О.В.³, Подшивалова І.І.⁴, Пометун О.І.⁵, Фрейман Г.О.⁶, Яковенко Г.Г.⁷.

Історія та кіно – це дві потужні сили, які об'єднують нас з минулим та переносять у найрізноманітніші світи. Кожна з них має свою власну сутність і важливість, однак разом вони

створюють неймовірну можливість для формування національної самосвідомості та розширення наших знань про минуле та сучасність. З самого початку свого існування кіно виявилось ефективним засобом візуального відтворення епохи, включаючи унікальну ментальність, стереотипи та світогляд людей цього періоду. Перш за все, візуальний характер фільмів забезпечує здобувачам освіти відчутний зв'язок з історією. Замість того, щоб покладатися виключно на підручники чи розповідь учителя, здобувачі освіти можуть стати свідками ключових подій, культурних нюансів і складних історичних постатей у більш відчутний для них спосіб. Сила зображень у поєднанні зі звуком і рухом дозволяє глибше зрозуміти контекст історичних подій. Ця емоційна залученість не тільки робить історію більш цікавою, але й сприяє розвитку емпатії, заохочує здобувачів освіти ставитися шанобливо до свого минулого⁸.

Водночас кіномистецтво може відігравати ключову роль у популяризації історичних подій серед молодого покоління. Завдяки сучасним технологіям створення фільмів, навчання історії через кіно може бути захопливим процесом. Важливо, щоб воно мало свого героя, або героїв, які стануть прикладами для виховання та власного розвитку. Головний персонаж має бути визначним, викликати істинні емоції. При цьому неможливо не відзначити важливість якості сценарію та акторської гри, що визначають вплив кінороботи на здобувача освіти⁹.

Формування національної самосвідомості є невід'ємною частиною освіти та розвитку особистості, зокрема, на уроках історії України. Національна самосвідомість, як усвідомлення належності до спільноти, об'єднаної спільними принципами, включає елементи етнічного та політичного характеру¹⁰.

Розвиток національної самосвідомості у здобувачів освіти є важливим завданням сучасної освіти в умовах реалізації концепції Нової української школи. Невід'ємною складовою процесу осмислення національної ідентичності є розкриття різноманітних аспектів історії, культури України та національного духу українського народу. Кіно є одним із найефективніших засобів вирішення цього завдання, що можна пояснити кількома причинами: воно є невід'ємною частиною життя кожної людини, викликає появу емоцій та бажання їх обговорити та висловити свою думку, як це можна спостерігати в «баталіях» на кіноманських форумах, завжди представлене в ролі головного чи вторинного героя, через яких виражаються певні ідеї та вкладаються життєві принципи. Герої фільму можуть викликати захват чи неприязнь та спонукати до бажання бути схожими чи, навпаки, відмінними. Використання музики, освітлення

та сценографії може перенести глядачів у минуле, дозволяючи їм відчутти інтенсивність ключових моментів або досягнути тонкощі повсякденного життя, створюючи практично паралельну реальність, в яку глядач переноситься на певний період часу, переживаючи усі події разом із героями фільму¹¹.

Здобувачі освіти покоління «зумерів» отримують користь від сенсорної стимуляції, яку забезпечують фільми, потенційно покращуючи запам'ятовування та розуміння інформації. Також використання мультимедійних ресурсів відповідає сучасним навчальним уподобанням цифрової епохи¹². Використання кіно як засобу навчання в освітній практиці набуває все більшої актуальності та значущості. Враховуючи фразу «краще один раз побачити, ніж сто разів почути», яка безпосередньо підтверджує важливість використання історичного кіно у навчальному процесі. Такий підхід дозволяє створити більш глибоке та змістовне розуміння минулих подій, сприяючи більш ефективному засвоєнню історичного матеріалу. Кіно, як могутній засіб формування національної самосвідомості, не лише створює спільний досвід, але й дозволяє глядачам сприймати складні історичні та соціокультурні події через емоційну призму. Відтворюючи відображення національного духу, традицій і цінностей, українське кіно стає мостом між минулим і сучасністю, спонукаючи глядачів до аналізу та роздумів щодо власного місця у цьому контексті¹³.

Методика використання сучасного українського кіно при вивченні історії України може значно вплинути на розвиток історичної самовідомості здобувачів освіти покоління «зумерів» та розуміння ними подій минулого. Під час вивчення історії України варто використовувати лише ті відеоматеріали, які відповідають визнаним науковим історичним фактам. Винятком можуть бути сцени, які будуть застосовані у формі гри, щоб спрямувати здобувачів освіти на розкриття та спростування міфів, особливо у поєднанні з аналізом письмових першоджерел та їх порівнянням з інформацією у фільмі¹⁴. Вибір фільму для використання на уроці вимагає дотримання певних критеріїв, таких як вікова відповідність, відповідність навчальній програмі, перевірені медійні сервіси, мова (оригінал або переклад українською), історична достовірність, високе значення та високий художній рівень. Також дуже важливо, щоб відеоуривки були інформативними та фактологічно наповненими, зберігали естетичну складову та етично-моральні норми, не переривались рекламою¹⁵.

Важливо обирати фільми, що відображають історичні події, постаті та аспекти культури України. Виділимо фільми,

які можна використати на уроці історії України, як засіб навчання для здобувачів освіти 10-го класу при вивченні таких тем: «Перша війна більшовицької Росії з УНР та проголошення незалежності УНР» – фільм-екшн «Крути, 1918» (2018 р., реж. О. Шапарева); фільм «Крути. 100 років битви», Ольги Мовчан. Продюсер та ідейний натхненник Вахтанг Кіпіані; «Україна наприкінці 1919 – на початку 1920. Холодноярська республіка» – фільм «Чорний ворон» (2019 рік, реж. Т. Ткаченко); «Голодомор 1932-33 рр.» – фільм «Голод-33», 1991 р., який знято за мотивами повісті «Жовтого князя» Василя Барки; «Масові репресії» – фільм «Поводир, або Квіти мають очі» (2014 р., реж. О. Санін); «Насильницька колективізація та опір українського населення» – фільм «Земля» (1930 р., реж. О. Довженко); «Радянсько-німецький пакт. Доля західноукраїнських земель» – «Щедрик» (2023 р., реж. О. Моргунець-Ісаєнко); «Рух Опору та його течії в Україні» – «Шлях поколінь» (2022 р., реж. В. Сидько); «Вигнання нацистських загарбників з України» (підпункт № 4. Депортація кримських татар та інших народів) – фільм «Хайтарма» (2013 р., реж. А. Сеїтабаєв).

Окрім художніх фільмів, пізнавальний і виховний потенціал забезпечують документальні стрічки. Так, при вивченні розділу «Україна в роки Другої світової війни» рекомендуємо вчителю використовувати такі стрічки: «Війна. Український рахунок» (2002 р., реж. С. Буковського); «Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939–1941» (2010 р., реж. Т. Химич); «Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939»; «Хроніка Української Повстанської Армії 1942–1954»; «Легион. Хроніка Української Галицької Армії 1918–1919»; «Національно-культурне життя радянської України» та «Масові репресії» – фільм «Будинок «Слово» (2017 р., реж. Т. Томенко).

Ці документальні фільми, як історичні джерела, є важливим пізнавальним засобом для здобувачів освіти покоління «зумерів», оскільки вони допомагають уявити повсякденне життя людей, зануритися в епоху і час. Вони не лише передають історичні події, однак і стають важливим інструментом для формування національної самосвідомості. Використання цих фільмів на уроках історії в 10 класі забезпечує вчителю історії умови для підвищення пізнавального інтересу, аргументовано висловлювати свої оцінки та судження, формувати історичне мислення у здобувачів освіти покоління «зумерів». Ці фільми мають допомогти здобувачам освіти покоління «зумерів» усвідомлено зрозуміти значення та важливість історичних подій і фактів минулого. Чуттєве сприйняття та живе споглядання є ключовими на початковому етапі пізнання, а екранно-звукові за-

соби, такі як навчальні фільми, відеофільми та документальні фільми, допомагають вчителю історії створити умови для «живого споглядання» та передати навчальну інформацію з історії України з підвищеною ефективністю¹⁶.

Одним з ключових аспектів його використання є правильне визначення тривалості його демонстрації. При цьому слід враховувати зміст відеоматеріалу та підготовлений матеріал до нього¹⁷. Монтаж відео та доступні програми можуть полегшити цей процес, однак відеомонтаж вимагає обережності, оскільки він визначає сприйняття здобувачів освіти. Монтаж дозволяє стиснути показ відеоматеріалу, фокусуючи увагу на ключових моментах, що дозволить зберегти увагу здобувачів освіти, без переобтяжень, а також підкреслити важливі аспекти для подальшого обговорення та усвідомлення. При використанні монтажу слід пам'ятати про логічні переходи та збереження структури сюжету, щоб здобувачі освіти легко розуміли контекст та важливість кожного фрагменту. Такий підхід сприяє не лише економії часу, але і максимальному засвоєнню навчального матеріалу. Правильно змонтоване відео підсилює його вплив, роблячи навчальний матеріал цікавішим та доступнішим. З іншого боку, недбалість у монтажі може призвести до фальсифікації фактів, втрати уваги аудиторії та зменшення його навчального ефекту. Для того, щоб не користуватися монтажем, можна використати фрагмент, який містить важливу інформацію для уроку на обрану тему.

Досвідчені методисти рекомендують демонструвати фрагмент тривалістю не більше 15 хвилин. У виняткових випадках цей час можна збільшити на 5 хвилин, але слід пам'ятати, що це може вплинути на освітній процес. У більшості випадків більш раціональним вибором буде короткий уривок тривалістю від 3 до 5 хвилин, який буде більш ефективним та продуктивним у навчальному процесі, порівняно з повним показом кінофільму. Такий підхід дозволяє передати значний обсяг фактології та характерних візуальних елементів епохи. При цьому важливо враховувати обмежені часові рамки заняття, що загалом складають лише 45 хвилин. У цей короткий час іноді не вистачає навіть під час стандартного уроку у формі лекції-діалогу, а використання кінофільмів може стати ще більш часомістким способом проведення уроку¹⁸.

Важливо також зосередити увагу на виключенні ненормативної лексики, кривавості та насильства під час монтажу. Оскільки багато нових історичних фільмів отримують вікові обмеження для неповнолітніх глядачів. Тому важливо приділити увагу тому, щоб матеріал, який використовується в освіт-

ньому контексті, відповідав стандартам безпеки та віковим обмеженням для аудиторії. Такий підхід допомагає забезпечити відповідність освітньому середовищу та зберегти безпеку та комфорт здобувачам освіти під час вивчення історичних тем. Так, наприклад, у фільмі «Крути 1918», є фрагмент розстрілу полонених зі студентського куреня, що не бажано було показувати учням, через жорстокість, де крупним планом, показують поставлених у рядок, розстріляних хлопців. У разі необхідності, може знадобитися ретельне опрацювання деяких частин фільму, використовуючи техніку «заблюрювання» або вирізання епізодів. У випадку відсутності можливостей для додаткового редагування чи великої кількості неприйнятної матеріалу в фільмі, рекомендується відмовитись від використання проблемної кінострічки. Важливо враховувати, що перегляд кінофільму має бути не лише інструментом для передачі інформації, але й стимулом до аналізу, обговорення та розвитку критичного мислення. Такий підхід сприяє повноцінному освоєнню навчального матеріалу та розвитку навичок школярів, щоб урок не перетворився на суцільний перегляд кінофільму. Ключовим аспектом є збалансованість між педагогічною метою уроку та вибором відеоматеріалу. Цілеспрямоване обговорення цінностей, тем та моральних питань, які представлено у фільмі, може сприяти більш глибокому розумінню історичних подій та національної ідентичності¹⁹.

Кінофільми можна використовувати на різних етапах уроку, щоб зробити урок більш цікавим та насиченим. Однак перед використанням навчальних відеоматеріалів на уроці, учитель повинен готувати здобувачів освіти до активного сприйняття вмісту відео. Для цього, як зазначає О. Пометун, вчителю історії варто: у вступному слові підготувати учнів до активного і більш повного сприйняття змісту пропонованого відео, надати контекст історичних подій, які будуть представлені в фільмі, автора фільму та короткі відомості про нього. Шляхом бесіди встановити із здобувачами освіти зв'язок між відеоматеріалом і досліджуваною темою. Звернути увагу на головні питання, що знайдуть своє висвітлення в навчальному відеофільмі. Такий підхід допомагає збуджувати цікавість, розкрити сенс уроку та сприяти формуванню національної самосвідомості у школярів²⁰.

Під час самого перегляду фільму варто запропонувати завдання для здобувачів освіти, які допоможуть їм активно спостерігати й аналізувати історичні аспекти, такий підхід сприятиме активному залученню учнів покоління «зумерів» до освітнього процесу та допоможе розвивати їхню аналітичну

та критичну думку, утримуючи їхню увагу упродовж перегляду фільму. Такими завданнями можуть бути: створення списку ключових подій, постатей, визначення анахронізмів, обговорення теми та символіки²¹.

Наприклад, на етапі актуалізації опорних знань та мотивації навчальної діяльності: можна використати, короткі відеоролики або фрагменти з кінофільмів, що може зацікавити здобувачів освіти та спонукати їх думати про тему уроку. Має бути вдало підібраним фрагмент з фільму, він повинен містити емоційно-збагачений матеріал, який буде спонукати здобувачів освіти до зацікавлення темою. Фрагмент фільму має вражати своєю несподіванкою чи незвичайністю, для того, щоб було бажання дізнатися більше про контекст теми уроку. На цьому етапі можна застосувати метод евристичної бесіди, що враховує прийоми стимулювання творчого мислення. Наприклад, при демонстрації фрагментів, використовуючи прийом образного бачення, здобувачі освіти можуть висвітлити свої емоції від переглянутого та зробити припущення про зміст. Застосовуючи прийом змістового бачення, можна сформулювати першопричини, ключову думку та основний зміст уривка. Через евристичні питання, учні мають визначити інформацію про персоналію або подію, роблячи висновок з побаченого (Хто? Де? Навіщо? Як? Коли?). Цей підхід допомагає не лише актуалізувати знання, але й розвивати критичне мислення та аналітичні навички школярів під час вивчення історії чи інших навчальних предметів. До відтворення фрагменту фільму можна також застосувати таку гру, як «Записник режисера»: перед переглядом фільму пропонується здобувачам освіти ознайомитись із цитатами, а потім під час або після перегляду визначити послідовність цих висловів. Замість цитат, можна використати кадри з кінофільму, а потім визначити їхню послідовність під час або після перегляду²².

Таким чином, на етапі актуалізації знань через українське кіно відбувається не лише засвоєння фактів і подій, але й формування позитивного ставлення до власної ідентичності та національних цінностей.

Під час повторення матеріалу, що вивчався раніше: такі фільми можуть слугувати стимулом для обговорення, аналізу або порівняння з раніше вивченим, допомагаючи учням оновити свої знання та готуватися до сприйняття нового матеріалу. Також, візуальне використання фрагментів фільмів може допомогти в підсиленні розуміння та запам'ятовування попередніх знань. На даному етапі можна застосувати дослідницький метод, який вимагає творчого підходу при використанні

знань та вмінь, передбачає володіння принципами науковості та здобуття практичного досвіду самостійних наукових досліджень²³. У цьому контексті рекомендується використовувати дві схожі стрічки з метою чіткої постановки завдання перед здобувачами освіти. Наприклад, порівняння двох фільмів: «Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939–1941» та «Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939»; «Крути, 1918», реж. О. Шапарєва та фільм «Крути. 100 років битви», О. Мовчан. Фільми можуть викликати асоціації та аналогії з раніше вивченим матеріалом, допомагаючи створити зв'язки та полегшити запам'ятовування.

На етапі вивчення нового матеріалу. Під час вивчення нового матеріалу ефективно використовувати кінофільм як ілюстративне та самостійне джерело інформації. Наприклад, можна використовувати його на уроці для закріплення отриманої інформації. Викладач може пояснити матеріал, супроводжуючи це відповідними кадрами з фільму. У цьому випадку можна буде, застосувати пояснювально-ілюстративний метод, який спрямований на передачу інформації для подальшого усвідомлення та зберігання в пам'яті здобувачів освіти. Кінофільм у цьому випадку використовується як ілюстрація або аудіовізуальний акомпанемент до усного викладу вчителя, включаючи демонстрацію історичних місць, персоналії та артефактів²⁴. Однак, цей метод має важливий недолік: школярі лише запам'ятовують готову інформацію, яку подає вчитель, що призводить до відсутності розвитку творчого та критичного мислення, а також пізнавальних навичок (вміння визначати проблемні ситуації, формулювати запитання, оцінювати факти, виділяти головне і відкидати зайве)²⁵.

Тому, при вивченні нового матеріалу, варто показувати не тільки ілюстрації з фільму, але й його фрагмент. Після показу фрагменту з кінофільму, важливо відразу переходити до аналізу з метою розуміння та можливого обговорення теми, яка була показана. Одним з таких завдань може бути порівняння фрагменту фільму з історичними фактами, реальними історичними джерелами, такими як документи, свідчення свідків, фотографії тощо. До фільму «Крути 1918», для порівняння можна використати спогади очевидців та співставити з подіями фільму. (Спогади очевидців: Авраменко Никифор – «Крути», Бурко Демид – «Трагедія під Крутами. (Згадки учасника)», Гончаренко Аверкій – «Бій під Крутами», Дудка Григорій – «З спогадів про Крути», Л.Л. – «Спогади про події під Крутами», Лоський Ігор – «Крути», Лощенко Семен – «Українська артилерія під Крутами»).

Після перегляду уривку з фільму вчитель організовує бєсїду, поставивши відповідну низку запитань, наприклад: Які враження викликав фїльм? До якого періоду можна віднести зняті кадри? Обґрунтуйте свої міркування. Що вас найбільше вразило у цьому фїльмі? Які сцени фїльму найсильніше залишилися в пам'ятї? Яке основне «послання» фїльму? Які ключові символи Ви вбачаєте у фїльмі і які ідеї вони висвітлюють? Чому, на Вашу думку, режисер використовував саме ці символи? Які символи Ви б самі запропонували і чому?²⁶.

Наприклад, до теми уроку: «Перша війна більшовицької Росї з УНР та проголошення незалежності УНР», використовуючи фрагмент з фїльму «Крути 1918», де показані події проголошення Четвертого Універсалу на Софїйській площї та масовий запис у добровольцї, можна поставити такий ряд запитань: Яка історична подія зображується у фрагментї?

Які історичні постатї можна впїзнати у фрагментї? Наскільки показані у фрагментї виголошені промови відповідають дійсності? Які історичні місця в Києві можна впїзнати? Як думаєте, чому саме там відбулося зібрання? Як це місце виглядає зараз? Чому Андрїй Савицький не записався добровольцем? Як він аргументував свою позицію? Чому можна вважати історичними таких персонажїв, як: Володимир Засуха, Валерїй Гойда, Григорїй Піпський?

Отже, активна участь здобувачїв освїти покоління «зумерїв» у дискусїї та відповідї на запитання сприятимуть їхньому глибокому розумїнню історичних подїїв.

На етапї вивчення нового матеріалу можна застосувати гру, що має назву «Аукціон ідей». Перед початком перегляду учитель ставить запитання до учнів: «Що вони знають про подїї з фрагменту?». Всї думки, припущення, факти, імена, проблеми фіксуються на дошці. Після перегляду фїльму проводиться перевірка цих записїв на достовірність. Записи можна перевіряти під час перегляду в режимї стоп-кадру, дозволяючи обговорювати їх на основї попереднього прогнозування. Після обговорення записїв і їхнього коригування можна провести обговорення, щоб з'ясувати причини такого результату²⁷.

З метою закрїплення щойно вивченого матеріалу: після вивчення теми, фїльм, пов'язаний з уроком, може допомогти школярам краще засвоїти нову інформацію. Вибір прикладїв з фїльму, що ілюструють ключові подїї, моменти, допомагає здобувачам освїти узагальнити та закрїпити їх розумїння нового матеріалу. Кїнофїльми можуть стимулювати до дискусїї та аналізу: обговорення сюжетних лїній та персонажїв фїльму може сприяти розвитку критичного мислення в здо-

бувачів освіти та поглибленню їх розуміння з теми. Для закріплення застосуємо метод «брейнстормінгу» його можна успішно використовувати з будь-яким кінофільмом, він корисний для висування актуальної проблеми та подальшого її вирішення. Завдання для дітей полягає у генерації максимальної кількості ідей упродовж короткого часу. Також можна використати груповий аналіз, який включає здобувачів освіти у колективне розглядання визначеної проблеми чи запитання під час перегляду фільму, обговорення та презентацію думок у групах. Завданням для здобувачів освіти є запитання: хто є ключовими персонажами фільму. Ідентифікуйте улюбленого персонажа та поділіться, якщо Ви опинилися б на його місці. Аналізуйте важливі теми у фільмі, їх зв'язок та ціль авторів у їх об'єднанні. Розгляньте, яку мету ставили перед собою автори фільму. Визначте головну ідею фільму та яку подію вони розкривають. Обґрунтуйте свої спостереження²⁸.

При узагальненні та систематизації знань: після перегляду фільму можна провести обговорення ключових моментів та тем, які стосуються вивченого матеріалу. Це допоможе здобувачам освіти засвоїти інформацію та побачити ширшу картину теми. Для цього використовуємо метод проблемних запитань, який включає в себе постановку завдань перед здобувачами освіти, де надаються проблемні ситуації²⁹. Наприклад, можна подумати над альтернативним закінченням кінострічки, або фрагменту, виявляти неправильні факти та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Використання різних фільмів на одну тему дозволяє знайти багато інших проблемних питань для обговорення з учнями, таких як виявлення розбіжностей у поданні подій і їхні причини.

Для оцінювання здобутих знань, після перегляду можна провести тестування, або бесіду щоб оцінити розуміння учнями ключових моментів та ідей фільму. Важливо враховувати, що використання кінофільмів повинно бути відповідним завданням та цілям навчання на кожному конкретному етапі уроку. Для оцінювання застосуємо репродуктивний метод, який передбачає, що вчитель ставить завдання з точним напрямком на відтворення інформації, проте не повністю самостійно, а через обраний алгоритм. Наприклад, аналіз вмісту стрічки можна почати прямо під час перегляду, використовуючи методи бесіди, таких як евристична або репродуктивна, і задавати подібні запитання. Також, для вирішення подібних завдань можна використовувати форму конференції. Не менш цікавим на цьому етапі, може бути застосування гри «Враження»: кожен здобувач освіти отримує можливість відображати найяскравіші епі-

зоди чи факти фільму на своїх телефонах під час його перегляду. Після перегляду здобувачі освіти читають свої враження, порівнюють та обговорюють їх. На основі цього обговорення можна визначити найуважнішого глядача³⁰.

На всіх етапах уроку відбувається формування національної самосвідомості у школярів покоління «зумерів» завдяки використанню сучасного українського кіно. На етапі актуалізації опорних знань та мотивації: фрагменти фільмів створюють емоційно-збагачений контекст, який зацікавлює та мотивує здобувачів освіти. Застосування методів евристичної бесіди, образного та змістового бачення сприяє розвитку творчого мислення та формуванню глибокого розуміння історичних подій.

Повторення та закріплення: фільми слугують стимулом для обговорення, аналізу та порівняння з вивченим раніше, сприяючи оновленню та укріпленню знань. Візуальне використання фрагментів фільмів сприяє підсиленню розуміння та запам'ятовуванню попередніх знань. Вивчення нового матеріалу: кінофільми слугують ілюстративним та самостійним джерелом інформації, допомагаючи засвоювати новий матеріал. Груповий аналіз та обговорення сприяють розвитку критичного мислення, а порівняння фільмів з історичними фактами спонукає до поглибленого розуміння історії України. Узагальнення та систематизація знань: фільми стимулюють обговорення ключових моментів та тем, що сприяє усвідомленню та систематизації інформації. Використання методу проблемних запитань допомагає у вирішенні подібних завдань та сприяє критичному мисленню здобувачів освіти. Всі ці етапи спільно сприяють формуванню національної самосвідомості, розвивають патріотизм і гордість за власну культурну спадщину серед здобувачів освіти покоління «зумерів».

Існує широкий спектр практичних методів, які можна використовувати разом з історичними кінофільмами для вивчення історії. Важливо відзначити, що навчальні методи є комплексом прийомів та способів взаємодії між педагогами та здобувачами освіти, спрямованих на оволодіння невідомим раніше матеріалом, формування навичок та вмінь, а також розвиток важливих атрибутів, корисних для подальшого життя та професійного зростання³¹.

Отже, використання історичних фільмів сучасного українського кінематографу сприяє формуванню національної самосвідомості на уроці історії України у здобувачів освіти 10-го класу, покоління «зумерів». Через візуальне представлення ключових історичних подій та постатей, художні історичні фільми

не лише розширюють знання про минуле, але й сприяють виробленню відчуття гордості за національну спадщину. Детальний аналіз та обговорення фільмів можуть викликати рефлексію щодо національної ідентичності та спільних цінностей. Такі заняття можуть бути ефективним інструментом для поглиблення розуміння власної історії та сприяти утвердженню патріотичних почуттів серед учнів покоління «зумерів». Використання кінофільмів у викладанні історії України збагачує освітній процес, розвиває ключові навички та формує національну самосвідомість у школярів. Від актуалізації опорних знань до закріплення нового матеріалу, сучасні українські кінофільми можуть бути використані для стимулювання інтересу, сприяння аналізу та обговоренню. Персоналізовані завдання, груповий аналіз, а також методи, які підтримують критичне мислення, дозволяють здобувачам освіти покоління «зумерів» активно взаємодіяти з матеріалом. Використання сучасного українського кіно на уроках історії України в 10-му класі є важливим інструментом реалізації завдань концепції Нової української школи щодо створення освітнього середовища, яке сприяє глибокому засвоєнню матеріалу та формуванню в учнів національної самосвідомості.

Примітки:

1. Брюховецька Л.І. Кіномистецтво: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Логос, 2011. 391 с.
2. Добриця М.В. Використання історичного кіно під час уроків. *Історія та правознавство*. 2013. № 5. С. 5-8.
3. Кузьменко О. В. Кіно як інструмент формування національної ідентичності. *Український контекст*. № 2. С. 72–73.
4. Подшивалова І.І. Використання відеофрагментів як засобу мотивації учнів до навчання на уроках історії. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 1. С. 230.
5. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
6. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.
7. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
8. Брюховецька Л.І. Названа праця. С. 72.
9. Єпик Л.І., Єпик Д.І. Сучасне українське кіно як фактор формування національної свідомості. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 2. С. 35. URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/1137> (дата звернення: 24.01.2024).
10. Іващенко К.В. Національна самосвідомість. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71054> (дата звернення: 23.01.2024).
11. Єпик Л.І., Єпик Д.І. Названа праця. С. 34.

12. Нетеча С. Використання аудіовізуальних та мультимедійних засобів на уроках історії. *Історія України*. 2006. № 10. С. 5.
13. Коляда І.А. Вивчення історичних особистостей на уроках історії України у 8 класі: впровадження інноваційних підходів. Серія 5. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. № 82. С. 73.
14. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Названа праця. С. 163.
15. Там само. С. 227.
16. Карлова В.В. Національна самосвідомість: сутність, поняття та зміст в контексті сучасних дослідницьких підходів. *Державне управління: теорія і практика: електронне наукове фахове видання*. 2009. № 2. С. 73.
17. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Названа праця. С. 195.
18. Нетеча С. Названа праця. С. 228.
19. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. С. 196.
20. Пометун О.І. Названа праця. С. 196.
21. Десятов Д.А. Методика розвитку історичного мислення засобами наочності. Харків: Вид. Група «Основа», 2008. С. 77.
22. Загальні поради для роботи з фільмом. Бабин Яр: пам'ять на тлі історії. Путівник для вчителя. URL: <http://osvita.kby.kiev.ua/zagalni-poradi-dlya-roboti-z-filmom/> (дата звернення: 24.01.2024).
23. Яковенко Г.Г. Названа праця. С. 103.
24. Там само. С. 102.
25. Загальні поради для роботи з фільмом. Бабин Яр: пам'ять на тлі історії. Путівник для вчителя. URL: <http://osvita.kby.kiev.ua/zagalni-poradi-dlya-roboti-z-filmom/> (дата звернення: 24.01.2024).
26. Нетеча С. Названа праця. С. 229.
27. Загальні поради для роботи з фільмом. Бабин Яр: пам'ять на тлі історії. Путівник для вчителя. URL: <http://osvita.kby.kiev.ua/zagalni-poradi-dlya-roboti-z-filmom/> (дата звернення: 24.01.2024).
28. Там само.
29. Яковенко Г.Г. Названа праця. С. 192.
30. Там само. С. 98.
31. Подшивалова І.І. Названа праця. С. 79.

In this work analyzes aspects of the formation of national self-awareness among 10th-grade students through the use of modern Ukrainian cinema in the context of the Russian-Ukrainian war (2014-2024). The work highlights the role of cinema as a means of deepening the understanding of the history of Ukraine and influencing national self-awareness.

Key words: national self-awareness, modern Ukrainian cinema, learning the history of Ukraine, feature films, documentaries.

Отримано: 15.03.2024 р.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ПЕРЕВІРКИ ТА КОРЕКЦІЇ ЗНАТЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «КИРИЛО- МЕФОДІЙСЬКЕ БРАТСТВО» (ІСТОРІЯ УКРАЇНИ, 9 КЛАС)

У статті аналізуються напрацювання в українській методичній літературі з проблеми використання художньої літератури як засобу перевірки та корекції знань у здобувачів освіти при вивченні історії України в 9 класі. Висвітлено роль художньої літератури як ефективного засобу для перевірки та корекції знань здобувачів освіти. Також наведені авторські тестові завдання з використанням творів художньої літератури для проведення уроку історії України в 9 класі на тему: «Кирило-Методіївське братство».

Ключові слова: *художня література, перевірка та корекція знань, Кирило-Методіївське братство, історія України.*

Сучасна українська система шкільної історичної освіти ґрунтується на підході, головна мета якого полягає у тому, щоб пробудити в здобувача освіти інтерес до предмету та процесу навчання. Цю мету на уроках історії України вчитель може частково реалізовувати з допомогою творів художньої літератури.

Художня література може бути використана для організації продуктивної пізнавальної діяльності «зумерів», спрямованої на досягнення результатів навчання. Водночас художня література допомагає конкретизації історичного матеріалу та формуванню яскравих образів минулого, які є складовою історичних уявлень здобувачів освіти.

Використання уривків з художніх творів сприяє формуванню основ читацької компетенції, удосконаленню навичок роботи з інформацією. Серед усіх допоміжних засобів і форм навчання на уроках історії України одне з найкращих місць займає художня література, що містить в собі незліченну кількість образів і вчинків, прикладів і подій, і саме головне – слово, яке має значний вплив на юних здобувачів освіти.

Використання художньої літератури на уроках історії є досить розробленою проблемою українськими вченими-методистами як минулого, так і сучасності. Дослідження проблеми використання художньої літератури як засобу перевірки та корекції знань на уроках історії України ми умовно поділяємо на: 1) загальнотеоретичні праці (монографії та навчально-методичні посібники); 2) науково-методичні роботи (статті у

фахових виданнях); 3) методичні роботи (методичні рекомендації та методичні розробки уроків).

До першої виділеної групи ми відносимо загальнотеоретичні роботи: Г. Цвікальської «Використання художньої літератури на уроках історії СРСР в 8-9 класах»¹, у якій вчена-методист пропонує можливі прийоми використання художньої літератури на уроках історії; І. Коляди, Н. Загребельної, Н. Порало «Історія України (1914–1939) в художньо-літературних образах»², в якій автори подають методичні прийоми практичного використання творів художньої літератури при вивченні історії України у 10 класі; науково-методичне видання колективу авторів «Звитягою і пером уславлені. Гетьмани України. Художньо-літературний образ. Книга читання для здобувачів освітніх послуг основної школи. Ч. 1»³, в якому пропонуються методичні рекомендації з використання української історичної художньої літератури при вивченні історії України; О. Пометун, Г. Фрейман «Методика навчання історії в школі»⁴, в якій описано алгоритм підготовки вчителя до уроку історії з використанням творів художньої літератури та наведено твори, які вчитель може використовувати при проведенні уроку з певної теми; Г. Яковенко «Методика навчання історії: навчально-методичний посібник»⁵, в якій охарактеризовано можливі прийоми використання творів художньої літератури на уроках історії.

До другої групи досліджень відносимо науково-методичну статтю І. Коляди «Художня література та живопис на уроках історії України у 8 класі: методика формування історичних уявлень при вивченні теми: «Україно-московський договір. Переяславська рада (1654 р.)»»⁶, в якій автор характеризує методичні прийоми роботи над художньою літературою та пропонує твори, які вчитель може використовувати на уроці історії України; методичні прийоми використання творів художньої літератури, українських народних дум та історичних пісень для підвищення ефективності засвоєння історичного матеріалу і максимальної організації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії України висвітлено у статті Н. Загребельної «Теоретичні і методичні засади використання художньої літератури на уроках історії України у 9 класі (на прикладі вивчення теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна»)»⁷; В. Могорити «Використання фрагментів художньої літератури на уроках історії»⁸, в якій автор наводить характеристику критеріїв відбору фрагментів літературних творів і принципи роботи з фрагментами творів художньої літератури на різних етапах уроку історії України.

До третьої групи досліджень належать методичні розробки уроків І. Коляди, Ю. Якущенко, С. Микитчука, С. Наріжного, П. Юрчишина. Так, у розробках уроків на тему: «Коліїщина 1768 року в поемі Т.Г. Шевченка «Гайдамаки»⁹, «Боротьба українського козацтва з чужоземними загарбниками. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний»¹⁰, «Козацько-селянські повстання у 20-30-х роках XVII ст.»¹¹ українського дидакта та методиста І. Коляди було подано фрагменти творів художньої літератури та методику їхнього використання при вивченні конкретної теми.

Отже, проблема використання творів художньої літератури є достатньо розробленою в українській методичній науці.

Перевірка знань здобувачів освіти – це один із найважливіших етапів навчання історії України в закладах загальної середньої освіти. Цей етап активізує пізнавальну діяльність здобувачів освіти, дозволяє отримати дані про проміжні та підсумкові результати навчального процесу, оцінювати їх шляхом зіставлення із запланованими результатами, вносити в освітній процес необхідне коригування та намічати шляхи для його подальшого вдосконалення. Вчителю необхідно використовувати добре налагоджену систему перевірки та корекції знань, яка буде включати у себе різні види контролю та корекції. Перевірка знань дає можливість планувати діяльність вчителя, здійснювати систематичний контроль, поєднувати контроль засвоєння знань здобувачів освіти з різним рівнем знань і з ліквідацією прогалин у їх знаннях. Перевірка має проводитись відповідно до методичних вимог.

При організації навчального процесу вчитель повинен використовувати всі методи перевірки та корекції знань для того, щоб забезпечити необхідну систематичність і глибину контролю за якістю успішності здобувачів освіти.

Корекція знань здобувачів освіти на уроках історії України грає ключову роль у забезпеченні ефективного засвоєння матеріалу. Корекція знань має бути конструктивною та спрямованою на покращення розуміння матеріалу.

Художня література може бути ефективним засобом для перевірки знань здобувачів освіти при вивченні курсу історії України в 9 класі. Художня література емоційно насичує урок, підвищує його якість, звільняє розповідь вчителя від надмірної абстрактності та схематизму. Захоплення розповіддю, її естетична приналежність підтримують неослабну увагу здобувачів освіти протягом усього уроку, а це надає їм можливість сприйняти матеріал ясно, чітко, глибоко. Робота над вивчен-

ням художньої літератури розвиває мову здобувачів освітніх послуг, збагачує мову й самого вчителя, дає можливість образніше викласти зміст уроку¹².

Розрізнення творів історичної літератури за періодами та авторами є важливою складовою методики навчання історії. Традиційно виділяють три основні групи творів, використання яких в навчанні історії є можливим та бажаним. До першої групи ми відносимо твори письменників-класиків. Ця група включає твори відомих класиків літератури, чий твори уже визнані як класичні. Це можуть бути романи, оповідання або поезії, створені в певні історичні періоди. Їх використання може допомогти здобувачам освіти отримати більш глибоке розуміння культурних та історичних контекстів певної епохи¹³.

До другої групи відносяться твори письменників минулого століття. Ця група охоплює літературні твори, створені впродовж минулого століття. Вони можуть відображати події, які відбувалися в цей період, або висвітлювати теми та проблеми, що були важливими для суспільства та культури того часу. В умовах постійного розвитку історичної науки такі твори можуть викликати серйозні сумніви, тому їх варто використовувати з обережністю.

Третя група творів – це твори сучасних письменників. Ця група включає твори, які створені сучасними авторами, включаючи вітчизняних та зарубіжних письменників. Вони можуть відображати сучасні погляди на історію та допомагати здобувачам освіти розуміти сучасний контекст та інтерпретації минулих подій.

На уроках історії також можна використовувати фрагменти художніх творів, що є прикладом так званого «нейтралізованого історизму», в яких митець відмежовує конкретний суспільно-історичний змістовий шар, щоб сконцентрувати увагу читача на зображеннях психологічних, політичних, морально-етичних явищ, повторюваних, з історичної точки, феноменах¹⁴.

Використання творів художньої літератури різних періодів і від різних авторів може забезпечити широкий огляд історичних періодів, розширити кругозір здобувачів освіти та сприяти формуванню різноманітних поглядів на історію й події. За можливості, вчитель має забезпечити баланс між творами різних періодів та авторів, щоб зробити вивчення історії більш цікавим та інформативним.

Учитель може активно використовувати художню літературу як основу для тестових технологій. Вони є органічною

складовою сучасної системи освіти, що займають особливе місце у системі шкільної освіти. Особливе місце тестових технологій обумовлено їхньою об'єктивністю, що є наслідком відсутності або мінімізації суб'єктивного фактора і технологічності, яка є наслідком використання формалізованих процедур перевірки їх виконання¹⁵.

Використання тестових технологій на уроці історії України сприяє формуванню цілісної картини розуміння рівня засвоєності навчального матеріалу здобувачами освіти. Тести, які застосовуються для оцінювання знань здобувачів освіти, представляють сукупність взаємопов'язаних завдань зростаючої складності та специфічної форми, що дозволяє якісно оцінити освітній рівень здобувачів освіти при вивченні історії України¹⁶.

Тестові завдання із використанням засобів художньої літератури найдоцільніше використовувати на етапі перевірки раніше засвоєних здобувачами освіти знань і на етапі закріплення та повторення вивченого на уроці¹⁷.

Використовуючи художню літературу в тестових технологіях на уроці історії України, варто мати на увазі, що уривки творів з художньої літератури варто наводити лаконічно. Тому необхідно підбирати короткі уривки, або скорочувати їх до мінімуму тексту, для розуміння про що йде мова. Також обираючи художній твір для використання необхідно звернути на такі складові вибору: доступність творів за змістом; відповідність даній темі; високий художній рівень; достовірність подій, які описуються. Обраний художній образ повинен відрізнятися чіткістю і переконливістю персонажа, потрібною силою переконання, що виховує в здобувачів освіти відповідне ставлення до певної історичної події, співчуття, захоплення, ненависть¹⁸.

Нами було розроблені тестові завдання з використанням творів художньої літератури для проведення уроку історії України в 9 класі на тему «Кирило-Мефодіївське братство».

А. Установіть відповідність між персоналією, яка була причетною до діяльності Кирило-Мефодіївського братства за уривками художніх творів (біографічний роман-есе Єнджеевич Є. «Українські ночі або родовід генія», роман Іваничук Р.І. «Четвертий вимір», романізована біографія Петров В.П. «Аліна й Костомаров», романізована біографія Петров В.П. «Романи Куліша»).

1	Тарас Шевченко	А	«Він учитель Київського зразкового для дівчат пансіону т-те де-Мальян... Це була молода людина 28 років з дуже свіжим обличчям, середня на зріст, міцна, так би мовити, кремезна, в віцмундирі (звичайна тодішня одежа вчителів), в дуже широких рукавичках і в таких чоботях, що вони викликали сміх своїм розміром... Були короткозорі очі, рябувате одвісні обличчя і розгублена ніяковість у поведженні з людьми, властива кожному, що звик до самоти й замкненого кабінетного життя» Петров В.П. «Аліна й Костомаров»
2	Микола Костомаров	Б	«Романтик, прихильник Руссо й проповідник руссоїстичної доктрини, проголошував необхідність повороту до "початків", до "джерел", до "первісності". Цю проповідь руссоїзму він сполучав з проповіддю хуторянства... Народницьке його хуторянство було сентиментальною, згідно зі смаками того часу, та моралістичною проповіддю правдивого серця... Ця філософія хуторянського життя, його своєрідна хуторянська рецепція руссоїзму має подвійний сенс і на подвійній основі ґрунтується: з одного боку, її обумовлено загальним характером та відмінами українського громадського життя й руху 50-х років, а з другого – класовою приналежністю та особистими умовами життя» Петров В.П. «Романи Куліша»
3	Пантелеймон Куліш	В	«Кращі роки свого життя він віддав грузинській і азербайджанській культурам і помер у місті Єлисаветполі... Колезького секретаря як головного керівника Кирило-Мефодіївського братства, людину, здібну на всіляке шкідливе для уряду діло, замкнути в Шліссельбурзьку фортецю на три роки, суворо тримати його в цілковитій самотності, не допускати нікого до нього, не давати йому ні книг, ні інших предметів розваг, а потім вислати у віддалену губернію без права повернення на місце, де проживав раніше» Іваничук Р. І. «Четвертий вимір»
4	Микола Гулак	Г	«Зріс і виховався на селі. По дяківських школах він набував знання про світ разом із релігією. Читати вчився він із Псалтиря. Святі книги знав напам'ять... Терпіння рідної вітчизни, терпіння закріпачення люду настроювали поета до романтичної боротьби з Богом... Належав до тих, хто ніколи не схилив голови перед могутністю царів» Є. Єнджєєвич «Українські ночі або родовід генія»
		Д	

Б. З'ясуйте, про яку подію йде мова в уривку з художнього твору Іваничука Р.І. «Четвертий вимір».

«Георгія Андрузького вислано в Казанський університет.

Василя Білозерського звільнено з-під стражі.

Миколу Костомарова ув'язнено на один рік у Петропавловській фортеці, потім вислано в Саратов.

Пантелеймона Куліша вислано в Тулу.

Олександра Навроцького вислано у Вятку під суворий нагляд поліції, потім – на Кавказ.

Тараса Шевченка заслано в солдати без права писати й малювати.

Козельського секретаря Миколу Гулака як головного керівника Кирило-Мефодіївського братства, людину, здібну на всіляке шкідливе для уряду діло, замкнути в Шліссельбурзьку фортецю на три роки, суворо тримати його в цілковитій самотності, не допускати нікого до нього, не давати йому ні книг, ні інших предметів розваг, а потім вислати у віддалену губернію без права повернення на місце, де проживав раніше».

А Арешт учасників Кирило-Мефодіївського братства.

Б Вирок учасникам Кирило-Мефодіївського братства за підозрою у міжнародній змові.

В Вирок учасникам Кирило-Мефодіївського братства за участь у закладі проти Миколи І.

Г Вирок учасникам Кирило-Мефодіївського братства у справі «Україно-слов'янського товариства».

В. З'ясуйте, коли відбулася подія, про яку йде мова в уривку з художнього твору.

«Зате всі отримали по заслугі... Кирилومهфодіївцям, без суду, була оголошена конфірмація. Микола І зробив на конфірмацийному документі приписку: «Нехай виправляється у собі мислення»».

Іваничук Р.І. «Четвертий вимір»

А 30 травня 1847 р.

Б 18 березня 1847 р.

В 28 лютого 1847 р.

Г 20 березня 1847 р.

Г. З'ясуйте про кого йде мова в уривку з художнього твору.

«Хотілось вам допомогти... Порятувати вас од Сибіру й каторги... На щастя, братство ваше накрили ми ще в зародку, з малим гріхом. Колеги ваші, мабуть, відбудуться лиш переляком та, може, висилкою... А з вами діло гірше. Поет, який дерзнув супроти їх величності, – це вже бунтар, злочинець, і не якийсь – державний!»

Є. Єнджеєвич «Українські ночі або родовід генія»

- А Микола Гулак
- Б Микола Костомаров
- В Пантелеймон Куліш
- Г Тарас Шевченко

Проводити перевірку та корекцію знань вчитель може також, використовуючи ігрові технології. Вони є одним зі способів мотивації до навчання. Завдяки такій особливості, як породження азарту, гра може розкрити творчий потенціал здобувача освіти та спонукати його до індивідуальної діяльності, що в підсумку підвищує інтерес до предмета та відкриває шлях до самовдосконалення. Цінність гри як феномену та як методу полягає у тому, що в ігровій діяльності такі функції як освітня, розвивальна й виховна діють у тісному взаємозв'язку¹⁹.

Проводити ігри доцільно на всіх етапах уроку історії України. Це сприятиме формуванню основних навичок й умінь здобувачів освіти, а також сприятиме створенню атмосфери націленості на інтенсивну освітньо-ігрову діяльність.

Використовуючи твори художньої літератури, вчитель має можливість організувати гру-драматизацію з теми «Кирило-Мефодіївське братство». Для цього він має розподілити ролі між здобувачами освіти відповідно до вибраного твору і надати учасникам гри підготовлений текст із твору художньої літератури.

На уроці історії України в 9 класі при вивченні теми «Кирило-Мефодіївське братство» вчитель може запропонувати здобувачам освіти гру «Впізнай історичну особу». Вчитель зачитує характеристику історичної особи з твору художньої літератури або проєктує текст на мультимедійний екран, а здобувачі освіти, в свою чергу, мають відгадати про якого історичного діяча з вивченої теми йде мова та коротко розповісти про нього та його діяльність.

Також ми пропонуємо вчителю гру, для проведення якої вчитель готує декілька зображень історичних діячів які були пов'язані з Кирило-Мефодіївським братством і готує опис цих діячів на основі творів художньої літератури. Роздруковані матеріали вчитель розміщує на дошці. Вчитель зачитує фрагменти опису кожного діяча, а здобувачі освіти мають співвіднести текст із зображенням діяча. Це допоможе здобувачам освіти запам'ятати не лише текстовий матеріал, але й зовнішній вигляд того чи іншого історичного діяча.

Сучасний урок історії України складно уявити без використання сучасних технологій, які можуть зацікавити «зумера» та зробити процес навчання різноманітнішим та ефективнішим, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню мотивації та пізнавальної активності учнів. Різноманітні ігрові форми роботи вчитель може використовувати для перевірки знань здо-

бувачів освіти. Участь в іграх, створених за допомогою певного сервісу сприяє спілкуванню та співпраці у колективі, підвищує рівень обізнаності в інформаційно-комунікаційних технологіях, стимулює критичне мислення. Такою технологією є онлайн-сервіс Kahoot, який дає змогу створювати інтерактивні навчальні ігри. Сервіс пропонує три форми гри: вікторина, обговорення, опитування²⁰.

Учитель може підготувати різноманітні вікторини, в яких будуть використані фрагменти з творів художньої літератури. У формі обговорення, вчитель може поділити клас в онлайн-форматі на дві або більше команди, кожній підготувати фрагмент з твору художньої літератури та дати час для того, щоб проаналізувати фрагмент, після чого, здобувачі освіти мають коротко охарактеризувати подію або історичну персоналію яка описується у тексті.

Таким чином, процес перевірки та корекції знань здобувачів освіти на уроках історії України є важливим структурним елементом навчального процесу і обов'язковою умовою для досягнення високого рівня якості освіти. Художня література при перевірці та корекції знань може використовуватися вчителем як додатковий ресурс для кращого засвоєння теми та залучення здобувачів освіти до більш глибокого розуміння історичних подій. Водночас подібна практика дозволяє вчителю створити більш варіативні та цікаві завдання, що сприятимуть розвитку аналітичних навичок здобувачів освіти.

Примітки:

1. Гуржій І.О., Маруна П.Ю., Цвікальська Г. О. Використання художньої літератури на уроках історії СРСР в 8-9 класах. Київ, 1958. *Український історичний журнал*. 1960. С. 123–125.
2. Коляда І.А., Загребельна Н.І. Історія України (1914–1939) в художньо-літературних образах. Методика: навч. посібник для вузів. Київ: Арістей. 2004. 256 с.
3. Звитягою і пером ушавлені. Гетьмани України. Художньо-літературний образ. Книга для здобувачів освіти основної школи. Ч.1 / Автор-упорядник І. Коляда. Київ: «ПП «Фоліант»», 2020. 415 с.
4. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
5. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
6. Коляда І.А. Художня література та живопис на уроках історії України у 8 класі: методика формування історичних уявлень при вивченні теми: «Україно-московський договір. Переяславська рада (1654 р.)». *Історія в школі: науково-методичний журнал для вчителів*. 2019. № 7–8. С. 29–38.
7. Загребельна Н.І., Ухаль В.М. Теоретичні і методичні засади використання художньої літератури на уроках історії України

- у 9 класі (на прикладі вивчення теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна»). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 21. С. 290–300.
8. Могорита В.М. Використання фрагментів художньої літератури на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України.* 2011. № 3. С. 29–33.
 9. Коляда І., Микитчук С. Методика використання міжпредметних зв'язків з історії України та української літератури з теми: «Коліївщина 1768 року в поемі Т.Г. Шевченка «Гайдамаки». *Історія в школі: науково-методичний журнал.* 2008. № 5–6. С. 23–28.
 10. Коляда І., Наріжний С. Методика використання художніх творів при вивченні теми: «Боротьба українського козацтва з чужоземними загарбниками. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний» (історія України, 8 клас). *Історія в школі.* Київ, 2016. № 5–6. С. 25–34.
 11. Коляда І., Юрчишин П. Козацько-селянські повстання у 20-30-х роках XVII ст.: історія України. 8-й клас. *Історія України. Шкільний світ.* 2018. № 17. С. 10–21.
 12. Коляда І., Виговський М., Загребельна Н. Роль та місце художньої літератури на уроках історії України. *Історія в школі: наук.-метод. журн.* 2007. № 3. С. 23–29.
 13. Могорита В. Вказана праця. С. 29.
 14. Там само. С. 29.
 15. Ляшенко О.І., Раков С.А. Тестові технології і моніторинг в системі освіти України: стан і перспективи розвитку. *Вісник ТІМО.* 2008. № 11–12. С. 67–70.
 16. Коляда І., Якущенко Ю. Тестові технології засобами художньої літератури на уроці історії України. *Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 11. С. 67–77.
 17. Орлова О.О. Художнє сприйняття: теорія і методика: навчальний посібник. Полтава, 2013. 178 с.
 18. Коляда І., Якущенко Ю. Вказана праця. С. 76.
 19. Гладун В.В. Використання ігрових технологій на уроках історії як засіб підвищення ефективності освітнього процесу. *Нова педагогічна думка.* 2018. С. 109–114.
 20. Там само. С. 112–113.

The proposed article analyzes developments in Ukrainian methodical literature on the problem of using fiction as a means of checking and correcting the knowledge of students who have studied the history of Ukraine in the 9th grade. The role of fiction as an effective tool for checking and correcting the knowledge of students studying the history of Ukraine in the 9th grade is highlighted. The article contains the author's test tasks using works of fiction for conducting a lesson on the history of Ukraine in the 9th grade on the topic «Kyril-Methodiev brotherhood».

Key words: fiction, verification and correction of knowledge, Cyril and Methodius Brotherhood, history of Ukraine.

Отримано: 02.04.2024 р.

**ПОДКАСТИ, ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ В ОСВІТІ:
НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УРОКІВ ІСТОРІЇ**

У статті досліджується потенціал подкастів, як інноваційного інструмента для покращення результатів учнів на ЗНО з історії України. Авторка проаналізувала практичний досвід використання подкастів у навчальному процесі та поділилася загальною статистикою щодо їх ефективності. Також акцентується увага на тому, як технологія навчання відповідає сучасним вимогам освіти та сприяє розвитку учнів, як активних та самостійних суб'єктів навчально-виховного процесу.

Ключові слова: подкасти, історія, навчання, інновації, ЗНО (НМТ) з історії України, освіта.

Сучасний світ динамічно розвивається, і освіта не може залишатися осторонь цих змін. Упровадження нових методів та інструментів навчання стає все більш актуальним, особливо у вивченні таких предметів, як історія. У сучасному світі, де технології розвиваються з неймовірною швидкістю, легко втратити з виду прості, однак важливі навички, такі як вміння слухати. Ми оточені шумом: інформаційний шум, візуальний шум, шум від гаджетів. Вміння сконцентруватися на звучанні, вловити сенс та емоції, співпереживати – ось що робить нас людьми. Використання подкастів для вивчення історії може стати чудовим засобом розвитку цієї навички.

Розуміння на слух – це невід'ємна складова грамотності, поряд з читанням, письмом, говорінням та візуальним сприйняттям інформації. Проте, вчителі часто зосереджуються на інших аспектах, не приділяючи належної уваги розвитку цієї важливої навички.

Спілкування з класом та пояснення матеріалу – це не те ж саме, що й цілеспрямована робота над розумінням на слух. Важливо пам'ятати, що вміння слухати – це основа для ефективної комунікації у будь-якій сфері життя.

Тому, розвиток сприйняття на слух має стати одним із пріоритетів у процесі навчання. Це допоможе учням не лише краще засвоювати інформацію, але й стати успішними комунікаторами в майбутньому¹.

Статистика чітко свідчить про стрімке зростання впливу подкастів у світі, адже все більше людей обирають цей формат для отримання інформації. Згідно зі Звітом Podcasting Insights 2023 від Spotify, кількість користувачів, які щоміся-

ця слухають подкасти, зросла на 20% у 2023 році порівняно з 2022 роком. Найпопулярнішими категоріями подкастів є комедія, новини та освіта².

Згідно зі Звітом Edison Research Infinite Dial 2023, у 2023 році 57% людей у віці 12 років і старше в США слухали подкасти, що на 10% більше, ніж у 2021 році. В середньому вони слухають 8 годин подкастів щомісяця, найчастіше під час дороги до школи, по дому, їзди на роботу або з роботи, або під час тренувань. Зростання популярності подкастів свідчить про те, що така форма навчання є новою і перспективною в освіті.

Виникає питання, що таке подкаст у наш час? Для цієї статті термін «подкаст» буде визначено як цифровий аудіо-файл, створений і потім завантажений на онлайн-платформу для обміну з іншими³.

Термін «подкаст» вперше з'явився у 2004 році в газетній статті видання The Guardian. Саме слово є поєднанням «iPod» та «broadcast» (трансляція). Ідея освітніх подкастів з'явилася у тому ж році, коли Університет Дьюка (США) розпочав експеримент, надавши студентам 20 iPod для використання подкастів у 15 навчальних курсах. Цей новаторський крок продемонстрував потенціал подкастів як інструменту для покращення доступу до навчальних матеріалів. Уже наступного семестру кількість курсів, що використовували подкасти, зросла до 33. Цей формат виявився особливо корисним для вивчення іноземних мов та музики, а також для засвоєння складних тем, як курс обчислювальних методів для студентів-інженерів (Центр навчальних технологій, 2005). 2008 року з'явилися відеоподкасти, що розширило можливості візуалізації навчального контенту. Університети США одразу ж впровадили цю інновацію, роблячи освітні подкасти ще більш ефективними. Приблизно у цей же час дослідники в галузі освіти почали глибоко вивчати педагогічні можливості подкастів. Їхні дослідження підтвердили, що цей формат може значно поліпшити процес навчання, роблячи його більш доступним, гнучким та захоплюючим⁴.

Оскільки подкаст обмежений усним словом та музикою, він вимагає від слухача (учня) самостійного осмислення вербальних понять за допомогою уяви. Однак на відміну від друкованого тексту, подкаст має унікальну перевагу: інформація передається живим голосом вчителя⁵.

За належного впровадження подкасти можуть покращити освітній процес за кількома напрямками. По-перше, вони можуть слугувати інноваційним навчальним ресурсом

для вчителів, допомагаючи їм розробляти нові види занять. По-друге, подкасти пропонують різноманітні переваги для навчання учнів як у класі, так і поза ним, сприяючи індивідуальному засвоєнню матеріалу. По-третє, подкасти можуть підвищити рівень підготовки та полегшити процес становлення майбутніх педагогів. Отже, досліджуючи роль аудіозасобів в освіті, ми можемо краще зрозуміти, як подкасти є цифровим інструментом навчання з практичною цінністю для використання в шкільному середовищі⁶.

Як зробити навчання цікавим та захоплюючим за допомогою подкастів? Подкасти – це потужний інструмент, який може перетворити навчання на цікаву та захоплюючу пригоду. Ось кілька способів, як Ви можете використовувати подкасти в освіті:

1. Активне слухання:

- **Слухайте, робіть нотатки, а потім створюйте ментальні карти з почутого.** Цей метод допоможе учням краще засвоїти інформацію та візуалізувати ключові моменти.
- **Слухайте весь подкаст без пауз і нотаток.** Після цього учні можуть написати короткий виклад почутого або записати власне аудіорезюме. Послухайте ще раз і подивіться, чи можливо додати додаткову інформацію.

2. Взаємодія та співпраця:

- **Для повторення клас діліться на пари, кожна з яких слухає один із подкастів.** Потім кожна пара задає десять запитань на розуміння, щоб перевірити своїх однолітків. У свою чергу вони слухатимуть і відповідатимуть на запитання студентів до кожного подкасту.
- **Студенти можуть представити свій подкаст класу та коротко викласти його зміст.** Це допоможе їм розвинути навички публічного виступу та критичного мислення.

3. Дослідження та творчість:

- **Вчитель може використовувати подкасти як вступне завдання до нової теми.** Це допоможе зацікавити учнів та підготувати їх до подальшого вивчення матеріалу.
- **Після прослуховування певного подкасту, учні розділяються на групи для обговорення ключових моментів, питань або тем, які вони почули.** Це дасть їм можливість поділитися своїми думками та краще зрозуміти тему.
- **Учні створюють свої власні подкасти на основі вивченого матеріалу або своїх досліджень з певної історичної теми.** Це дає їм можливість узагальнити інформацію, виразити власні думки та розвинути творчі навички.

4. Домашнє завдання:

- Вчителі можуть давати студентам рекомендації щодо слухання певних подкастів як домашні завдання для розширення їхніх знань та поглиблення розуміння певної теми.

Завдяки творчому підходу вчителі можуть зробити навчання цікавим та захоплюючим для всіх учнів.⁷ Вчителі історії мають чудову можливість використовувати наявні подкасти, щоб зробити свої уроки цікавішими та ефективнішими. Ось кілька прикладів подкастів, які можна використовувати:

- **Без Брому з Віталієм Ляскою.** Цей подкаст присвячений цікавим та незвичайним сторінкам історії України.
- **Туди-Сюди.** Цей подкаст розповідає про історії українців, які живуть за кордоном.
- **Давні міста.** Подкаст знайомить слухачів з історією давніх міст України.
- **Ліки від амнезії.** Цей подкаст присвячений складним та суперечливим темам української історії.
- **Наші 30. Жива історія.** Подкаст розповідає про життя людей в Україні 1930-х років.
- **Українські 90-ті.** Цей подкаст розповідає про події 1990-х років в Україні.

Хочу поділитися власним досвідом використання подкастів для підготовки учнів до ЗНО (НМТ) з історії України. Моя ідея полягає в створенні серії подкастів, які б розкривали ключові теми з історії, щоб допомогти учням підготуватися до тестування. Оскільки учні випускних класів дуже зайняті та можуть мати обмежений час для вивчення, я вирішила використати подкасти як додатковий ресурс, доступний для прослуховування в будь-який зручний момент. Це включає час у дорозі до школи, під час вільного часу вдома або під час виконання інших обов'язків. Подкасти були створені у 2022 році і охоплювали 32 теми. Кожна лекція мала середню тривалість від 30 до 50 хвилин.

Головною метою цього підходу було забезпечити доступ до навчального матеріалу для учнів у зручний для них час та місце. Крім того, я розуміла, що такий формат навчання буде корисним для інклюзивного навчання, забезпечуючи доступність навчання для всіх учнів. Подкасти дозволяли зробити процес навчання більш гнучким і привабливим, підвищуючи інтерес учнів до вивчення історії. Після ретельного аналізу статистики прослуховування лекцій, я хочу надати скріншоти для детального розгляду та аналізу.

Статистика свідчить – найбільша частка слухачів, а саме 77%, перебуває в Україні, що свідчить про значний інтерес

місцевої аудиторії. Додатково, 6% учнів, які знаходяться в Польщі, та 4% в Німеччині, також проявили інтерес до цього формату навчання. Окремі відсотки, які припадають на країни, такі як США, Британія, Канада, Чехія та Швеція, свідчать про те, що подкасти стали популярним засобом навчання не лише для учнів з різних країн, але й для аудиторії з різних куточків світу. Це підкреслює важливість та потужний вплив подкастів у забезпеченні доступності навчання та обміну інформацією незалежно від географічного розташування слухачів.

Рис. 1. Географічне розташування слухачів подкастів.

Тепер, щодо джерела прослуховування, статистика показала, що 94% аудиторії використовували для цього свій мобільний телефон, тоді як лише 6% використовували стаціонарний комп'ютер. Ця статистика дійсно свідчить про те, що ті, хто обирає прослуховування лекцій за допомогою телефону, віддають перевагу мобільності в навчанні. Використання мобільних пристроїв для прослуховування подкастів дозволяє учням вивчати матеріал у будь-який час і в будь-якому місці.

Наступна діаграма показує вік слухачів. Ці дані свідчать про те, що матеріал, представлений у подкастах, виявився цікавим для різних вікових категорій, попри те, що спочатку він був спрямований на учнів старших класів та студентів коледжів. Зокрема, ми бачимо, що 23,7% аудиторії становлять особи віком до 17 років, а 26,3% – учні та студенти віком від 18 до 22 років. Найбільший відсоток, 35,8%, припадає на групу учнів та студентів віком від 23 до 27 років.

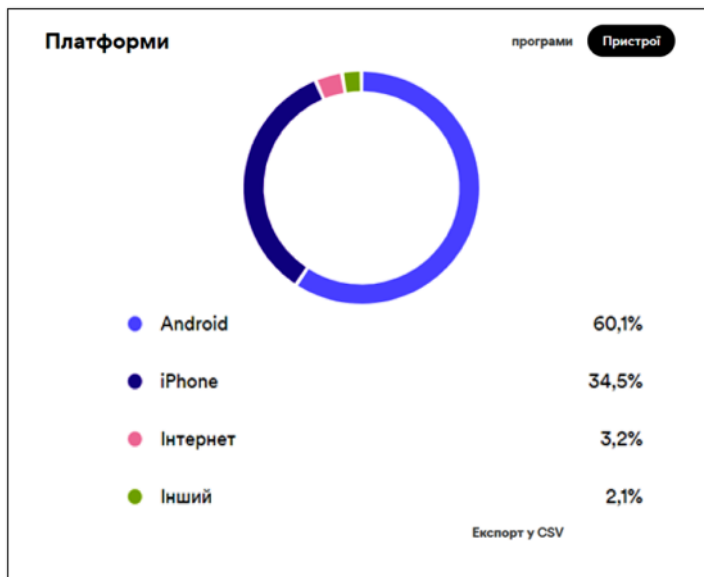

Рис. 2. Використані ресурси для прослуховування лекцій.

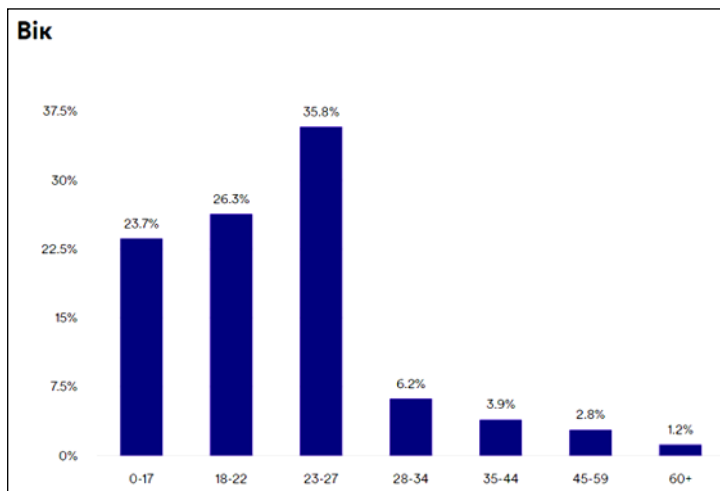

Рис. 3. Вік слухачів.

Це може свідчити про те, як подкасти відповідають потребам та інтересам слухачів, незалежно від їхнього віку. Також важливо зазначити, що активізація інтересу до історії

України, може бути частково спричинена через війну з росією. Ці події можуть викликати бажання краще зрозуміти минуле своєї країни, її історію та культуру. Таким чином, подкасти стають важливим інструментом для освіти та розширення світогляду в умовах сучасних викликів та подій.

Статистика свідчить про значний інтерес аудиторії до подкастів упродовж останніх 30 днів. За цей період було зареєстровано 28 тисяч прослуховувань, що у середньому означає, що кожен слухач прослухав 5 лекцій протягом місяця. Загальна кількість прослуховувань за місяць складає 45 тисяч. Це може свідчити про те, що контент подкастів виявився дуже потрібним серед аудиторії, і вони активно користуються цим ресурсом для навчання та розвитку.

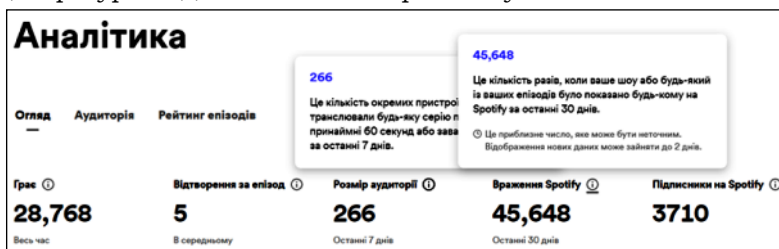

Рис. 4. Загальна статистика.

Зауважимо, що наведена статистика є лише конкретним прикладом і не може бути узагальнена для усіх подкастів. Вона також не виключає значення інших форм навчання, однак надає додатковий інструмент для освоєння матеріалу. Ці дані можуть стати основою для подальших досліджень у галузі використання подкастів у навчальному процесі⁸.

Зроблені висновки підкреслюють актуальність такої форми навчання для учнів старших класів. Зокрема, важливість мобільності в освіті підтверджується тим, що 94% слухачів скористалися телефонами для прослуховування. Це свідчить про необхідність адаптації освітніх ресурсів до сучасних технологій та способів отримання інформації.

Ми бачимо, що використання подкастів має ряд переваг:

- **гнучкість:** учні можуть слухати аудіоматеріали в будь-який час і в будь-якому місці, що робить процес навчання більш зручним;
- **доступність:** аудіоматеріали не потребують спеціального обладнання, лише доступ до смартфона чи комп'ютера;
- **різноманіття:** широкий спектр тем та форматів аудіоматеріалів дозволяє підібрати матеріали, які відповідають потребам та інтересам кожного учня;

- **можливість повторного прослуховування:** учні можуть повторно прослухати складні або цікаві моменти, що сприяє кращому засвоєнню інформації.

Отож, використання подкастів на уроках історії дає можливість:

- **підвищити мотивацію та зацікавленість** учнів до вивчення історії, роблячи процес навчання більш динамічним та інтерактивним;
- **зробити освіту доступнішою** для учнів з різними підходами до навчання, темпом засвоєння інформації та потребами;
- **розширити можливості** для вивчення історії за рахунок доступу до широкого спектру, включаючи лекції відомих істориків, записи історичних подій, інтерв'ю з експертами;
- **розвинути навички ХХІ століття**, такі як критичне мислення, аналітичні здібності, аудіальне сприйняття та навички роботи з інформацією;
- **розвитку компетенцій слухання, сприйняття і розуміння інформації.** Слухаючи подкасти, учні вчать уважно слухати, розбирати ключові поняття та ідеї, а також аналізувати історичні події та процеси. Такий підхід не лише збагачує їхні знання, а й сприяє розвитку критичного мислення та самостійності в процесі навчання.

Примітки:

1. Why use podcasts in the classroom? URL: <https://historydetectivepodcast.com/how-to-use-podcasts-in-the-classroom/> (дата звернення 08.04.2024).
2. Kressner Aron. Media 2023: Podcasting After The Hype, By The Numbers. URL: <https://www.forbes.com/sites/qai/2023/02/02/media-2023-podcasting-after-the-hype-by-the-numbers/?sh=67b485f477e5> (дата звернення 08.04.2024).
3. Подкаст. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%82> (дата звернення 08.04.2024).
4. Gnaur, D., & Huttel, H. Podcasting for Teaching and Learning in Higher Education. (1. edition – Open Access ed.) Aalborg Universitetsforlag. *Higher Education Practices Series*. 2016. No. 2. 30 p.
5. Reiman Richard A. Podcasting for Teaching and Research in History: A Case Study. International Conference on Humanities, Social and Education Sciences. April 22-25, 2021. New York, USA. Pp. 23.
6. Goldman Thomas. The Impact of Podcasts in Education. POP CULTURE INTERSECTIONS. 2018. URL: https://scholarcommons.scu.edu/engl_176/29/ (дата звернення: 08.04.2024).

7. Using these podcasts: guidance for teachers. The Historical Association. URL: <https://www.history.org.uk/secondary/module/8661/podcast-series-the-age-of-revolutions/8815/using-these-podcasts-guidance-for-teachers> (дата звернення 08.04.2024).
8. Леміжанська О. Історія України. Підготовка до ЗНО (аудіо-підручник). URL: Тема 17. Культура України в другій половині XIX – на початку XX ст. by Історія України. Підготовка до ЗНО (аудіо-підручник) (spotify.com) (дата звернення 09.04.2024).

This article explores the potential of podcasts as an innovative tool for improving student performance on the Ukrainian History National Multisubject Test (NMT). The author analyzed the practical experience of using podcasts in the educational process and shared general statistics on their effectiveness. The article also emphasizes how this form of learning meets the modern requirements of education and promotes the development of students as active and independent learning subjects.

Key words: podcasts, history, education, innovation, Ukrainian History NMT, education.

Отримано: 10.04.2024 р.

УДК 94(4)«05/10»:316.3

**Христина Швець,
Ігор Успенський
м. Хмельницький**

ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ ТА ВПЛИВ ЦЕРКВИ НА СЕРЕДНЬОВІЧНЕ СУСПІЛЬСТВО В IV-XI СТОЛІТТЯХ

У конспекті навчального заняття подано інформацію про зміст історичного матеріалу для здобувачів освіти 7-х класів закладів середньої освіти України та приватних закладів освіти, заснованих на основі християнських цінностей з вивчення теми: «Християнська церква в V-XI століттях», відповідно до програми курсу Всесвітня історія.

Ключові слова: християнська церква, ченці, священники, духівництво, Папа Римський, схизма, симонія, індульгенція.

Ми розуміємо, що сьогодні важливо створити в освітньому середовищі для якісного та безпечного вивчення учнями навчальних дисциплін. Учителю ставить перед собою завдання організації навчально-виховного процесу таким чином, щоб допомогти учневі сформувати критичне мислення, світогляд, які будуть дороговказом у житті. На нашу думку, важливим є духовно-моральний аспект, пріоритети, що допомагають краще зрозуміти причинно-наслідкову зв'язку та закономірності у вивченні історії християнської церкви.

У запропонованому матеріалі представлений власний підхід щодо розгляду учнями 7-го класу теми з всесвітньої історії відповідно до змісту програми курсу Всесвітня історія (з елементами біблійної інтеграції).

Вступ

1. Передусє досвіду!

Розгляньте фото, позначте православний, католицький та протестантський храми.

Сьогодні християнство поділяється на три основні гілки: православ'я, католицизм, протестантизм. Усі вони об'єднанні вірою в Бога Отця, Сина і Духа Святого. Однак як організувалась у ранньому середньовіччі церква та яким був її вплив ми дізнаємось на цьому уроці.

Перевір себе!

1. З ім'ям, якої історичної постаті пов'язано виникнення християнства?
2. Яким спочатку було ставлення в Римській імперії до християнства?
3. Коли і ким було дозволено вільне сповідання християнства?

4. Яка книга була головною для християн?
5. Що сталося у 325 році у церковному житті?
6. Коли та чому імператор Костянтин зробив християнство державною релігією.

Пригадайте! У 313 р. імператор Костянтин дозволив християнам відкрито сповідувати свою релігію й узаконив християнство, що було проголошено державною релігією у **381 р.** Всього лише за три століття християнство перетворилося з віри небагатьох людей на офіційну релігію Римської імперії. (*Порахуй скільки років минуло від дати прийняття ука до наших днів?*)

Прочитай навчальний текст та виконай завдання

На момент падіння Західної Римської (476 р.) імперії більшість її населення були християнами. Проповідання християнства мало успіх і серед варварських племен. Так, християнство прийняли вестготи, остготи, вандали та інші народи, однак у формі аріанства. Лише франки хрестилися за західно-римським зразком. Завдяки підтримці франкських королів саме римська церква зміцніла й остаточно затвердилася на Заході.

На Нікейському соборі (325 р.) розпочали, а на Константинопольському (381 р.) закінчили складати основні положення (догмати) християнства – «Символ віри». Серед різних описів життя Ісуса Христа (канонічними) були визнані лише чотири – Євангелії: від Матвія, Марка, Луки та Іоанна. Ці Євангелії разом із Діяннями Святих апостолів, Посланнями Святих апостолів та Об'явленням Святого апостола Іоанна Богослова склали Новий Заповіт. Він став продовженням Старого Заповіту – зібрання стародавніх священних текстів, спільних для християн та іудеїв. Старий і Новий Заповіти разом склали християнську Біблію, або Святе Письмо.

- *Які народи після розпаду Західної Римської імперії прийняли християнство?*
- *Чому було необхідним створення «Символа віри?»*

2. Вивчаємо нове.

Ідеалом середньовічної людини був *аскет*, так називали людей, *ченців*, які заради любові до Бога відмовлялися від рідних, усіх задовольень і багатств. Вони відмовлялися від світського життя, яке заважало зосереджуватися на молитвах, і жили окремо від інших людей – у горах, пустелях або лісах. Якщо ченці селилися поряд із людськими оселями, наприклад у містах, то вони відокремлювалися від інших людей високи-

ми мурами й утворювали свою громаду – *монастир*. На Заході великі монастирі стали називати абатствами (а їхніх керівників – абатами); на Сході – лаврами. За Ранняго Середньовіччя монастирі стали центрами християнської культури й освіти.

• *Як ви вважаєте, чи допомагало відокремлення від матеріального світу, монахам та ченцям ставати ближче до Бога? Обтунтуйте свою думку.*

Християнське духівництво поділялося на дві великі групи: *біле і чорне*. До білого духівництва, що мало нести службу серед людей, вірян належали дякони, священники, єпископи і патріархи. До чорного духовенство відносилися ченці монахи, які бажали присвятити своє життя виключно служінню Богові. Дякони допомагали здійснювати церковні служби священникам. Священники несли християнську віру членам парафії, до якої входило кілька сіл або кварталів міста. Парафіяни сплачували добровільний внесок на утримання церкви – десятину. Кілька церковних парафій об'єднувалися в єпископство, очолюване єпископом. Єпископства об'єднувалися в архієпископства. На Сході архієпископства називали митрополіями, а їхніх голів – митрополитами. На Заході єпископи підпорядковувалися Папі Римському – єпископу Риму.

Велику роль у християнізації Європи також відіграли мандрівні ірландські ченці. Своє призначення вони вбачали у тому, щоб не лише зберігати, а й поширювати знання. Вони створювали дивовижні за красою рукописні книги релігійного та світського змісту, плали до берегів Європи, несли Слово Боже до варварів, засновували монастирі, однак згодом Папа Римський узяв на себе всю місіонерську діяльність (розповсюдження вчення Ісуса Христа), серед варварських племен, але не завжди головною метою місіонерства було звіщення Божих істин, а привласнювання слави та авторитету релігійних діячів.

Не менш важливою була подія у 800 р. коронація Карла Великого. Це була церемонія, на якій правитель найбільшого на той час Франкського королівства в Західній Європі отримував імператорські клейноди (*коштовності*) та корону від Папи Римського. Це означало з одного боку право Папи коронувати християнських монархів, а з іншого – роль короля, а згодом імператора була як захисника християнської церкви. Варто зазначити, що коронація правителів була важливим елементом у політично-релігійних відносинах і в подальший період. Період середньовіччя супроводжувався постійними суперечками та боротьбою за владу і вплив на суспільство між Папами та правителями.

Папська держава, (Ватикан) утворена у VIII столітті за підтримки Карла Великого на підставі легенди про Костянтинів дар. Легенда була однією з підстав для папських домагань на верховну владу як в Церкві, так і на вищій сюзеренітет в середньовічній Європі. У IX ст. християнство поширилося серед болгар, сербів у Великоморавській державі, (Чехія), а згодом і на Русі, це сталося завдяки діяльності проповідників, просвітителів Кирила і Мефодія.

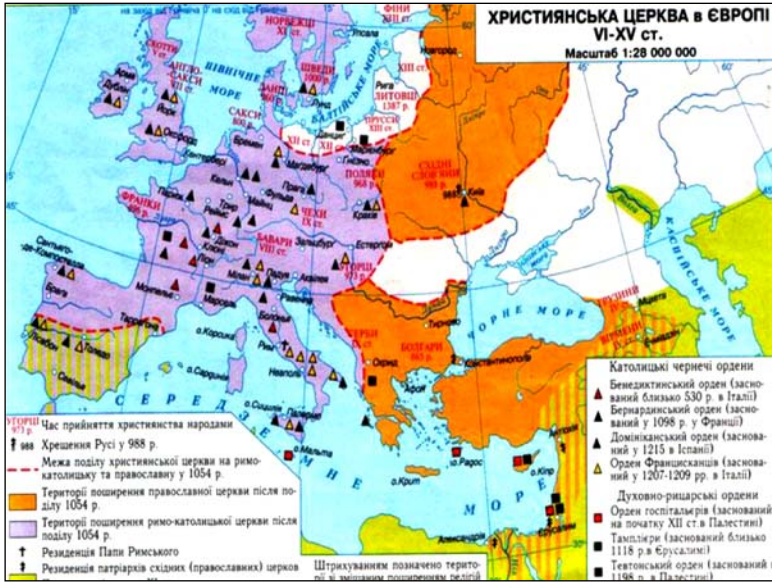
- *Що означало покладання корони на голову короля?*
- *«Васал мого васала не мій васал», з'ясуйте, яке значення має термін сюзеренітет?*
- *Назвіть найвищі релігійні посади християнської церкви на Заході та Сході.*
- *Що вам відомо про діяльність Кирила та Мефодія в Київській Русі?*

Чітку формулу вивів на межі X-XI століть єпископ французького міста – Лана Адальберон: «одні моляться, інші воюють, треті працюють...». Кожен стан був носієм і відповідного типу культури. Могутнім об'єднавчим чинником за таких умов були релігія та церква. Весь світогляд людини середньовіччя був теологічним (від грецького «теос» Бог).

- *Напишіть чим можна пояснити таке виняткове становище релігії в середньовічному суспільстві?*
-
-
-

Суперечки між християнством Заходу і Сходу в 1054 р. призвели до розколу – *схизми*. Папа Римський і Константинопольський Патріарх прокляли один одного. Відтоді єдина християнська церква розділилася на римо-католицьку і православну. Слово «католицька» означає *всесвітня*, а «православна» – *істинна, справжня*. Розкол вплинув на спосіб життя, традиції та культуру країн. Поступово між двома конфесіями склались традиційні відмінності.

3. Робота з картою!

Розгляньте карту та виконайте завдання:

- Назвіть народи, які сповідували католицитво.
- Назвіть народи, які прийняли православ'я.
- Чи можна сказати, дивлячись на карту, що кордони церковного розколу повторюють кордони Східної та Західної Римської імперії?

4. Робота в групах.

Обговоріть у групах, чому християнська церква розкололася на західну та східну? Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами:

Коли?	
Що?	
Хто?	
Де?	
Звідки ми можемо дізнатися про...?	
Чому?	
Як?	
Який результат/висновки?	
Поділіться зі своїми запитаннями з учнями класу...	

Церква залежала від світської влади, оскільки церковні посади забезпечували чималі прибутки, то герцоги і графи надавали їх своїм родичам та друзям. Духівництво, за свідченнями сучасників, набагато більше уваги приділяло примноженню своїх багатств, ніж порятунку душ вірян. Середньовічні християни погано орієнтувалися у церковних догмах, не розуміли проповідей, літургій, мес, вірили в забобони, магію, поєднуючи язичницькі обряди з християнськими. Як приклад:

Варто зазначити, що у середовищі церкви було чимало недоволених християн. Найсвідомішими серед них були ченці абатства Клюні, що розташовувалося на сході Франції. Вони вели аскетичний спосіб життя – намагалися змінити церковне життя. Клюнійці, зокрема, вимагали звільнити церкву від підпорядкування світській владі, установити сувору дисципліну для всього духовництва – від ченців до Папи Римського. *Клюнійський рух*, як його назвали, поступово поширювався. Деякі з клюнійських ченців ставали єпископами, абатами та почали наводити лад у церковному житті.

- *Хто такий абат?*
- *Кого можна вважати аскетом?*
- *Чого прагнули ченці абатства Клюні?*

Багато країн у Середньовіччі використовували біблійний текст: «Всяка влада від Бога», що спрощувало владним кола роби те, що вони хотіли. Церква брала участь в управлінні державами, допомагала світським правителям урегульовувати складні стосунки між людьми, опікувалася хворими, старими й сиротами, відкривала школи («*Закон і благодать*» Іларіон).

• *Прочитайте уривок із історичного джерела та спробуйте з'ясувати про що закликає подумати Іларіон?*

«Хто ж бо може зрівнятися величию з Богом нашим? Він єдиний, творячи чудеса, готуючи істину і благодать, установив закон, аби в Ньому обвиклося людське ество, од багатобожжя ідольського одхляючись до віри в єдиного Бога... Закон бо ранішим був, а вознісся невисоко і одійшов. Віра ж християнська, пізніше з'явившись, більшою од ранішої стала і розійшлася між множеством народів... І Христова благодать усю землю обняла».

Уривок «*Закон та благодать...*» Іларіон.

Могутність церкви підкріплювалася дієвою системою церковних покарань за непослух. Непокірним загрожувала анафема – акт відлучення людини від церкви, недопущення її до церковних таїнств і обрядів. Оголошення людині церковного прокляття робило її вигнанцем у суспільстві. Християнська

релігія давала віруючим, особливо гнобленим, особисту розраду, адже майнова нерівність в їхніх уявленнях перетворювалась на рівність у гріхах і стражданні.

Середньовічні католицькі богослови вчили, що церква отримала від Христа право відпускати гріхи за допомогою грамот – *індульгенцій*. Торгівля ними означала, що будь-яка нечесна людина або навіть злочинець можуть відкупитися від покарання за гріхи, а також була *симонія* – продаж церковних посад.

• Прочитайте, проаналізуйте та запишіть таке завдання в таблиці: до чого спонукало духовенство, і що насправді записано на сторінках Біблії?

Постулати духовенства	Біблійні тексти	Порівняльний аналіз
<i>Духівництво, набагато більше уваги приділяло примноженню своїх багатств, ніж порятунку душ віруючих.</i>	<i>Ніхто двом панам служити не може, бо або одного зненавдить, а другого буде любити, або буде триматись одного, а другого знехтує. Не можете Богові служити й мамоні. Матвія 6:24</i>	
<i>Церква отримала від Христа право відпускати гріхи за допомогою особливих грамот – індульгенцій</i>	<i>Але щоб ви знали, що Син Людський має владу на землі прощати гріхи... Луки 5:24</i>	
<i>Оголошення людині церковного прокляття робило її вигнанцем у суспільстві.</i>	<i>Ти хто такий, що судиш чужого раба? Він для пана свого стоїть або падає; але він устоїть, бо має Бог силу поставити його. До римлян 14:4</i>	
<i>Всередині самої церкви єдності не було.</i>	<i>...щоб були всі одно: як Ти, Отче, в Мені, а Я у Тобі, щоб одно були в Нас і вони, щоб увірував світ, що Мене Ти послав. Івана 17:21</i>	

• Чи змінилося б життя середньовічної людини, якщо б вона знала істини християнської моралі записані в Біблії?

Вчитель: Отже, можна зробити висновок, що в історії різних країн християнство, як релігію, використовували для своїх планів та амбіцій. У суспільстві побутувала думка, що молитися можуть лише представники духовенства та обрані. Церква впливала на суспільство та владу, а влада намагалася контролювати суспільство та підпорядковувати собі церкву. Однак не потрібно відкидати, що в ранньому середньовіччі були віряни, що намагалися жити праведне життя.

Домашня робота:

Першим римським єпископом вважали одного з найближчих учнів Ісуса Христа – апостола Петра, тому всі Папи Римські вважали себе наступниками цього апостола. Перехрещені золотий і срібний ключі апостола Петра стали першим символом Папської влади. Другим символом є тіара – головний убір, який Папа одягає під час урочистостей. Основою Папської тіари є митра – особлива висока шапка.

Скористайся QR – кодом прочитай документ XI століття та спробуй дати відповідь на запитання:

• Яким чином здійснювалося обрання Папи Римського на служіння?

Напиши назви історичних понять та поданні нижче визначення

Поняття	Зміст
Папа Римський	розкол християнської церкви.
Патріарх	ступені (сходинки, щаблі) священства та підлеглості у християнських церквах.
Індальгенція	місце проживання ченців, відділене стінами від зовнішнього світу.

Запитання!

- «Чому в епоху середньовіччя людина не уявляла свого життя поза церквою? Доведіть свою думку».
- Назвіть країни, де Ви могли б зайти в мечеть, костел, церкву, пагоду, синагогу.

Опрацювати параграф.

The abstract provides information on the contents of the educational material for 7th grade students of secondary schools in Ukraine and private educational institutions based on Christian values on the following topic: «The Christian Church in the V-XI centuries», according to the World History curriculum.

Key words: Christian Church, monks, priests, clergy, pope, schism, simony, indulgence.

Отримано: 01.04.2024 р.

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК 378:047

*Тетяна Грубі
м. Хмельницький*

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито особливості формування комунікативного потенціалу здобувачів вищої освіти. Визначено, що запорукою їх успішної професійної реалізації є належний рівень сформованості комунікативних умінь та навичок. Розкрито поняття «комунікативна компетентність» та «комунікативна культура» особистості, охарактеризовано чинники їх сформованості. Підкреслено, що комунікативно розвивальне середовище закладу вищої освіти має бути системним і охоплювати науково-дослідну, самостійну роботу, практичну підготовку та виховну діяльність здобувачів.

Ключові слова: *комунікативний потенціал, комунікативні здібності, комунікативна культура, комунікація, особистість, професійна підготовка, спілкування.*

У сучасному інформаційному світі суттєво розширилися вимоги до підготовки здобувачів закладів вищої освіти. Стейкхолдери очікують від випускників не тільки фундаментальних знань та професійних вмінь, але й «soft skills» навичок, серед яких домінуючі позиції посідають комунікативні вміння та належний рівень сформованості комунікативної культури. Так, згідно результатів досліджень соціологів Стенфордського дослідного інституту та Гарвардського університету, так звані «м'які навички» або «soft skills» детермінують 85% професійного успіху особистості, і лише 15% – її професійні знання. Означені тенденції, які ми спостерігаємо на сучасному ринку праці, мають стимулювати зміни в освітньому процесі професійної підготовки та забезпечувати формування у майбутніх фахівців затребуваних «soft skills». Адже усі ми усвідомлюємо, що комунікативні вміння особистості відіграють важливу роль для фахівця будь-якої сфери, оскільки життєдіяльність на побутовому, діловому та професійному рівнях завжди супроводжується активним спілкуванням та взаємодією.

Комунікативний потенціал особистості Л. Орбан-Лембрик трактує, як «властиві особистості об'єктивні та суб'єктивні комунікативні здібності, що реалізуються як свідомо, так і спонтанно й становлять внутрішній резерв особистості»¹. Тобто комунікативний потенціал особистості є інтегральним показником її комунікативної компетенції. Завершальну вітчизняні науковці визначають по-різному: як рівень досвіду міжособової взаємодії, що забезпечує особистості успішне функціонування в системі соціальних відносин та набуття соціального статусу; здатність особистості до спілкування як складної, багатоконпонентної, динамічної, цілісної мовленнєвої діяльності або можливості особистості координувати взаємодію окремих елементів комунікації для забезпечення ефективності та результативності спілкування загалом².

Проблема комунікативної компетентності активно вивчається сучасними вітчизняними і зарубіжними дослідниками: Ф. Бацевичем, Л. Бірюк, А. Богушем, Н. Бориско, О. Вла совою, Т. Вольфовською, С. Ніколаєвою, Л. Паламар, Ю. Пас совим та іншими. Окремі аспекти підготовки майбутніх фахівців до професійного спілкування досліджують Т. Алексеєва, Л. Барановська, С. Капітанець, М. Криськів, В. Кручек, В. Пасинок, Л. Савенкова. Проте потребують подальшого наукового осмислення теоретичні аспекти та практичні прийоми розвитку комунікативного потенціалу та комунікативних навичок в умовах оновлення та інтеграції сучасної освіти у європейський простір.

У педагогічній теорії та практиці можна виділити два основні підходи до розуміння змістового наповнення поняття комунікативної компетентності. Перший підхід пов'язаний з іменами О. Павленко, Ю. Федоренка та інших, які визначають комунікативні компетентності через категорії «знання», «уміння» та «навички». Так, О. Павленко зазначає, що комунікативна компетентність особистості – це знання мови, високий рівень практичного володіння як її вербальними, так і невербальними засобами, а також досвід володіння мовою на варіативно-адаптивному рівні, залежно від конкретної мовленнєвої ситуації³.

Психологи витлумачують комунікативну компетентність особистості як здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми та розглядають як самостійну властивість особистості (Л. Петровська, Л. Цветкова, О. Муравйова), як частину більш широкого поняття професійної компетентності фахівця (В. Куніцина, В. Слівак), як частину інших видів компетентностей. Водночас також як са-

мостійну характеристику особистості (Ю. Жуков), як індивідуальну якість і певний стан групової свідомості (Ю. Ємельянов). З точки зору міждисциплінарного підходу комунікативну компетентність можна означити як досвід міжособистісних взаємодій, які дозволяють успішно функціонувати в суспільстві, з урахуванням власних можливостей і соціального статусу (Т. Вальфовська)⁴.

Погоджуємося із думкою окремих науковців, що комунікативну компетентність доречно розглядати як комплексне явище, яке передбачає не лише мовленнєву діяльність, а й знання культури спілкування, правил поведінки в певній соціальній групі чи колективі. Вона тісно пов'язана з такими якостями особистості, як ввічливість, тактовність і толерантність у спілкуванні.

Комунікаційна компетентність також передбачає наявність складних комунікативних навичок та умінь, їх розвиток у різних професійних, соціальних структурах, знання культурних норм та обмежень у спілкуванні, використання специфічних засобів комунікації із урахуванням національно-державного менталітету, володіння рольовим репертуаром взаємодій та спілкування у межах конкретної професії.

Оскільки розвиток комунікативної компетентності відбувається в конкретній соціокультурній ситуації, її зміст залежатиме від культурно-моральних цінностей, прийнятих у суспільстві, зокрема соціокультурних умов культурного середовища (особливостей етнічної приналежності, національних традицій, соціокультурних особливостей та специфіки корпоративної культури організації тощо), а також особливостей та змісту професійної діяльності. Важливу роль у цьому аспекті відіграють також суб'єктивні чинники: вік, стать, професійні здібності, індивідуально-психологічні властивості особистості, рівень її освіти, професійний досвід тощо⁵.

У психології комунікативний потенціал особистості вивчається в контексті професійної діяльності, оскільки він є одним з базисних чинників реалізації функціональних обов'язків фахівців, які визначають результативність їх діяльності. Оцінка такого феномену здійснюється здебільшого через його структуру:

- комунікативні властивості особистості, які характеризуються розвитком потреби у спілкуванні, ставленням до способу спілкування;
- комунікативні здібності як вміння проявляти ініціативу в спілкуванні, бути активним й емоційно реагувати на стан партнера по спілкуванню, формувати та реалізовувати індивідуальну програму спілкування;

- комунікативні компетенції як знання норм і принципів комунікації, наприклад володіння її технологіями тощо⁶.

Отже, комунікаційний потенціал особистості формують комунікативні можливості та ресурси, які вона може використовувати в системі комунікації; психологічні властивості та здібності, набуті в реальних умовах спілкування та взаємодії з іншими людьми й можливості спілкування у контексті професійного розвитку.

Базову структуру комунікативного потенціалу особистості детермінує потреба в спілкуванні, яка формується на основі вродженого прагнення до афіліації (необхідність у спілкуванні, емоційних та соціальних контактах)⁷.

Участь особистості у спільній взаємодії та спілкуванні реалізується також через прояв її комунікативних здібностей, які пов'язані зі здатністю людини використовувати в спілкуванні особистісні комунікативні властивості, володіти техніками встановлення контакту і спілкування. До таких належать перцептивні та рефлексивні здібності особистості, пов'язані із розумінням нею інших у процесах спілкування та спільної діяльності: соціально-психологічне спостереження, оцінка особистістю власної соціальної чи професійної групи, міжособистісних стосунків, суб'єктивне сприйняття власної ролі та ролі інших у структурі неформальної групи, індивідуальне сприйняття цілей, цінностей, установок, настроїв, інтересів, які переважають у групі тощо.

У конкретних видах професійної діяльності комунікативний потенціал є складовою внутрішнього резерву особистості, що забезпечує її ефективне функціонування. Дослідники відзначають, що значна кількість людей не усвідомлюють свого комунікативного потенціалу та його значення для професійного розвитку та самовдосконалення⁸. Причини останнього вони вбачають у недостатньому усвідомленні особистістю причинно-наслідкових зв'язків між рівнем життєдіяльності та рівнем психічного розвитку; проблемами сенситивних періодів розвитку особистості (у різні періоди онтогенезу комунікативний потенціал може поступово знижуватися); впливами зовнішніх чинників, роллю соціального середовища, культурних цінностей соціальної групи; схильністю особистості до соціального комфорту, збереження звичного стилю поведінки, взаємодії та спілкування; впливом минулого досвіду, звичок і деформацій, пов'язаних з асоціальними, десоціальними і ресоціальними проявами особистості⁹.

Л. Орбан-Лембрик описуючи структуру комунікативного потенціалу особистості пропонує розглядати її крізь призму

комунікативного ядра, що містить комунікативну картину світу, комунікативний досвід, комунікативні властивості та можливості особистості¹⁰. Комунікативний потенціал розглядається як наявність особистісних властивостей, здібностей, комунікативних знань, умінь і навичок, мотивів, які в системі утворюють комунікативну структуру особистості, її комунікаційне ядро та комунікативний світ. Специфічні властивості, що розвиваються і формуються у спілкуванні, закріплюються в структурі особистості як своєрідна життєва позиція, що визначає та скерує подальше вдосконалення реальної комунікативної поведінки¹¹.

Отже, комунікативний потенціал особистості можна окреслити як комплекс специфічних особистісних властивостей, здібностей, комунікативних компетентностей, мотивів, які визначають структуру та характер спілкування особистості в системі міжособової взаємодії. Процес формування та розвитку комунікативного потенціалу опосередкований змістом, цінностями, значущістю спільних процесів, особливостями соціально-психологічного відображення соціальної реальності в кожного учасника спілкування. Комунікативний потенціал особистості дає їй можливість створювати міцні комунікативні зв'язки, які сприятимуть встановленню інформаційного обміну, взаємному впливу, сприйняттю та відображенню соціальних відносин.

Комунікативні навички майбутніх фахівців у сфері соціономічних професій є частиною їхньої професійної підготовки та визначають у майбутньому їх професійну взаємодію. На мікрорівні їх можна інтерпретувати через такі поняття, як згуртованість, координація, вплив, спілкування, увага, толерантність, гнучкість тощо. Перелік цих категорій можна продовжувати, однак базисними у даному напрямку вважаємо уміння здійснювати неконфліктну комунікацію; гідно виступати на публіці; дискутувати; толерантно сприймати життєву позицію кожного; попереджати та ефективно вирішувати конфліктні ситуації. До цього переліку вважаємо за доцільне додати уміння адекватно реагувати на критику та об'єктивно оцінювати власну діяльність, робити висновки та приймати зважені рішення.

На відміну від функціональних і технічних навичок професійного спілкування, навички соціального спілкування безпосередньо не пов'язані з професійними знаннями особистості – вміннями працювати з програмами, знаннями механізмів, професійним досвідом, оскільки мають певний набір особистісних характеристик людини. Такі навички, як комунікабельність, креативне мислення, розумова гнучкість і стресостійкість в умовах сьогодення стають особливо важливими, оскільки вони

сприяють ефективному розв'язанню професійних завдань та забезпечують належний рівень функціонування колективу.

Аналіз професійної діяльності представників соціономічних професій дозволяє вести мову про те, що центральне місце в них посідає безпосередня робота з людьми, тобто суб'єкт-суб'єктна діяльність, досягнення цілей якої відбувається в системі «людина-людина». Тому ефективність такої діяльності визначається вміннями грамотно та професійно формувати власне спілкування. Серед основних якостей та умінь, якими повинен володіти фахівець у системі соціономічних професій визначимо такі:

- здатність налагоджувати контакт із людьми, викликати в них почуття довіри;
- вміння швидко знайти потрібний тон, доцільну формулу спілкування, залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника;
- вміння чітко формувати та відстоювати власну думку;
- вміння слухати й тактовно скоординувати розмову;
- вміння доречно використовувати психологічні прийоми та техніки для поширення й засвоєння співрозмовниками важливої інформації¹².

Серед професійно-психологічних характеристик найважливішими у спілкуванні майбутніх фахівців є: орієнтація на людей, наявність відповідних якостей в емоційно-вольовій сфері, високий рівень розвитку основних властивостей уваги, спостережливості, пам'яті, мислення, уяви, сприйняття особистості, інтуїції, а також професійної майстерності, гнучкості та здатності до перевтілень, рольової поведінки та професійної і психічної стійкості.

Саме тому, в процесі професійної підготовки здобувачів важливо сформувати певний набір якостей, знань, умінь та навичок, зокрема:

- комунікаційна підготовка – передбачає розробку планів та сценаріїв спілкування, методичне вивчення використання основних форм та прийомів спілкування;
- пізнавально-орієнтовний напрямок – формує навички орієнтації на партнера чи аудиторію у спілкуванні, їх вивчення у процесі спілкування, отримання інформації про стан справ та прогнозування розвитку подальшої взаємодії;
- навички встановлення контактів з опонентом по спілкуванню, їх підтримку і за необхідності розширення до рівня відносин співпраці та взаєморозуміння;
- взаємодія та вплив – формування навичок розв'язання проблем у процесі спілкування з партнером, зміна його

- думки, позиції, настанов, відносин та інших індивідуальних особливостей за потреби;
- управління комунікацією – встановлення контакту, координації окремих комунікативних дій та послідовної реалізації етапів¹³.

Основними формами розвитку культури спілкування в системі сучасної вищої освіти є навчання (репродуктивне, проблемне), участь та проведення експериментів та курсів підвищення кваліфікації, впровадження заходів профілактики негативних комунікацій, тощо.

При формуванні культури спілкування в процесі навчання у закладі вищої освіти варто впроваджувати всі форми проблемного навчання. Визнаємо, що головною його перевагою є розвиток творчого потенціалу здобувачів. Основними категоріями проблемного навчання є проблемна ситуація, проблема та проблемне завдання. Доцільно також використовувати діалогічні методи навчання, такі як бесіда, дискусія, дискут, ділові ігри тощо. Вони дозволяють активізувати процес формування культури спілкування та можуть здійснюватися як під час проведення лекцій, семінарів та практичних занять, так і поза навчальними заняттями, під час консультацій та педагогічних майстер-класів¹⁴.

Одним із важливих елементів професійної підготовки здобувачів в контексті розвитку їхнього комунікативного потенціалу є контрольо-оцінювальний метод, який передбачає моніторинг процесу формування культури спілкування та розвитку комунікативного потенціалу здобувачів.

Погоджуємося із позиціями ряду науковців щодо того, що комунікативно розвивальне середовище закладу вищої освіти має бути системним і охоплювати також науково-дослідну роботу здобувачів, яка передбачає самостійну роботу, практичну підготовку і виховну діяльність.

Саме науково-дослідна робота дозволяє посилити мотивацію щодо творчої, комунікативної професійної діяльності здобувачів та забезпечує поглиблення їх теоретичних знань, розвиток творчого мислення, креативності, гнучкості, рефлексії. Сформувані у майбутніх фахівців пошуково-дослідницькі уміння, навички створення та презентації власних проєктів чи досліджень, які також забезпечує розвиток самостійності, допитливості, творчості, індивідуального професійного стилю, професійної майстерності.

Не менш важливою у даному контексті є також практична підготовка здобувачів, яка сприяє формуванню практичних професійних умінь і навичок, з одного боку, і комунікатив-

них умінь, – з іншого. Адже, під час реалізації завдань практики вони більш глибоко знайомляться зі специфікою професійного середовища, стають його активними учасниками; спілкуються з професіоналами, виконують професійні завдання та доручення, презентують звіти про виконану роботу.

Насамкінець, виховна діяльність здобувачів також сприяє, з одного боку, реалізації цілей і завдань їх підготовки до професійної діяльності, а з іншого – досягненню мети і завдань, пов'язаних із забезпеченням особистісного компонента структури комунікативної культури майбутнього фахівця, а саме: формування творчої комунікативної особистості, що здатна швидко адаптуватися до складних умов реального професійного середовища; вміє співпрацювати з іншими людьми; вміє слухати і чути співрозмовника; аргументувати і доводити свої міркування; співпереживати та рефлексувати.

Усвідомлюємо, що розвиток комунікативного потенціалу майбутніх фахівців є довготривалим та досить складним процесом, пов'язаним з їхнім світоглядом, ціннісними орієнтаціями, професійною мотивацією, розвитком комунікативних компетентностей. Його кінцевим результатом є професійна спрямованість, система професійних знань і умінь та професійно важливих якостей особистості, а показниками рівня сформованості у здобувачів є успішне виконання ними доміантних функцій комунікативної взаємодії (перцептивної, інтерактивної, інформаційної) та власних цілей спілкування; варіативність використовуваних прийомів спілкування та відповідність обраного стилю та рольової позиції; відсутність конфліктів і деструктивних елементів у перебігу та завершенні процесу спілкування в системі соціальної та в майбутньому, професійної взаємодії.

При цьому високий рівень розвитку комунікативної компетентності особистості відображається у:

- позитивній спрямованості взаємодій та відсутності реакцій ігнорування, маніпуляції, переважання діалогічної форми взаємодії (тобто ставлення до іншої людини як до цінності, як до активного учасника взаємодії);
- високому рівні самооцінки власного статусу у спілкуванні та загальної задоволеності контактом із співрозмовниками;
- у варіативності використовуваних прийомів спілкування та адекватності обраного стилю та рольової позиції ситуації спілкування¹⁵.

У процесі формування комунікативної культури здобувачів в системі професійної підготовки виокремлюють три послідовні етапи: тактичний, теоретичний та виконавський.

Організаційно-технологічно реалізація цих етапів представлена різними організаційними формами, засобами та методами, спрямованими на досягнення мети на кожному етапі її формування. Так, основною метою тактичного етапу є формування ціннісного ставлення до спілкування, його культурних форм. На цьому етапі підготовки презентується інформація про значущість та цінність культури спілкування. Він реалізується у межах ознайомлення та засвоєння психолого-педагогічних засад комунікативної культури. Основною метою теоретичного етапу є формування системи знань про спілкування, комунікативну діяльність та комунікативну культуру, а виконавчого їх формування та закріплення¹⁶.

Тенденцією, що характеризує динаміку формування структури комунікативних компетенцій особистості, є поступовий перехід від засвоєння соціально-психологічних знань, розвитку когнітивної основи оцінки оточуючих людей, індивідуального соціально-перцептивного стандарту, до самооцінки та самоконтролю в спілкуванні на цій основі. До найважливіших чинників сформованості комунікативної культури майбутніх фахівців належать: пізнавальний, особистісний та практичний компоненти. Пізнавальний або когнітивний компонент включає знання основ мови (лексичний, граматичний, фонетичний, стилістичний аспекти); знання основ комунікативного процесу; характерних особливостей, які проявляються у спілкуванні; особливостей професійного спілкування; правила мовленнєвого та професійного етикету, а також особливостей невербальної комунікації¹⁷.

Особистісний компонент включає комунікативні характеристики особистості; ціннісні орієнтації в процесі спілкування; оптимальну самооцінку. В свою чергу, практичний компонент містить уміння керувати власною поведінкою та проявляти такт; здатність сприймати та розрізняти особливості експресії обличчя співрозмовника; вміння зрозуміти людину; вміння «подати себе» у професійному спілкуванні, організовувати спільну діяльність, запобігати та врегульовувати конфлікти; оптимально з психологічної точки зору, вибудовувати висловлювання, обирати найбільш прийнятний спосіб поведінки з партнером по спілкуванню; володіти навичками вербального та невербального спілкування тощо. Всі ці три компоненти взаємопов'язані та становлять цілісну систему, що визначає рівень сформованості та особливості культури спілкування майбутнього фахівця.

Таким чином, базисними складовими формування комунікативного потенціалу здобувачів закладів вищої освіти є ці-

леспрямованість і систематичність заходів, які орієнтовані на діалогічну взаємодію усіх учасників освітнього процесу, оновлення змісту професійної підготовки в частині формування комунікативних умінь та навичок, реалізація інтерактивних форм і методів формування їх комунікативної культури.

Примітки:

1. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: посібник. Київ: Академвидав, 2003. С. 15.
2. Єфімова О.М. Формування іншомовної комунікативної компетентності курсантів під час оволодіння фахом у вищих військових навчальних закладах. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Філологія. Педагогіка. 2013. Вип. 1. С. 95-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vntufil_2013_1_12 (дата звернення 23.01.2024).
3. Орбан-Лембрик Л.Е. Названа праця. С. 19.
4. Ткач П.Б., Бойчук Х.І. Розвиток лідерського потенціалу та гендерної обізнаності як напрям стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України. *Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України*. 2020. Вип. 2 (36). С. 15.
5. Когут І.В. Визначення базисних компетенцій у структурі професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього педагога. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 2. С. 63–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_2_9 (дата звернення 16.09.2023).
6. Кириченко Р.В. Комунікативний потенціал особистості студентів вищих технічних навчальних закладів. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2012. Т. 17. Вип. 8. С. 92.
7. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 19.
8. Соловей О.А. Теоретичні аспекти дослідження комунікативного потенціалу особистості. *Психологічні перспективи*. 2013. Вип. 21. С. 212–220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Rpst_2013_21_23 (дата звернення 23.09.2023).
9. Орбан-Лембрик Л.Е. Структура комунікативного потенціалу особистості. *Психологічні перспективи*. Київ, 2002. Вип. 2. С. 53.
10. Соловей О.А. Названа праця.
11. Когут І.В. Названа праця.
12. Там само.
13. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування: навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гуманіт. профілю / Держ. закл. «Луган. нац. унт імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 299 с.
14. Ткач П.Б., Бойчук Х.І. Названа праця.

15. Орбан-Лембрик А.Е. Структура комунікативного потенціалу особистості. С. 54.
16. Прищак М.Д., Лесько О.Й. Психологія управління в організації. Вінниця, 2016. 150 с.
17. Філоненко М.М. Психологія спілкування: підруч. для вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 340 с.

The article deals with the peculiarities of the formation of the communicative potential of higher education students and determines that the key to their successful professional realization is the proper level of formation of communicative skills. The concepts of «communicative competence» and «communicative culture» of a personality are defined, and the factors of their formation are determined. It is emphasized that the communicative and developmental environment of a higher education institution should be systematic and include research, independent work, practical training, and educative activities of the learners.

Key words: *communicative potential, communicative abilities, communicative culture, communication, personality, professional training.*

Отримано: 26.03.2024 р.

УДК 378.4(438):22

Софія Медвідь
м. Київ

СУЧАСНИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: СПІВПРАЦЯ З СІЛЕЗЬКИМ ТА ЯГЕЛЛОНСЬКИМ УНІВЕРСИТЕТАМИ

У статті розглядається важливість та потенціал міжнародної співпраці у сфері вищої освіти, наукових досліджень та культурних обмінів між Сілезьким університетом у Катовіце та Ягеллонським університетом в Кракові із українськими закладами вищої освіти, підкреслюється роль цієї співпраці в поствоєнному розвитку України. Наводяться шляхи розвитку подальшої співпраці та їхня сучасна реалізація. Зазначається важливість участі українського суспільства у міжнародних організаціях. Стаття акцентує на необхідності подальшого розвитку співпраці для сприяння створенню більш злагодженого освітнього простору в Україні.

Ключові слова: *освіта та наука, міжнародна співпраця, університет, міжнародні організації, інтеграція, поствоєнний розвиток.*

Освіта та наука мають центральне значення для соціального прогресу та розвитку суспільства. Зокрема, провідна роль надається університетам, які формують молоде покоління кваліфікованих фахівців для вирішення сучасних проблем. Наукові досягнення, провідні в інноваціях та технологіях, сприяють технічному та соціокультурному розвитку в умовах поствоєнного часу. Міжнародна освітня співпраця

додатково підсилює цей вплив, забезпечуючи обмін знань та ідей між фахівцями різних країн. Наразі Україна перебуває у пошуку ефективних моделей для забезпечення свого поступального розвитку, зокрема, співпрацюючи з міжнародними освітніми установами.

У цьому контексті науковий потенціал Ягеллонського університету в Кракові та Сілезького в Катовіце, Республіки Польщі, можуть мати важливе значення у забезпеченні майбутньої поствоєнної розбудови України. «МОН створює міжнародну коаліцію, що співпрацює з донорами для відновлення освіти та науки»¹, – так охарактеризував чинний міністр освіти Оксен Лисовий нові ціннісні візії Міністерства освіти та науки щодо ролі майбутньої міжнародної співпраці.

Ягеллонський університет є одним із найстарших у Європі. В 1364 році король Казимир Великий, отримавши згоду від Папи, видав грамоту про заснування Краківської академії, що згодом отримала назву Ягеллонського університету. Після смерті короля, заклад не працював 30 років. Проте все змінилося завдяки королеві Ядвізі, яка доклала чималих зусиль, аби відновити діяльність університету. Це був перший навчальний заклад у Європі, в якому були окремі кафедри математики та астрономії. Часи розквіту Краківської академії припали на XV і XVI ст. Під час свого навчання в ній, Миколай Коперник сформував свою геліоцентричну теорію. Університет став важливим осередком алхімічних наук та медицини. Окрім цього, зараз він є і найбільшим в Польщі – у ньому навчається близько 50 тисяч здобувачів вищої освіти, із них близько 3 тисяч – іноземці⁴. Від самого початку в Ягеллонському університеті навчалось багато українців. Здобувачем вищої освіти й засновником кафедри астрономії Краківського університету був Мартин Русин. На його кафедрі навчалось багато українців – Іван Брошка, Бернард Ваповський та Юрій Котермак із Дрогобича, який, власне, і став першим учителем Миколая Коперника. Впродовж наступних століть Ягеллонський університет був неодноразово пов'язаний з українськими діячами, так, наприклад, наприкінці XIX століття українські здобувачі вищої освіти Ягеллонського університету заснували «Академічну громаду», а в 1920-х роках – Українську студентську громаду в Кракові, що в 1930 році нараховувала близько 400 здобувачів вищої освіти. У 1926 році при університеті була створена кафедра української філології (література – Богдан Лепкий, мова – Іван Зілінський), де працювали доцентами саме українці. Серед відомих випускників університету з України можна назвати Василя Стефаника, Андрія Шептицького, Володимира Вітошинського, Катрю

Гриневичеву, Романа Яросевича, Володимира Старосольського та багато інших. З 1962 року Ягеллонський університет підтримує дружні зв'язки з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, а з 1999 року Факультет права та адміністрації Ягеллонського університету співпрацює з українськими вищими навчальними закладами – у Києві, Львові й Тернополі².

Сілезький ж університет в Катовіце було засновано у 1968 році, він є досить молодим і немає такої довготривалої історії, проте вже зараз зміг досягти рівня одного з найбільших державних ЗВО Польщі. За такий відносно короткий час, університет підписав більш ніж 1000 умов про співпрацю з освітніми установами з 50 країн світу³.

Сьогодні Сілезький університет уже має угоди із такими українськими університетами: Маріупольський державний університет (2023); Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка (2017); Університет державної фіскальної служби України (2019); Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (2015), Київський університет імені Бориса Грінченка (2015); Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди (2021) та інші.

Отже, у забезпеченні поствоєнного розвитку України важливу роль має налагодження зв'язків між ЗВО в Україні з Ягеллонським і Сілезьким університетами, що формалізовано значною кількістю договорів про співпрацю із вишами України.

Університети України активно інтегруються до світової освітньої та наукової спільноти⁴. У рейтингу близько 1500 кращих університетів світу Times Higher Education World University Ranking⁵ на 2024 рік у списку вже налічується 14 українських університетів, це на 5 більше, в порівнянні із 2020 роком⁶. У перспективі ця тенденція має зростати, зокрема через активну співпрацю з різними університетами Західного світу, зокрема, Сілезьким та Ягеллонським, в яких українські здобувачі вищої освіти зможуть проходити навчання «в партнерських освітніх установах європейських країн упродовж 3–12 місяців у рамках програми Erasmus+»⁷. Завдяки цій програмі обміну студентами, українські здобувачі освіти зможуть отримати диплом європейського зразка та матимуть можливість ближче познайомитись із європейською освітою, отримати нові контакти у освітній сфері, розширити свої знання з обраної спеціальності, розвинути соціальні комунікативні навички, ознайомитись із новітніми технологіями навчання. Така можливість розкриє перед ними не тільки перспективи працевлаштування в Європі, а й перспективи бути фахівцями, які так будуть необхідні піс-

лявоєнній Україні. Ця співпраця передбачатиме також розширення взаємовідносин між Україною та Польщею в галузі вищої освіти та наукових досліджень, організацію навчання для подальшого обміну фахівцями, використання україно-польської та світової інформаційної бази. Створення міжкафедральних наукових і культурних проєктів та акцій із залученням здобувачів вищої освіти з метою участі в грантових програмах Європейського Союзу при вирішенні проблем процесу відбудови у післявоєнній Україні, екології, економіки, культури, освіти, тощо. «Необхідно розширювати міжнародні контакти за рахунок укладання угод та здійснення спільних проєктів, посилювати процес обміну досвідом та інформацією з провідними країнами світу у сфері освіти, що сприятиме поглибленню наявних зв'язків та налагодженню нових контактів»¹⁰.

Уже нині в Ягеллонському університеті діє програма «Свобода починається з розуму», адресована науковцям з України, які мають українське громадянство та принаймні ступінь кандидата наук. Цей грант, у розмірі 10 тисяч злотих, наданий Фондом Костюшко, дозволяє науковцям здійснювати дослідницькі проєкти у Польщі⁸. Також був оголошений третій конкурс польсько-українських наукових проєктів «За Україну», яка адресована науковцям із ступенем доктора наук, які на день початку війни в Україні, тобто 24 лютого 2022 року, працювали в установах, які проводять наукові дослідження в Україні (незалежно від громадянства), та ученим, які працюють в установах проведення наукових досліджень у Польщі. Завдяки цій ініціативі дослідники з України отримують річний грант на свої студії та налагодження співпраці з польськими науковцями для проведення спільних досліджень. Окрім того, це важливий проєкт для розвитку поствоєнної України, адже теми робіт обов'язково мають охоплювати теми, важливі для обох країн: питання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, демократії, євроінтеграції та безпеки⁹. А програма «Солідарні з Україною» дозволяє взяти участь у курсі польської мови та виконувати роботу, що пов'язана з підготовкою власних докторських дисертацій¹⁰.

Сілезький університет проявив свою готовність до подальшої співпраці дещо інакше. Університет запросив українську наукову спільноту від Маріупольського державного університету до участі на Сілезькому науковому фестивалі у Катовіце 13 грудня 2023 року. На урочистому відкритті виступав ректор МДУ Микола Трофименко із подякою добрим друзям незламного вишу за всебічну підтримку та підкреслив важливість подальшої співпраці. Особливо зворушливим мо-

ментом вітального слова стала передача прапору представникам Сілезького університету від бійців батальйону спеціального призначення «Донбас». Українські воїни зробили підписи на стязі на знак подяки від батька здобувачки вищої освіти Таїсії Чехлай за те, що молодь України гостинно зустріли у Сілезії – дали можливість провести час у безпеці та відвідати один із найбільших фестивалів науки Європи. Завдяки спільноті Сілезького університету співробітники, викладачі та здобувачі вищої освіти незламного вишу мали змогу ставати учасниками академічних мобільностей, наукових досліджень і культурних заходів. Упродовж трьох днів фестивалю делегація МДУ відвідувала воркшопи, лекції, наукові шоу, на яких дізнавалася про цікаві винаходи та явища¹¹.

У перспективі також є залучення науково-педагогічних працівників українських ЗВО та польських, зокрема Сілезького університету задля створення новітніх освітніх програм і вирішення дискусійних історичних питань. Ці процеси сприятимуть розвитку співпраці в історичній, науковій, культурній та освітніх сферах України та Польщі. Не є таємницею, що Сілезький університет – член багатьох міжнародних академічних організацій. Представники університету входять до керівних комітетів і діють як експерти в мережах та асоціаціях, які об'єднують академічну спільноту з усього світу. Так, університет співпрацює з ключовими організаціями, серед яких: Європейська асоціація університетів (EUA), L'Agence universitaire de la Francophonie (AUF) та Європейська університетська інформаційна система (EUNIS), тощо.

Однією із таких організацій є Transform4Europe – це Альянс європейських університетів, що був організований шляхом об'єднання потенціалу партнерів для створення простору вищої освіти майбутнього. Ідея Transform4Europe проста, однак амбітна: працювати спільно, щоб змінити ситуацію на краще, реагуючи на мінливі потреби нашого найближчого оточення і всього світу. Тому партнери Transform4Europe взяли на себе зобов'язання систематично впроваджувати зміни у всіх сферах діяльності своїх установ і використовувати свій переведений досвід для проведення позитивних перетворень всеосяжними та інноваційними способами, яких жоден з окремих членів консорціуму не зміг би досягти самотужки. Партнерами Альянсу є: Університет Саарленду (Німеччина); Університет Вітовта Великого в Каунасі (Литва); Університет Аліканте (Іспанія); Естонська академія мистецтв (Естонія); Португальський католицький університет (Португалія); Приморський університет (Словенія); Університет Жана Моне

(Франція); Сілезький університет у Катовіце (Польща); Софійський університет «Св. Климент Охридський» (Болгарія); Університет Трієста (Італія); Маріупольський державний університет (Україна)¹². Як бачимо, Україна тільки зробила свій перший, але дуже впевнений крок в один із міжнародних університетських альянсів. Багато учасників з Альянсу мають партнерів, які знаходяться в Україні: вони вже почали приймати українських біженців, у тому числі членів української академічної спільноти. На знак солідарності інші партнери Альянсу встановлюють механізми їх підтримки (збір коштів, постачання основних товарів, стипендії тощо). На сайті Transform4Europe існує навіть перелік заходів допомоги для академічних спільнот, де викладено список всієї діяльності університетів для України.

Якщо ж говорити саме про Сілезький університет, то в рамках цієї програми, ця освітня установа вже відзначилась такою діяльністю: збір коштів, щоб допомогти як здобувачам вищої освіти, які прибули до UniSil до війни, так і їхнім родинам, а також тим, хто прибув до університету в останні дні і буде прибувати надалі. Та збір коштів від Польської гуманітарної акції (ПАН): *Ukraina – pomóżmy ludziom w strefie konfliktu* – вони підтримують як тих українців, які залишаються в Україні, так і тих, хто залишив Україну і перебуває в Польщі та діють безпосередньо як в Україні, так і в Польщі; збір найнеобхідніших продуктів в університеті (для України, для біженців та здобувачів вищої освіти: медикаменти, одяг для біженців, навіть продукти для домашніх тварин); немає плати за семестр для українських здобувачів вищої освіти UniSil; безкоштовне проживання у гуртожитках університету; фінансова, юридична та психологічна допомога; додаткові та безкоштовні мовні курси для всіх громадян України в UniSil; різного роду лекції про те, як університетська спільнота може допомогти українцям впоратися з ситуацією¹³. Як бачимо, список допомоги чималий, і в інших партнерів Альянсу він не менший. В контексті розвитку поствоєнної України є перспектива розширення списку учасників програми Transform4Europe, зокрема й українськими університетами, тим паче, коли вже шлях започатковано Маріупольським державними університетом. На сайті МДУ зазначається, що завдяки участі у спільноті Transform4Europe «за 2023 рік близько 50 представників незламного вишу відвідали Польщу. Фахівці університету проходили стажування, здобувачі вищої освіти – долучалися до культурних заходів, а викладачі – проводили дослідження, дізнавалися нове на освітніх курсах, налагоджували наукову співпрацю»¹⁴.

Ягеллонський університет у цей час пропонує програму резиденції для української креативної молоді – «SPLOT UA Residency», в якій відібрані учасники працюватимуть над трьома темами дослідження на основі Планів реконструкції України: «Зцілення міста», «Відродження ночі» та «Відновлення освіти». Програму було створено New Space Foundation та Science Now спільно з Посольством США у Варшаві та Державним Департаментом США з метою створення прототипів соціальних інновацій та бізнес-проектів з їх потенційною майбутньою реалізацією в Україні. Протягом шести місяців учасники матимуть можливість розвивати свої навички й працювати разом із досвідченими менторами та міжнародними експертами з різних галузей, у тому числі численними випускниками програм Fulbright. Таким чином, програма SPLOT UA Residency допоможе Україні виробити свій стратегічний план поствоєнного розвитку та його реалізацію¹⁵. Також, Ягеллонський університет залучений до міжнародної співпраці у рамках програм CEEPUS, Erasmus+, YLFF, Visegrad Scholarship Programme, Stefan Banach Scholarship Programme, Fulbright Commission scholarship та інших. А найвідоміші міжнародні організації здобувачів вищої освіти – AEGEE, Erasmus Student Network, AIESEC – мають філії у Краківському Університеті¹⁶. Залучення українських здобувачів вищої освіти та науковців у ці програми через посередництво Ягеллонського університету буде корисним для України як сучасної, так і поствоєнної, адже це сприятиме розвитку української освіти та науки на міжнародній арені та надасть можливість українським ЗВО також залучитись до партнерства у цих організаціях та програмах.

За період повномасштабної війни в Україні Ягеллонський університет вже надав величезну підтримку українській студентській молоді. На базі університету було створено спеціальну стипендію від фонду «Mu z Wami» та стипендія імені професора Франциска Зейки для біженців, які відзначились видатними навчальними здобутками та науковими досягненнями, однак не мають можливості навчатись у своїй країні; фінансування проектів українських аспірантів в рамках дотацій програми ID.UJ, спрямованих на реалізацію Research Support Module; безкоштовний онлайн курс польської мови для українських біженців; фінансова підтримка для здобувачів вищої освіти та докторантів університету з України, прихисток для громадян України в гуртожитках університету¹⁷. Також фахівці Ягеллонського університету забезпечують можливість надання українцям різних груп психологічну допомогу як польською, так і англійською мовою; безкоштовну юри-

дичну допомогу щодо можливості перетину кордону, перебування в Польщі та перевезення сімей до Польщі; українці можуть користуватися можливостями терапевтичного, хірургічного та акушерського кабінетів університетської лікарні у Кракові. Покажемо їй те, що ректор Ягеллонського університету, отримавши повну підтримку Сенату, зайняв чітку позицію щодо припинення будь-якої співпраці з російськими університетами та науковими центрами до закінчення військових дій і виведення російських військ з України¹⁸.

У плані реалізації «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» однією з операційних цілей є збільшення кількості проектів міжнародної освітньо-наукової співпраці, інтеграція освітніх працівників до світового наукового простору⁷. Сілезький та Ягеллонський університети можуть запропонувати створення студентських наукових організацій та участь у міжнародних конференціях, які дадуть можливість українським здобувачам вищої освіти проявити себе як майбутніх кваліфікованих фахівців, поділитись своїм досвідом доланням викликів у житті та навчанні під час повномасштабної війни в Україні, розповісти про російську агресію в Україні «від першої особи». В цей час, польська та міжнародна спільнота отримує цінний матеріал для аналізу, що сприятиме написанню наукових досліджень щодо війни в Україні. Це має у майбутньому запобігти повторного українського сценарію для європейських країн, розробити нові програми для розбудови післявоєнної України. Так, на 22 лютого 2024 року в гуманітарному факультеті Сілезького університету пройшов захід, присвячений другій річниці повномасштабної агресії РФ проти України: «Це сталося 24 лютого». Учасники зустрічі обговорили медійний образ війни та різні оцінки і погляди щодо неї. Метою заходу було нагадати всім про події в Україні, ще раз висловити свою рішучу позицію про неприйняття до будь-якої військової агресії та підтримати друзів в Україні, українських здобувачів вищої освіти, українських колег – усіх тих, хто воює в Україні, і тих, хто змушений був покинути свої домівки, своїх близьких. У ході цього заходу розглядалися такі теми: «Мое 24 лютого» – спогади співробітників, здобувачів вищої освіти, випускників; «Медійний образ війни»; «Значення художніх і документальних фільмів у створенні образу війни в ЗМІ»; «Хроніка війни» від здобувачів вищої освіти міжнародної полоністики; фільм «В Україні», реж. Пьотр Павлус, Томаш Вольський; «Мова війни: фейки і маніпуляції»; «Інтернет-меми від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну»; «Війна (є) не жінка...»¹⁹.

А 23 лютого 2024 року подібний захід відбувався у стінах Ягеллонського університету – «Stand with Ukraine!». Академічний омбудсмен університету запросив до слова українців і здобувачів вищої освіти з України, що є співтворцями спільнот краківських університетів. Метою заходу стало прагнення солідаризуватися з народом України та організація зустрічей, учасники яких познайомили зі здобутками української культури. При цьому учасники заходу наголошували, що «друга річниця повномасштабного російського вторгнення в Україну засвідчує вкрай важливу цінність, що порушення кордонів незалежної держави суперечить фундаментальним принципам міжнародного права та мирного співіснування. Окрім безпосередніх жаків війни – знищення міст і сіл, втрата близьких – існує систематична спроба зруйнувати культурну спадщину України. Коли метою є піддрив українського суспільства, збереження його культурної та наукової спадщини стає першочерговим для майбутнього нації. Авторитарні режими постійно розглядають культуру як загрозу своїй владі, оскільки вона сприяє роздумам про світ і критичному мисленню»²⁰.

Сілезький та Ягеллонський університети продовжують проводити різні вебінари, зустрічі, благодійні акції та концерти на підтримку України та її молоді. Так, у Сілезькому університеті відбувся вебінар «Як ефективно допомогти в умовах кризи в Україні?»²¹; «Благодійний аукціон в рамках концерту «Місто науки Україна», з прибутків якого була перерахована фінансова допомога здобувачам вищої освіти, аспірантам та працівникам з України та їхнім сім'ям; «Благодійний концерт «Місто науки в Україні», де сім державних університетів із консорціуму European City of Science Katowice 2024 взяли участь у акції задля підтримки фінансових зборів на потреби здобувачів вищої освіти з України та обговорення ефективних способів надання їм матеріальної і психологічної допомоги»²². І таких програм ще багато.

Хоча міжнародна освітня співпраця та наукова еміграція є глобальною тенденцією світового розвитку, що загалом сприяє науково-технічному прогресу, однак й водночас сучасні освітні міграційні процеси сприяють збільшенню розриву в соціально-економічному, освітньому й культурному розвитку країн-реципієнтів і країн-донорів здобувачів вищої освіти²³. Тому для сучасної та поствоєнної України важливо буде не тільки розвивати міжнародні зв'язки, а й відновлювати свої традиції й звичаї для поєднання в освітній практиці споконвічного нашого і міжнародного досвіду.

Серйозною проблемою може стати й еміграція кваліфікованих кадрів з країни походження, тобто «відтік мізків» («brain drain»). Саме тому під час реалізації заходів з інтегра-

ції студентства в економічний, культурний та освітній простір країн Європейського Союзу та інших країн світу державою мають бути створені запобіжники й стимули до повернення молоді до України та застосування ними набутих навичок та компетентностей для розбудови національного господарства поствоєнної України. Також можливий варіант розширення академічної мобільності кваліфікованих фахівців, за умов якої, вони зможуть вільно пересуватися між країнами, не обов'язково там оселяючись, та працювати на базах двох і більше університетів-партнерів одночасно.

Таким чином, співпраця Сілезького та Ягеллонського університетів із українськими ЗВО й організаціями позитивно впливає на сучасний стан розвитку освіти в Україні та в майбутній перспективі обіцяє значний внесок у її розвиток. Вона включає в себе спільні дослідницькі проекти, участь у грантових програмах Європейського Союзу та обмін досвідом, що відкрило нові можливості для українських здобувачів вищої освіти і українських вчених, сприяючи розширенню взаємовідносин між Україною і Польщею в галузі вищої освіти та наукових досліджень, відкривши необмежені перспективи працевлаштування для українських здобувачів вищої освіти в Європі та за її межами. Таке співробітництво українських та європейських університетів, а також проєвропейська орієнтація, зокрема Сілезько-Ягеллонська, має на меті створити Україні, її освітньому та науковому потенціалу, забезпечити можливості стати потужним та бажаним партнером в області науки і культури. Ця співпраця дозволяє відкрити справжню Україну її західним партнерам та решті демократичного світу, як сильну, високоосвічену та багатокультурну державу.

Загалом міжнародні освітня і наукова співпраця на сучасному етапі українського державотворення, в умовах жорсткої боротьби за збереження власної державності, є одним із дієвих механізмів, який сприятиме перемозі України у війні проти широкомасштабної російської агресії та прискорить процес її подальшої відбудови та післявоєнного розвитку.

Примітки:

1. Мельник В. Профосвіта – в пріоритет! Оксен Лісовий анонсував цілі та плани для МОН. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/novynu-ukrayiny/ministr-osvity-oksen-lisovij-ozvuchyv-priorytety-i-czinnosti-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrayiny/> (дата звернення: 12.02.2024).
2. Ягеллонський університет. *Wikimedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1

- %83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82#cite_ref-6
3. Uniwersytet Śląski w Katowicach. URL: <http://admission.us.edu.pl/ukrainska/un-versitet>
 4. Group I.S. Modern Problems in Science. Primedia eLaunch LLC, 2022. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Modern_problems_in_science/ytZwEAAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1
 5. The Times Higher Education World University Rankings 2024. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking#!/length/25/locations/UKR/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats
 6. The Times Higher Education World University Rankings 2020. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2020/world-ranking>
 7. Aukcja charytatywna w ramach koncertu «Miasto Nauki Ukrainie». URL: <https://us.edu.pl/aukcja-charytatywna-w-ramach-koncertu-miasto-nauki-ukrainie/>
 8. Koncert charytatywny «Miasto Nauki Ukrainie» | Благодійний концерт «Місто науки в Україні». URL: <https://us.edu.pl/event/koncert-charytatywny-miasto-nauki-ukrainie/>
 9. Програма «Солідарні з Україною». URL: https://www.uj.edu.pl/uk_UA/wsparcie-ukrainy/studenci//journal_content/56_INSTANCE_UzlhEoGoQYFQ/10172/151329584
 10. Допомога студентам та докторантам. URL: https://www.uj.edu.pl/uk_UA/wsparcie-ukrainy/studenci
 11. Наука об'єднує та дарує нам майбутнє – МДУ. URL: <https://mu.edu.ua/uk/news/nauka-ob-yednuye-ta-daruye-nam-maybutnye>
 12. Transform4Europe – Маріупольський державний університет. URL: <https://mu.edu.ua/uk/transform4europe>
 13. Transform4Europe with Ukraine. URL: <https://transform4europe.eu/transform4europe-with-ukraine/>
 14. МДУ закріпив офіційне співробітництво з університетом Сілезії. URL: <https://mu.edu.ua/uk/news/msu-uklav-oficiyne-spivrobotnictvo-z-universitetom-sileziji>
 15. Програма резиденції для української креативної молоді. URL: https://www.uj.edu.pl/uk_UA/wsparcie-ukrainy/studenci//journal_content/56_INSTANCE_UzlhEoGoQYFQ/10172/152176159
 16. Ягеллонський Університет у Кракові – агенція StudyHelp. URL: <https://studyhelp.com.ua/universities/iagiellonskyi-universytet>
 17. Там само.
 18. Як Краківські виші допомагають українським студентам. URL: <https://univerpl.com.ua/blog/yak-krakivski-vishi-dopomagayut-ukrainczyam/>
 19. «Stalo się 24 lutego» – wydarzenie poświęcone drugiej rocznicy napaści na Ukrainę URL: <https://us.edu.pl/event/stalo-sie-24-lutego-wydarzenie-poswiecone-drugiej-rocznicy-napasci-na-ukraine/>
 20. Stand with Ukraine! URL: https://en.uj.edu.pl/en_GB/events-calendar//journal_content/56_INSTANCE_W9PnfTJce6oq/81541894/155380641

21. Webinar pt. “Jak skutecznie pomagać w obliczu kryzysu w Ukrainie?” URL: <https://us.edu.pl/event/webinar-pt-jak-skutecznie-pomagac-w-obliczu-kryzysu-w-ukrainie/>
22. Program grantowy dla naukowców z Ukrainy «Freedom starts with your mind». URL: https://www.uj.edu.pl/uk-UA/wiadomosci//journal_content/56_INSTANCE-d82lKZvhit4m/10172/152242214
23. Олешко А.А., Ровнягин О.В. Сучасні тенденції міжнародної освітньої еміграції з України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 3. С. 21–25. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2020/6.pdf

The article examines the importance and potential of international cooperation in the field of higher education, scientific research and cultural exchanges between the Silesian University in Katowice and the Jagiellonian University in Krakow with Ukrainian institutions of higher education, and emphasizes the role of this cooperation in the post-war development of Ukraine. Ways of developing further cooperation and their modern implementation are indicated. The importance of the participation of Ukrainian society in international organizations is noted. The article emphasizes the need for further development of cooperation to promote the creation of a more harmonious educational space in Ukraine.

Key words: education and science, international cooperation, university, international organizations, integration, post-war development.

Отримано: 12.03.2024 р.

УДК 378.016:94(7/8)

Ігор Опря
м. Кам'янець-Подільський

ІСТОРІЯ КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАН ВИКЛАДАННЯ У ЗВО УКРАЇНИ

У статті визначено, що історія країн Латинської Америки є важливою складовою всесвітньої історії, а її викладання здійснюється у закладах вищої освіти України. Виявлено, що на сьогодні проблемою є недостатня кількість літератури з курсу українською мовою. Вказано, що частково цю проблему можна вирішити за рахунок зарубіжних праць, втім нагальним завданням є підготовка сучасних наукових та навчальних праць українськими дослідниками.

Ключові слова: Латинська Америка, навчально-методичне забезпечення, заклади вищої освіти.

Однією з тенденцій соціально-економічного розвитку країн світу на сучасному етапі є постійно зростаючі вимоги до кваліфікації працівників, у якій би сфері діяльності вони

не були задіяні. У повній мірі це стосується і фахівців гуманітарних спеціальностей. Сучасний ринок праці вимагає від них ґрунтовних знань з ряду навчальних дисциплін, вмінь і навичок застосування цих знань на практиці. Серед освітніх компонентів освітніх програм історичних спеціальностей закладів вищої освіти України (далі – ЗВО) є й «Історія країн Латинської Америки», якій часто приділяють недостатньо уваги, попри її важливість і в освітньому процесі, і в контексті вивчення курсу всесвітньої історії. Тому метою статті є дослідження навчально-методичного забезпечення та стану викладання цієї дисципліни у ЗВО України.

Якщо говорити про підготовку вчителів історії для закладів загальної середньої школи, що здійснюється ЗВО за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія), то здається, що знання з історії країн Латинської Америки їм не особливо потрібні. У шкільному курсі учні, як правило, зустрічаються з питаннями історії Латинської Америки тричі: перший раз, коли поверхнево знайомляться з давніми культурами майя, ацтеків та інків у темі «Великі географічні відкриття», вдруге – коли розглядають тему «Війна Іспанської Америки за незалежність» і втретє – коли здійснюють короткий огляд історії латиноамериканських країн у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Ставлення до історії Латинської Америки як до другорядної дисципліни нерідко зберігається і у вишах. Одним з результатів чого є майже абсолютна відсутність підручників, узагальнюючих праць та спеціальних досліджень з історії Латинської Америки, авторами яких були б українські вчені. Між тим, на сьогодні. Латинська Америка це регіон площею понад 20 млн. кв. км, де розташовано 33 незалежні країни та 13 залежних територій, у яких проживає понад 500 млн. осіб. Без знання історії цих країн неможливо скласти повноцінне уявлення про всесвітній історичний процес.

Історія Латинської Америки цікава, а її вивчення корисне й з огляду на подібність розвитку регіону з країнами пострадянського простору, й Україною у тому числі. Назвемо лише кілька спільних рис: економічне відставання від розвинутих країн світу та намагання подолати його шляхом неоліберальних реформ; залежність від міжнародних фінансових організацій та проблема зовнішнього боргу; велика поляризація суспільства за рівнем доходів і слабкість середнього класу; високій рівень корумпованості державних структур; недосконалість законодавчої бази, політичної та судової систем; проблеми соціального характеру. Впродовж свого історичного розвитку країни Латинської Америки накопичили цінний досвід

у вирішенні цих проблем, вивчення та запозичення якого є вкрай потрібним і доречним для сучасної України.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №260 від 04 березня 2024 р. замість предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія) запроваджується предметна спеціальність Середня освіта (Історія та громадянська освіта) під тим самим шифром. Громадянська освіта має охоплювати культурологічні, філософські, політологічні, правові, економічні та соціально-психологічні знання. Оволодіння змістом громадянської освіти сприятиме формуванню світоглядних орієнтацій особистості, її самоідентифікації та самореалізації в кожній зі сфер суспільного життя. З огляду на подібність багатьох рис розвитку латиноамериканських країн з Україною, досвід цих країн є чудовим джерелом для аналізу багатьох питань громадянської освіти, прикладом як позитивного змісту, вартого наслідування, так і негативного, котрого доцільно уникати.

Якщо ж говорити про спеціальності 032 Історія та археологія чи 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії та ряд інших, то вивчення історії Латинської Америки для них є очевидним.

Таким чином, важливість вивчення історії країн Латинської Америки зумовлена рядом чинників. По-перше, вона є складовою частиною курсу всесвітньої історії, вивчення якої дозволяє глибше зрозуміти розвиток історії людства як єдиного взаємопов'язаного процесу. По-друге, вивчення історії країн регіону дає можливість краще усвідомити загальні закономірності й особливості історичного процесу. По-третє, вивчення навчального курсу має професійну спрямованість для студентів-істориків, оскільки готує їх до викладання історії країн Латинської Америки у середній школі та інших закладах освіти, а для здобувачів вищої освіти, які навчаються на спеціальностях пов'язаних з міжнародними відносинами, є джерелом аналізу та подальшого дослідження.

Аналіз освітніх програм ЗВО України дає підстави стверджувати, що в окремих закладах історія Латинської Америки вивчається як самостійна дисципліна, в інших – такий курс відсутній, втім питання латиноамериканського регіону включені до загального курсу Нової та Новітньої історії Європи та Америки.

Зокрема, в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на спеціальності 032 Історія та археологія серед обов'язкових дисциплін є «Історія цивілізацій Доколумбової Америки», яка завершується заліком¹ і «Нова та Новітня історія країн Латинської Америки», яка завершується екзаменом². У Сумському державному університеті на

такій самій спеціальності є обов'язкова дисципліна «Історія країн Латинської Америки», яка завершується екзаменом³. В Ізмаїльському державному гуманітарному університеті на цій самій спеціальності є вибіркова дисципліна «Особливості розвитку країн Латинської Америки», яка завершується заліком⁴. У Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника на спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії є обов'язкова дисципліна «Зовнішня політика країн Азії, Африки та Латинської Америки»⁵, яка завершується заліком, а на спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія) є дисципліна «Держави Азії, Африки та Латинської Америки у шкільному курсі історії»⁶, яка завершується заліком. У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка для усіх спеціальностей пропонується вибіркова навчальна дисципліна «Історія країн Латинської Америки» [15], яка завершується заліком.

Отже, історія країн Латинської Америки є предметом вивчення у ряді ЗВО України, втім на сьогодні гострою залишається проблема навчальної літератури з курсу. Ще з радянських часів, склалася негативна тенденція переваги російськомовних видань у цій сфері, що було зумовлено і централізацією наукових досліджень у столиці Радянського Союзу, і ідеологічною складовою, що відіграла історія регіону для просування радянських ідей на внутрішню та зовнішню аудиторію. Відповідно, не лише наукову, але й ідеологічну функцію виконував Інститут Латинської Америки, створений ще за часів СРСР. Він видавав науковий журнал «Латинская Америка» який виходив щомісяця 12 разів на рік. Там друкувалися статті, що мають певну наукову цінність, втім пріоритет віддавався публікаціям антиамериканського змісту, підкреслювалася агресивна політика США, перебільшувалося значення революційних рухів, класової боротьби тощо.

Цікаво, що з розпадом СРСР, загальна тональність та ідеологічна спрямованість журналу не змінилися, а сучасна агресивна політика російської федерації тільки посилює цю тенденцію. Приклад цього журналу не є виключенням, а лише відображає загальну тенденцію російської історичної науки, що, опинившись на службі режиму, запозичує гірші зразки радянської історіографії.

Для ілюстрації наведемо лише кілька прикладів з однієї колективної монографії, присвяченої історії Латинської Америки, виданої у 1999 р.⁷, коли сучасний авторитарний режим ще не утвердився, втім штампи радянської історіографії щодо оцінки історичних подій ще збереглися.

На с. 89 «Історії Латинської Америки» автори пишуть, про «кабальні умови американських позик для Куби», а саме про те, що у 1903 р. ця країна отримала 35 млн \$, і до 1926 р. уже виплатила 92 млн \$., а усього до 1944 р. повинна була віддати 180 млн \$⁸. Щодо цієї інформації виникає ряд запитань. По-перше, якщо взяти лише 5% річних, то за 40 років (термін позики) сума повинна збільшитися у 7 раз, у даному випадку – 225 млн \$; по-друге, інфляція «з'їла» значну частину суми (особливо під час кризи 1929–1933 рр. та двох світових воєн), внаслідок чого 1 \$ у 1903 р. далеко не відповідав 1 \$ у 1944 р.; по-третє, автори, пишуть про це у 1999 р., посиляючись на роботу 1971 р. і все ж про термін остаточного повернення боргу 1944 рік пишуть у майбутньому часі в умовному нахилі «кубинський народ повинен був заплатити», що ймовірно свідчить про те, що борг повністю так і не виплатили. Отже, авторами мимоволі утверджується думка про те, що віддавати борги не варто, особливо якщо кредитор – США, які позичали гроші лише з метою закабалення усіх країн латиноамериканського регіону. На с. 93 автори пишуть про прихід до влади на Кубі Херардо Мачадо-і-Моралеса, після чого там була встановлена «найжорстокіша диктатура»⁹. Викликає сумнів ступінь її жорстокості у світлі інформації, наведеної на с. 94, де вказується, що лідер комуністів Хуліо Мелья був заарештований, однак після 18-денного голодування влада змушена була (незрозуміло чому, якщо вона така жорстока) відпустити його на свободу¹⁰.

На с. 94 автори пишуть про те, що Херардо Мачадо-і-Моралес «панічно боявся впливу комуністичних ідей», а на с. 98 зазначають, що у 1929 р. Комуністична партія Куби нараховувала лише кілька сотень членів¹¹.

На с. 162 автори говорять про порушення прав робітників, що було зафіксовано у робітничому законодавстві в Бразилії за часів Ж. Варгаса. На їхню думку, воно проявилось у тому, що робітник не отримував компенсацію при звільненні з роботи за порушення ним трудової дисципліни¹². А в якій, цікаво, країні є така компенсація?

Такий розлогий аналіз лише з однієї монографії наведений, щоб дати відповідь на питання про ступінь об'єктивності та неупередженості російських істориків і про можливість використання російської історичної літератури в освітньому процесі.

З іншого боку, українська історична наука не може похвалитися великими досягненнями у вивченні історії країн Латинської Америки. Наукові статті, монографії з галузі латиноамериканістики зустрічаються нечасто. Підручників, нав-

чальних посібників, присвячених виключно цьому курсу, також майже немає, а в загальних посібниках латиноамериканському регіону приділено незначну увагу. Зокрема, у навчальному посібнику В. Газіна та С. Копилова «Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки)»¹³, Латинській Америці присвячено один розділ обсягом у 26 сторінок. У навчальному посібнику О. Іваницької «Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки)»¹⁴, висвітлено історію лише чотирьох латиноамериканських країн (Бразилії, Куби, Мексики та Чилі), втім загальний обсяг матеріалу на ці країни становить 70 сторінок, тоді як лише США присвячено 99 сторінок.

Іноколи автори об'єднують історією країн Латинської Америки з історією країн Азії та Африки. Зокрема, такий підхід застосовано у навчальному посібнику В. Кириченка «Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки» 2002 року видання¹⁵ та навчальному посібнику В. Огорокової «Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (з 1945 року)» 2022 року видання¹⁶. Попри те, ще у назвах цих посібників вказана Латинська Америка, головна увага авторами приділена азійським країнам, а в посібнику В. Окоркової, подано загальний огляд історії регіону у межах 14 сторінок та чомусь розміщено інформацію лише про одну країну регіону – Кубу.

Окремо варто виділити навчальний посібник В. Рубеля «Історія цивілізації Доколумбової Америки», виданий у 2005 р.¹⁷. У ньому на основі широкого комплексу писемних, археологічних та етнографічних матеріалів розкривається специфіка історичного процесу давньоіндіанських суспільств у контексті світового соціоеволюційного поступу. Цілісно розглядаються питання політичного й соціально-економічного буття та духовного розвитку аборигенних народів Америки. Як зазначає автор, в основу посібника було покладено доповнений та відповідно перероблений курс лекцій, який він читав студентам-історикам Київського національного університету ім. Тараса Шевченка з 1995 р.¹⁸.

Досить змістовним є навчальний посібник І. Піддубного «Історія країн Латинської Америки. Острівні країни Карибського басейну. Гайана, Суринам, Гвіана» 2022 року видання, втім, як видно з назви, він присвячений лише окремим острівним країнам регіону¹⁹. Спробу заповнити брак навчально-методичної літератури здійснив і автор цієї статті, підготувавши посібник «Історія країн Латинської Америки», який побачив світ у 2024 році²⁰.

Брак літератури з курсу частково можна заповнити дослідженнями іспанською, португальською, англійською, ні-

мецькою та іншими мовами і у списку літератури до навчальних курсів деякі автори так і роблять. Утім, на нашу думку, доцільно не просто наповнити список літератури до курсу сотнями праць, а подавати літературу таку, що є доступною для студентів у бібліотеках або в мережі Інтернет (з покликаннями на відповідні сайти). Водночас, вважаємо, що варто віддавати перевагу англомовній літературі, виходячи з того, що частина здобувачів освіти, все ж володіє цією мовою на достатньому рівні, принаймні прогнозовані результати опанування іноземної мови у ЗВО це передбачають. Шанси, що студенти опрацюють літературу іспанською чи португальською мовою, прямують до нуля, тому, на нашу думку, перелік літератури цими мовами не має практичної цінності.

Загалом, історія країн Латинської Америки є важливою складовою курсу всесвітньої історії, що зумовлює потребу її вивчення. У тій чи іншій формі її викладання здійснюється у закладах вищої освіти України. Втім, на сьогодні проблемою є недостатня кількість літератури з курсу українською мовою. Частково цю проблему можна вирішити за рахунок зарубіжних праць, однак нагальним завданням є підготовка сучасних наукових та навчальних праць українськими дослідниками.

Примітки:

1. Робоча програма навчальної дисципліни «Історія цивілізацій Доколумбової Америки». URL: https://for.history.knu.ua/wp-content/uploads/2023/01/2021_РП_Історія-цивілізацій-Доколумбової-Америци_Полюхович.pdf
2. Робоча програма навчальної дисципліни «Нова та новітня історія країн Латинської Америки». URL: https://for.history.knu.ua/wp-content/uploads/2023/01/2021_РП_Нова-та-новітня-історія-країн-Латинської-Америци_Шевченко.pdf
3. Робоча програма освітнього компонента «Історія країн Латинської Америки». URL: <https://history.law.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/istoriya-krayin-latynskoyi-ameryky.pdf>
4. Робоча програма навчальної дисципліни «Особливості розвитку країн Латинської Америки». URL: http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/osoblyvosti-rozvytku-krayin-latynskoyi-ameryky_2019.pdf
5. Силабус навчальної дисципліни «Зовнішня політика країн Азії, Африки та Латинської Америки». URL: https://kmv.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/88/2023/03/marushchenko_sylabus-aal-1.pdf
6. Силабус навчальної дисципліни «Держави Азії, Африки та Латинської Америки у шкільному курсі історії». URL: <https://kiu.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/56/2020/02/>

- Силабус-Держави-Азії-Африки-та-Латинської-Америку-у-шкільному-курсі-історії.pdf
7. Силабус освітнього компоненту «Історія країн Латинської Америки». URL: <https://drive.google.com/file/d/1Cj0b6xWGHB1WKCJ2vcqGGToQWZEesHc/view>
 8. Історія Латинської Америки. 1918–1945: колект. моногр. / редкол.: Н.П. Калмыков (отв. ред.). Москва: Наука, 1999. С. 89.
 9. Там само. С. 93.
 10. Там само. С. 94.
 11. Там само. С. 94, 98.
 12. Там само. С. 162.
 13. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): навч. посібник. Київ: Либідь, 2004. 624 с.
 14. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002): навчальний посібник. Вінниця: Видавництво «Фоліант», 2003. 560 с.
 15. Кириченко В.П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 168 с.
 16. Огорокова В. В. Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (з 1945 року): навч. посібник. Одеса: Ун-т Ушинського, 2022. 238 с.
 17. Рубель В.А. Історія цивілізацій Доколумбової Америки: навч. посібник. Київ: Либідь, 2005. 504 с.
 18. Там само. С. 7.
 19. Піддубний І.А. Історія країн Латинської Америки. Острівні країни Карибського басейну. Гайана, Суринам, Гвіана: навч. пос. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 192 с.
 20. Опря І.А. Історія країн Латинської Америки: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти гуманітарних спеціальностей. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2024. 96 с.

The article shows that the history of Latin America is an important component of world history, and its teaching is carried out in higher education institutions of Ukraine. It is revealed that today the problem is the lack of literature on the course in Ukrainian. It is pointed out that this problem can be partially solved by foreign works, but the urgent task is to prepare modern scientific and educational works by Ukrainian researchers.

Key words: Latin America, educational and methodological support, higher education institutions.

Отримано: 02.04.2024 р.

**НАВЧАЛЬНІ КОМІКСИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ**
**(з досвіду організації практичної підготовки студентів
на історичному факультеті Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка)**

У статті зроблено спробу з'ясувати доречність впровадження до освітнього процесу методів візуалізації на прикладі використання навчального коміксу. У зв'язку з чим, з'ясовано сутність графічної історії, розкрито її дидактичне значення й видове різноманіття. Також описано практичний досвід створення навчального коміксу студентами історичного факультету.

Ключові слова: комікс, мальовис, графічна історія, візуалізація, інноваційні методи навчання.

Інформаційна насиченість сучасного світу, стрімкий розвиток цифрових технологій та нові вимоги до системи освіти потребують впровадження інноваційних інструментів та методів навчання, спроможних сформувати у здобувачів освіти ключові компетентності для особистої реалізації та розвитку в майбутньому. Наразі традиційні засоби навчання втрачають популярність через низький рівень сприйняття й засвоєння інформації сучасним поколінням дітей, що народилися і зростають у світі, де цифрові технології стали невід'ємною складовою повсякденного життя. Актуальність потреби у візуальному сприйнятті інформації зумовлюється, на жаль, також кризою читання та сприйняття учнями тексту¹. З огляду на що, навчальну інформацію доречно доповнювати візуальними дидактичними розробками, однією з яких є навчальний комікс, використання якого набуває поширення в освітніх закладах. Відомо, що «комікси – це графічно-оповідний жанр, серія малюнків з короткими текстами, що утворює цільну розповідь»². Сьогодні в наукових та публіцистичних статтях набуває поширення використання його українського відповідника – мальовис. Під час обговорення процесу творення українських коміксів на 27 Львівському міжнародному BookForum (2020) редакторка О. Лісевич зробила спробу вияснити зміст «мальовису», нагадавши походження коміксів від «комічних карикатурних смужок із газетних шпальт». Перекладач М. Янюк запропонував запровадити його використання, вважаючи частиною ідентифікації українського культурного простору³.

Шлях становлення коміксу був довгим та складним. Попередником сучасних мальовисів можна вважати лубок – деко-

ративну тиражовану картинку з прозовим або віршованим текстом, який друкувався у монастирських друкарнях⁴. Мальовані історії використовувалися на агітаційних плакатах у революційні часи, а позаяк велика частина населення була неосвіченою, така форма передачі інформації набувала популярності. Важко визначити точний час появи жанру коміксу в Україні. На думку Л. Скорбатюка, перші комікси з'явилися в 30-х рр. ХХ ст. у журналі «Червоний перець». Хоча тоталітарні держави негативно відносились до подібного способу подання інформації, все-таки сатиричний часопис продовжував виходити у Харкові й містив комуністичні агітаційні стрипи (графічні короткі історії). На той час комікс-стрипи вже були популярними в Європі та США, друкувалися у газетах і відзначалися різноманітною тематикою. Редактор «Червоного перцю» Б. Фрідкін використав цей формат у журналі й став одним із перших авторів коміксів. Вітчизняні художники висміювали не лише ворогів радянської влади, але й існуючий режим, за що були репресовані.

Пізніше графічні історії друкували у газетах та журналах «Комар», «Перець», «Перчень», «Веселка» тощо. Варто відзначити, що у радянські часи термін «комікс» вважався буржуазним, тому його замінили на «книжки-картинки»⁵. Найактивніший період появи українських мальованих розпочався з незалежністю України. В цей час з'явився перший історичний комікс Юрія Логвина «Похід князя Олега на Царгород»⁶, який видавали частинами у журналі «Соняшник». Згодом почали з'являтися мальовані різних жанрів, наприклад, пригодницько-історичний, супергероїка, фентезі, наукова фантастика, комікс для дітей, гумористичний, сучасний роман, кримінальний, освітній⁷.

Освітня зацікавленість дидактичними можливостями графічних історій й почали їх вивчати. Так, викладачі Вінніпезького університету (Канада) С. Ріфкінд і С. Брендон виділили чотири основні типи коміксів:

- стрип – карикатурні смужки чи окремі панелі, надруковані у газетах;
- цифровий – мальовані у цифровому вигляді з можливістю публікації;
- вебкомікс – опублікований, виключно онлайн, на вебсайтах;
- графічний роман – повна історія у вигляді окремого видання⁸.

Німецький вчений Г. Аммерер, досліджуючи формування історичних компетентностей за допомогою візуальних інструментів, виокремив чотири види історичних коміксів: історична пародія, пригодницька розповідь на основі історичних подій, комікс на основі реальних історичних подій та комікс-(авто)біографія⁹.

Українські дослідники Н. Баран та О. Гнаткович також розглядають історичний комікс як окрему категорію, що поділяється на два види: розповідь історичних подій (не виходячи за межі історичної площини) та їх поєднання з жанровою різноманітністю (детективи, фентези тощо). Перший з них виконує інформаційно-пізнавальну та освітню функцію, тому може використовуватися в освітніх цілях. Відомі українські комікси цієї групи: «Облога Києва печенігами» (1992), «Бій богатирів» (1992) та «Володимир князь Київський» (2018)¹⁰.

Проблема ефективності використання навчального коміксу як дидактичного матеріалу досліджується у багатьох наукових працях. На думку М. Лавренової, емоційно забарвлена інформація в мальовписі пробуджує почуття читача, тому краще засвоюється¹¹. Є. Даниленко впевнений, що з кожним роком збільшується кількість учнів із образним мисленням, тому виникає потреба в наочності. Також автор звертає увагу на зацікавленість учнів читати та аналізувати комікси, не завчаючи інформацію напам'ять, а розуміючи її зміст. Це в свою чергу активізує пізнавальну діяльність та мислення¹². В. Юрженко застерігає, що комікс не може замінити навчальну літературу, однак погоджується з його дидактичним потенціалом¹³. Л. Остапенко та О. Соловійова вбачають значимість мальовписів саме у наочності, наводячи результати досліджень Девіда Раппа щодо сприйняття інформації¹⁴. Використання на уроках історії методів сформованих на принципі візуалізації інформаційного ресурсу дослідила С. Ганаба. Вона вважає, що візуалізація історичних подій «ефективним способом збереження, трансляції та осмислення інформаційного ресурсу про життя минулих епох»¹⁵. Таким чином, графічні історії, як сучасний спосіб візуалізації, сприяють систематизації інформації та роблять її доступнішою для пояснення, що зацікавлює учнів на уроці.

Розробкою й впровадженням навчальних коміксів в освітній процес займається турецький вчений М. Шентюрк¹⁶. Проведене ним дослідження засвідчує ефективність їх використання на заняттях, що сприяє підвищенню мотивації до вивчення освітнього компоненту. Цікавих висновків дійшли співробітники відділення історичної дидактики та політичної освіти Зальцбурзького університету, розробивши завдання для компетентісно орієнтованої роботи з коміксами, фотографіями, живописом, карикатурами, плакатами та малюнками-реконструкціями на уроках історії та суспільствознавства¹⁷. Отримані результати підтверджують як візуальне представлення історичної події дозволяє учням краще уявити та зрозуміти суть і контекст, а художнє оформлення та персоніфікація історичних постатей виклика-

ють до них інтерес. Усе це сприяє кращому запам'ятовуванню та осмисленню навчального матеріалу, мотивуючи учнів до подальшого вивчення предмета.

Варто зауважити, що навчальні комікси успішно використовуються в освітніх системах багатьох країн світу, а також їх впроваджують у навчальних установах і закладах освіти на державному рівні¹⁸. Однак, проаналізувавши наукову й навчально-методичну літературу, можна зробити висновок, що в Україні вони почали з'являтися лише на заняттях природничої та мовно-літературної освітніх галузей й майже відсутні на заняттях з історії. Це і надихнуло на ідею створення навчальних коміксів здобувачами вищої освіти у стінах історичного факультету, готуючи таким чином їх, як майбутніх педагогів, до роботи з учнями у цій сфері. Зроблені нами перші кроки у цьому напрямі відразу ж зацікавили студентів.

На початку роботи важливо визначити платформу для створення коміксів. Вона повинна містити велику кількість шаблонів сцен, персонажів, предметів і бути безкоштовною для використання в навчальних цілях. Наш вибір зупинився на StoryboardThat (<https://www.storyboardthat.com/>). Це зручний конструктор, який не вимагає професійних навичок роботи, однак надає можливість редагувати позиції персонажу й вираз його обличчя. Він має інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, тому студентам було не складно користуватися даним сервісом. Навіть навпаки, побачивши цікаво організований простір вікна конструктора, вони почали одразу ж досліджувати його можливості. Англomовний інтерфейс також не став на заваді, адже більшість здобувачів освіти знають англійську мову на достатньому рівні для розуміння тексту меню. Якщо й виникали проблеми, то їх легко вирішував автоматичний перекладач браузерa.

Першим кроком до створення графічної історії був вибір історичної теми, адже навіть для написання міні-історії необхідно добре володіти її матеріалом, знати усі деталі подій та ознайомитися з образами персонажів. Тому ми вирішили надати можливість здобувачам освіти обирати їх самостійно, згідно власних уподобань. Студенти були приємно вражені, адже мали можливість попрацювати над улюбленою темою у новому форматі, який раніше не використовували. Так вони справді почали отримувати цінний досвід, оскільки змогли під іншим кутом розглянути історичну подію, зобразивши її візуально. Варто зауважити, що довільний вибір теми був вдалим рішенням, оскільки в результаті отримали водночас цікаві й змістовні роботи з різних історичних періодів.

На другому кроці студентів чекало відповідальне завдання – розробка історії майбутнього мальовпису, тобто продумати

сюжет та написати сценарій. Оскільки це громіздка робота, здобувачам освіти було запропоновано об'єднатися у підгрупи з 2-3 осіб. Більшість із них скористалися цією рекомендацією, однак були й такі, що виявили бажання самостійно розробити навчальний комікс. Внаслідок чого їхні сценарії виявилися більш глибокими за змістом і продуманістю сюжету в порівнянні з тими, що працювали у групах. Це у певній мірі стало несподіванкою, адже ми очікували вищих результатів від групової роботи. Можливо, студенти вирішили самостійно створювати комікси, тому що дуже добре володіли інформацією та хотіли її зобразити через призму власного бачення, на відміну від груп, де відсутній стимул особистих амбіцій. Таким чином, з огляду на результати робіт, можемо зробити висновок, що навчальні комікси доцільно робити одноосібно.

Готовий сценарій необхідно було розбити на фрагменти – кадри коміксу й визначити для кожного з них такі елементи: місце події, ключові дії, предмети в кадрі та персонажів. Кожен із них складався з 3-х частин: заголовку, зображення з діалогом та короткого опису (див. рис. 1).

Рис. 1. Кадр із коміксу «Єгипетська експедиція Наполеона» (автор Н. Савенков)

На етапі визначення фрагментів виникли найбільші труднощі, адже не всім одразу вдавалося чітко виділити у своїй історії найголовніші моменти для зображення у кадрі. Потрібно було визначити, яку інформацію подавати візуально, а яку розміщувати текстом у блоці опису кадру. Ми звертали увагу на те, що кожен фрагмент повинен бути пов'язаний з попереднім, інакше учень не зрозуміє навчального матеріалу та змісту коміксу. Перші спроби не у всіх виявилися вдалими. Так, декому зі студентів довелося знову виділити з великого об'єму матеріалу конкретну історію та розповісти її візуально. Хоча, як правило, у більшості випадків, у людей переважає візуальне сприйняття, але далеко не у всіх добре розвинена уява. Це й стало ще однією проблемою, щоправда поодинокую. Більшість здобувачів освіти продемонстрували високий рівень розвитку креативного та критичного мислення. Оцінити його було не складно, аналізуючи їх роботи та нестандартне подання інформації.

На наступному кроці – робота над розстановкою персонажів та кількістю діалогів у кожному кадрі. Студентам особливо сподобалося складати діалоги для персонажів. Вони проговорювали між собою всі репліки, аналізували їх відповідно до опису кадру, міркували над влучністю сказаного та пробували додати гумористичного забарвлення, де це було доречно. В процесі роботи дійшли до висновку, що діалоги у вигляді хмарки «бульбашки» не повинні містити багато тексту та заповнювати більшу частину зображення. Адже комікс – це візуальний інструмент, тому він не може перенавантажуватися текстом. Цей висловлений нами аргумент спонукав студентів до щонайменших дрібниць відобразити усю ситуацію в кадрі, продумуючи кожну деталь, позицію персонажів та їхній вираз обличчя. Траплялися навіть дискусії, коли учасники однієї підгрупи наводили один одному цитати із історичних джерел щодо зовнішності чи поведінки персонажу. Воднораз вони хотіли точно передати настрій у кадрі, щоб ця емоційна складова допомогла учням краще зрозуміти та запам'ятати матеріал. Подібний підхід до виконання завдання викликав захоплення, тому що майбутні педагоги настільки перейнялися зображенням історичної події, що прагнули найточніше передати її зміст.

Готову мініатюру студенти розміщували на сторінці згідно класичної моделі, розподіливши лист на чотири квадрати. Звичайно були й такі, хто не обмежився чотирма фрагментами і пішов далі, розробляючи комікс на 6-8 кадрів. Це не означало, що вони не вміли скоротити інформацію до 4 фрагментів, навпаки, це виявилось показником серйозної роботи та зацікавленості у її результаті.

Сучасні креативні художники часто експериментують з формою рамок та архітектонікою листа. Однак ми вважаємо, що у навчальних коміксах цього робити не варто, оскільки таке подання матеріалу може відволікати учнів від основного змісту. Тому радили студентам уникати використання додаткових прикрас, однак звертали увагу на необхідність змістовної та цікавої інформації.

Стало сюрпризом для нас виявлене бажання здобувачів освіти показати свої роботи за межами аудиторії. Вони справді варті уваги, так як подібний формат представлявся на факультеті вперше (див. *додаток 1*). Візуальні методи навчання у всьому світі мають високі показники, тому ми допомогли майбутнім педагогам проявити себе у цій формі роботи. Вдалося наочно пояснити зміст візуальних інструментів навчання, спробувати себе у ролі розробника та проаналізувати слабкі й сильні сторони коміксу. Варто зауважити, що з кожним роком збільшується кількість візуалів серед дітей шкільного віку, тому подібний досвід роботи стане їм у нагоді в майбутньому.

За результатами проведеної роботи відбулась виставка студентських історичних коміксів (представлено 15 робіт), де усі бажачі могли ознайомитись з сучасними методами візуалізації історичних подій. Кожна представлена графічна історія мала унікальний стиль та різні підходи подання інформації. Для студентів-розробників цей день був святковим, адже усі побачили свої роботи на виставці та змогли обговорити їх з друзями та викладачами. Ця подія започаткувала розробку навчальних коміксів на факультеті, адже після виставки деякі студенти виявили бажання продовжити створювати навчальні комікси на історичну тематику для використання їх на уроках з історії та позакласних заняттях.

Отже, інтеграція різноманітних методів візуалізації освітнього контенту допомагає у створенні інноваційних дидактичних інструментів та наочностей, серед яких яскравим прикладом є комікси. Вони сприяють розвитку пам'яті, креативного та критичного мислення, формуванню когнітивних навичок та загальному підвищенню ефективності освітнього процесу. Студенти історичного факультету долучились до розробки сучасних інструментів навчання та оцінили їх позитивно.

Примітки:

1. Ганаба С. Візуалізація як принцип побудови й реалізації методів навчання історії. *Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 13: На пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. С. 79.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005.
3. Бабій Р. «Знайди і покажи мальовпис»: про комікси на українському ринку. Громадська організація «Форум видавців», 2020. URL: <https://bookforum.ua/p/1297> (дата звернення 15.03.2024).
4. Донець О., Баканурський А. Лубок. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. URL: <https://esu.com.ua/article-58935> (дата звернення 02.03.2024).
5. Назарова Є. «Укрмен» та інші супергерої. Як розвивається українська індустрія коміксів. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-rozvyvayetsya-ukrayinska-industriya-komiksiv/29641200.html> (дата звернення 20.03.2024).
6. Логвин Ю. Похід князя Олега на Царгород. *Журнал «Соняшник»*. 1991. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Lohvyn/Pohid_kniazia_Ihora_na_Tsarhorod/ (дата звернення 20.04.2024).
7. Белов Д.О. Український комікс у сучасному бібліотечно-інформаційному просторі. *Інформація та соціум*. Київ, 2021. С. 30–31. URL: <https://ijas.donnu.edu.ua/article/view/11439> (дата звернення 10.04.2024).
8. Rifkind C., Brandon C. How comics work. 2019. P. 4. URL: <https://www.uwinnipeg.ca/1b19/docs/how-comics-work-web-cc-by-nc-nd.pdf> (дата звернення 01.04.2024).
9. Ammerer H., Windischbauer E. Diagnoseaufgaben mit Bildern. *Kompetenzorientierter Unterricht in Geschichte und Politischer Bildung*. Wien: Edition polis, 2011. P. 21.
10. Баран Н., Гнаткович О. Класифікація та специфіка сучасних українських коміксів. *Молодий вчений: науковий журнал*. 2021. № 5 (93). С. 37–42.
11. Лавренова М. Практичне застосування коміксів на заняттях мовно-літературної освітньої галузі. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. Київ, 2020. Вип. 1. С. 41–46.
12. Даниленко Є. Зарубіжний досвід використання дидактичних коміксів. *Біологія і хімія в школі: науково-методичний журнал*. 2011. № 6. С. 29–32.
13. Юрженко В.В. «Коміксування» змісту навчального процесу: позитивні чи негативні тенденції для розвитку технологій освітньої діяльності? *Педагогіка*. Київ, 2015. Т. 7. № 1–2. С. 165–170.
14. Остапенко Л.П., Соловійов О.К. Дидактичний потенціал коміксів. URL: https://elib.institutemvd.by/bitstream/MVD_NAM/1817/1/Ostapenko.pdf (дата звернення 02.04.2024).
15. Ганаба С. Візуалізація як принцип побудови й реалізації методів навчання історії. С. 82–85.
16. Şentürk M. The effect of educational comics and educational cartoons on student attitude and motivation in social studies course. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*. 2022. Vol. 7. Issue 17. P. 390. URL: https://www.researchgate.net/publication/359053414_THE_EFFECT_OF_EDUCATIONAL_COMICS_AND_EDUCATIONAL_CARTOONS_

ON STUDENTS' ATTITUDE AND MOTIVATION IN SOCIAL STUDIES COURSE (дата звернення 02.04.2024).

17. Ammerer H., Windischbauer E. Diagnoseaufgaben mit Bildern. *Kompetenzorientierter Unterricht in Geschichte und Politischer Bildung*. Wien: Edition polis, 2011. P. 21–23.
18. Юрженко В.В. «Коміксування» змісту навчального процесу: позитивні чи негативні тенденції для розвитку технологій освітньої діяльності? С. 165–170.

The article attempts to explore the relevance of integrating visualization methods into the educational process using the example of using educational comics. In this context, the essence of graphic storytelling is clarified, its didactic significance and various forms are revealed. Additionally, practical experience in creating educational comics by students of the historical faculty is described.

Key words: comics, illustration, graphic storytelling, visualization, innovative teaching methods.

ДОДАТОК

Приклад розроблених коміксів

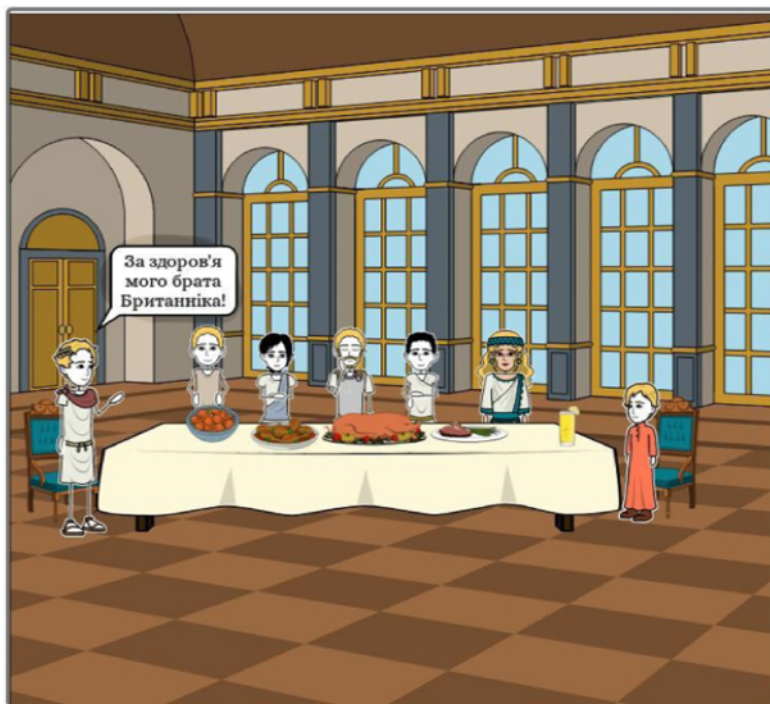
ІМПЕРАТОР НЕРОН

Смерть імператора Клавдія

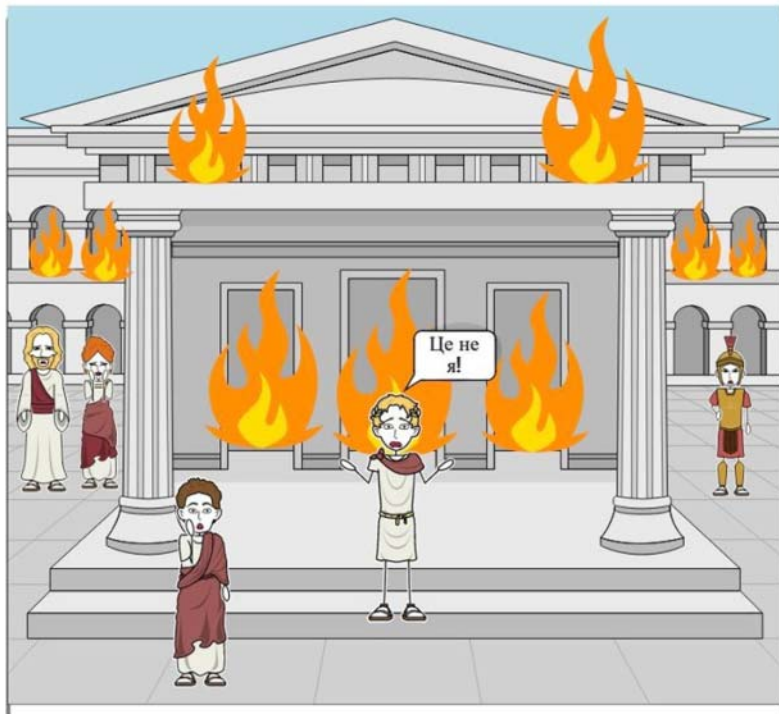
13 жовтня 54 року дружина Клавдія, Агрипина Молодша, отруїла свого чоловіка його улюбленою стравою з грибів. Вона зробила це з тією метою, щоб її син Нерон став імператором.

Нерон позбавляється конкурентів

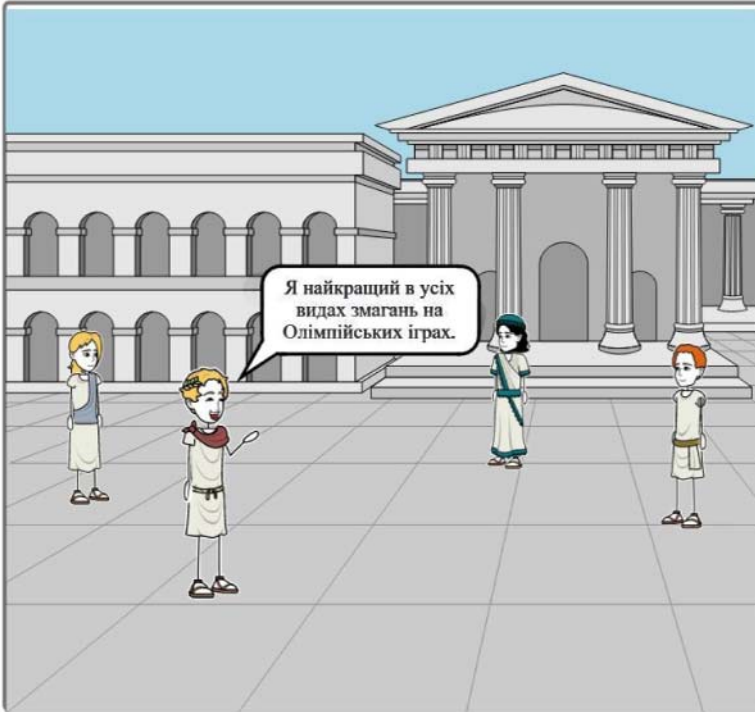
Після приходу Нерона до влади у нього залишався звідний брат, якого, незважаючи на його **12**-річний вік, Нерон розглядав як конкурента, а тому Британнік був отруєний на банкеті через рік після початку правління Нерона у віці **13** років.

"Велика пожежа" у Римі

Вогонь спалахнув у центрі міста і не вщухав протягом тижня. Вигоріло **10 з 14** районів міста. Через кілька днів після пожежі, у ній звинуватили християн, що стало приводом для гонінь проти них. Хоча деякі сучасники, звинувачували самого Нерона у підпалі Риму, ніби він таким шляхом хотів змінити планування міста. Сучасні історики спростовують цю теорію.

Імператор Нерон – олімпійський чемпіон

В останні роки правління Нерон поїхав до Греції, де виступав у різних іграх як співак, актор або колісничий. І звісно ж завжди був переможцем, навіть у тих видах ігор, в яких взагалі не брав участь.

Автори: Грига Савелій, Мазеїн Ілля

Отримано: 29.04.2024 р.

РОЛЬ АКАДЕМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОСЛІДНИКА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЧЕСНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВИТИ

У статті потрактовано поняття «академічна культура», окреслено підходи формування академічної культури дослідника як основи функціонування якісного середовища закладу вищої освіти, проаналізовано компетентнісний, герменевтичний, синергетичний, особистісно-діяльнісний підходи, як базиси академічної культури. Наголошено, що в системному підході до формування академічної культури дослідника важливим є поняття культури наукової праці з урахуванням інших складників (комунікативної, стилістичної, термінологічної, лексикографічної культур).

Ключові слова: академічна культура, дослідник, мотивація, підхід, академічний текст, наукова праця.

Індикатором якості вищої освіти та основним стрижнем ефективності роботи не лише українських університетів, але й університетів світового рівня, є академічна культура. Це спричинено кардинальними змінами в місії сучасних освітніх інституцій, які ще донедавна розглядали суто як центри зародження й збереження науки і освіти; формування професійної та соціальної еліти. Проте в суспільстві знань, класична ідея закладу вищої освіти, який перетворився на складну конгломерацію, трансформується, розширюючи його завдання до «тлумачення, розповсюдження та використання нового знання»¹; виконання надважливих культурних та інтелектуальних обов'язків; формування суспільних цінностей та етичних стандартів. Тобто питання функціонування й розвитку академічної культури в університетському світі на часі.

Основи освітнього процесу, що стали орієнтиром для університетів сучасності, було закладено у 2004 р. Бухарестською Декларацією з етичних цінностей та принципів вищої освіти у Європейському регіоні (The Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in the Europe region). У документі запропоновано закладам вищої освіти дотримуватись у своїй діяльності чітких цінностей і принципів, серед яких:

- академічний дух, культура та спільнота (Academic Ethos, Culture, and Community);
- академічна доброчесність у процесах викладання і навчання (Academic Integrity in the Teaching and Learning Processes);

- демократичне й етичне врядування та управління (Democratic and Ethical Governance and Management);
- дослідження на основі академічної доброчесності та соціальної відповідальності (Research Based on Academic Integrity and Social Responsiveness)².

Професійна підготовка дослідника в закладі вищої освіти має забезпечувати органічне поєднання фахової підготовки з дослідницьким складником і сприяти всебічному професійному розвитку та саморозвитку особистості майбутнього науковця. У цьому аспекті поняття академічної культури є наскрізним.

Поняття «академічна культура» фахівці характеризують як культуру університету; інтелектуально-етичну систему цінностей, мотивацій, переконань та сприйняття, які визначають професійну діяльність в освіті та науці; систему цінностей, традицій, норм, правил, зразків поведінки проведення наукового дослідження, способів діяльності, принципів спілкування, що ґрунтується на педагогічно адаптованому досвіді наукової пізнавальної діяльності; культуру високої духовності і моралі, культуру особливої поведінки і спілкування людей, які професійно мають забезпечувати ретрансляцію культурних цінностей; культуру високої якості праці і відповідальності за її результати, культуру толерантності і педагогічного оптимізму. Академічна культура відображає ставлення до відносин, цінностей і способів поведінки, які є спільними для всіх, хто працює і навчається в університеті.

Л. Анікіна трактує академічну культуру в широкому значенні. На її думку, це інтелектуально-етична система цінностей, мотивацій, переконань та сприйняття, які визначають професійну діяльність в освіті та науці³. Саме поняття «культура» – один із структурних компонентів розвитку й становлення особистості. Науково-педагогічний працівник, так само, як і студент, повинні взаємодіяти на засадах ціннісних орієнтирів, тих цілей та установок, які базуються на якостях справедливості, толерантності, тактовності, тоді й освітній та науковий процес буде ефективним з огляду на поставлені цілі, які в результаті необхідно досягти. Отже, «академічна культура створюється повсякчас, з перших кроків існування і є дуже важливим чинником покращення управління, забезпечення академічної якості і фінансової оптимізації діяльності університету»⁴.

Академічну культуру вивчають практики та дослідники в різних контекстах: як синтез академічного етосу та організаційної культури (Т. Добко); «сукупність моделей поведінки,

які здобуваються в академічному просторі» (В. Кубко), «сукупність способів і методів діяльності університетської громади» (Г. Хоружий) тощо.

Думки сучасних науковців сходяться на тому, що академічна культура – це передусім етична культура та служіння суспільству. Трактування поняття академічної культури не обмежують лише принципами поведінки в академічному співтоваристві, а розглядають інтегративно: у контексті проведення наукових досліджень, в інтеграції з нормами, традиціями цінностями культури, мовною культурою, культурою духовності і моралі, культурою спілкування наукових керівників і студентів, культурою наукової праці й соціальної, моральної відповідальності за результати власного дослідження. Академічна культура впливає на формування певної системи компетентностей студентів, зміст і методи навчальної і науково-дослідної роботи, а також стиль управління діяльністю закладу вищої освіти. На думку Г. Хоружого, «академічна культура характеризується певною автономією, самостійністю, однак її не можна розглядати у відриві від соціального життя сфери вищої освіти, інтересів членів університетської спільноти»⁵.

О. Семенов узагальнила такі риси академічної культури, як: культура навчання в університеті, етичні цінності, традиції, норми, правила проведення наукового дослідження; наукова мовна культура, професійна субкультура наукового співтовариства; соціальна, моральна відповідальність за процес і результати дослідження, що формується в культурно-освітньому просторі навчального закладу⁶. Дослідниця виділила у структурі академічної культури аксіологічний, мотиваційно-етичний, інформаційно-когнітивний, праксеологічний, поведінково-інтерактивний компоненти, кожний із яких характеризується власним змістовим наповненням і знаходить відображення в культурі розумової праці, академічному дискурсі, етичній культурі, культурі академічного читання, академічного письма, академічної грамотності.

На думку О. Семенов, сукупність взаємопов'язаних характеристик особистості враховують стійку мотивацію (наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність); наукові, методологічні, психологічні, педагогічні, філологічні знання; дослідницькі уміння і навички, досвід традиційних і творчих способів педагогічної дослідницької діяльності, яка проводиться в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Дослідницька діяльність допомагає подолати функціональну неузгодженість між системою освіти та вимогами часу, а

також адаптуватися у постійно мінливому колі функціональних обов'язків, актуалізувати потребу, прагнення до професійного саморозвитку⁷. Науковиця зауважує, що формування академічної культури дослідника в університеті ґрунтується на застосуванні *компетентнісного підходу* (суть якого полягає у взаємозв'язку очікувань майбутньої чи реалізованої професійної діяльності з функціональними характеристиками суб'єктів цієї діяльності); *герменевтичного підходу* (здатності й умінням особистості критично осмислювати проблеми сучасного суспільства і життєдіяльності конкретної людини, тлумачити явища, інтегруючи знання з найрізноманітніших сфер, створювати власні освітні продукти); *синергетичного підходу* (пов'язаний з активізацією інтеграційних процесів між науковими галузями, з необхідністю подолання методологічного «хаосу» у змісті підготовки майбутніх фахівців, педагогів-дослідників, з переходом до постнекласичного типу науки і освіти); *особистісно-діяльнісного підходу* (дозволяє залучати учасників академічної спільноти до діалогової взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних відносин)⁸. За умови поєднання зазначених вище підходів формування академічної культури дослідника відбувається більш ефективно.

У системному підході до формування академічної культури дослідника важливим є поняття культури наукової праці, характеристику якого влучно трактує Д. Зербіно: «Культура особистості формується у щоденній праці. Осяяння приходить при постійній роботі думки... Учений – це поет-дослідник, котрий шукає думки, образи, вивчає події, психологію народу, природу. Бути вченим – це образ життя, це робота без часу. Тільки особистості із сильною волею, цілеспрямовані ідуть уперед. Але скільки необхідно сил, щоб подолати щоденну побутову і робочу суету!»⁹. Власним прикладом професор вчить працювати, закликає бути «захопленими самонавчанням і саморозвитком», спонукає усвідомити рівень особистої відповідальності за обрану справу, цілеспрямовано і постійно вдосконалювати себе і в науковій праці побачити насамперед власні «горизонти акме»¹⁰. Відтак професійними рисами дослідника називають розвинену методологічну рефлексію, фундаментальну підготовку, наукову ерудицію, дотримання гуманістичних принципів, чесність, порядність, інтелігентність, вихованість, ентузіазм і відданість справі, самостійність і незалежність, авторитетність, патріотизм. Ідеться насамперед про такі риси дослідника, як високий рівень громадянської самосвідомості, прилучення до важливих гуманітарних проблем, постійний пошук істини, соціальна відповідальність.

Отже, спрямування авторської педагогічної дії дослідника знаходить вияв в академічних текстах і лекціях. Дія лекційного матеріалу повинна стимулювати і розвивати, власне, передусім не систему знань, а мислення і навички самостійної дослідницької роботи. Сьогодні зростає потреба реалізувати такі функціональні пріоритети лекцій, як мотиваційно-ціннісна (вплив на розвиток пізнавальних потреб, інтересу, цінностей слухачів), професійна (створення умов для професійного самовизначення, саморозвитку слухачів), методологічна (лекція демонструє авторський підхід до постановки, вибору стратегії вирішення проблеми, прогнозування).

Невід'ємним складником академічної культури дослідника є *комунікативна культура*, зокрема фахове професійне спілкування, що зреалізовується під час особистісної взаємодії, спільної дії, що спрямована на взаємопізнання, взаєморозуміння як результат діалогічної комунікації. Власне формування професійної комунікативної культури дослідника полягає не в пізнанні цінностей знань, а у формуванні ціннісного ставлення до таких знань, у формуванні потреб, прагнення пізнавати і відчувати емоційне задоволення від спілкування, що є підґрунтям самопізнання та самооцінки у майбутній професійній діяльності.

За словами О. Семеног, в межах формування академічної культури дослідника важлива і *стилістична культура*, готовність будувати стилістично коректні наукові тексти різних жанрів. Ідеться, зокрема про інформативну, логічну, оцінну насиченість наукового тексту, тобто ступінь смислової і змістової новизни, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти зміст тексту. Актуалізується і потреба в *термінологічній культурі*. Варто уважно поставитися до фахових термінів: уникати полісемічності, перенасиченості, термінологічних запозичень, використовувати тільки зрозумілі й недвозначні терміни. Загострюється увага до *лексикографічної культури*. Йдеться зокрема, про сформованість стійкої усвідомленої потреби та інтересу в опануванні здобутків української лексикографії і правильному послуговуванні словом, про вміння й навички сприймати, впізнавати, аналізувати, коментувати, зіставляти мовні явища і факти, укладати власні словники. Ефективним шляхом формування лексикографічної культури є залучення до науково-дослідних лабораторій викладачів-дослідників, які працюють над укладанням словників і власним прикладом стимулюють професійний розвиток своїх учнів. Один із показників загального мовно-культурного рів-

ня дослідника – це правильне і вільне володіння термінами. З-поміж мовно-комунікативних умінь важливими є *полемічні уміння* дослідника, тобто уміння використовувати професійні засоби впливу для формування переконань, в основі яких – уявлення, знання, ідеї, що стали мотивами поведінки особистості. Як метод взаємодії, переконання вимагає логічного доведення та передбачає цілеспрямований вплив на свідомість і почуття. Переконання ґрунтуються на міцних знаннях, що тісно переплітаються з волею, становлять зміст мотивів діяльності, внутрішньо зумовляють поведінку, формують установки людини¹¹.

Отже, культура особистості дослідника – це система інтелектуальних, моральних, соціальних якостей, інтересів і здібностей, що формується ізоморфно структурі і функціям діяльності, це результат і основа духовного становлення індивіда як суб'єкта наукового пізнання. Сформованість академічної культури вченого залежить від його фундаментальної підготовки, постійної копіткої розумової праці, здатності до критичного осмислення і творчого застосування певних концепцій, норм і методів пізнання, прагнення до саморозвитку тощо. Важливість цих професійних і особистісних рис актуалізує необхідність формування академічної культури дослідника задля створення якісного академічного середовища закладу вищої освіти.

Примітки:

1. The Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in the Europe region. *Higher education in Europe*. UNESCO: European Centre for Higher Education, 2004. P. 433–532.
2. Там само.
3. Анікіна Н. Академічна культура викладача ВНЗ. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2016. Вип. 22. С. 11. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23419/Akinina%20N.%20L..pdf?sequence=1>
4. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / за ред. Т. Фінікова, А. Артюхової. Київ: Таксон, 2016. С. 49.
5. Хоружий Г.Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. С. 39.
6. Академічна культура дослідника в освітньо-культурному просторі університету: [монографія] / Олена Семенов, Мирослава Вовк. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. С. 243.
7. Там само. С. 27.
8. Там само.

9. Там само. С. 40.
10. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
11. Академічна культура дослідника. 284 с.

The article interprets the concept of «academic culture», outlines approaches to the formation of a researcher's academic culture as the basis for the functioning of a quality environment of a higher education institution, analyzes competence, hermeneutic, synergistic, personal-activity approaches as the basis of academic culture. It is emphasized that in the systematic approach to the formation of the academic culture of the researcher, the concept of the culture of scientific work is important, taking into account other components (communicative, stylistic, terminological, lexicographic cultures).

Key words: *academic culture, researcher, motivation, approach, academic text, scientific work.*

Отримано: 11.04.2024 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богомаз Оксана (м. Київ), доктор філософії, старший викладач кафедри методології та методики суспільних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Боровець Іван (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Борчук Степан (м. Івано-Франківськ), доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Булдакова Людмила (м. Кам'янець-Подільський), вчитель історії Кам'янець-Подільського ліцею №10.

Булдакова Яна (м. Кам'янець-Подільський), здобувачка вищої освіти історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Верстюк Володимир (м. Кам'янець-Подільський), вчитель історії приватного НВК "Антей".

Ганаба Світлана (м. Хмельницький), доктор філософських наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Горбатюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Гринюк Леся (м. Кам'янець-Подільський), магістр історії, учитель історії Кам'янець-Подільського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою Хмельницької області.

Грубі Тетяна (м. Хмельницький), кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Добровольський Анатолій (м. Кам'янець-Подільський), здобувач вищої освіти історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дубінський Володимир (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ермоленко Богдана (м. Київ), здобувачка вищої освіти історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Коляда Ігор (м. Київ), доктор історичних наук, професор, професор кафедри методології та методики навчання суспільних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Кучинська Ірина (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Леміжанська Олена (м. Дунаївці), кандидат історичних наук, заступник директора з виховної роботи, вчитель історії Дунаєвецького ліцею № 1 Дунаєвецької міської ради Хмельницької області.

Лисенко Олександр (м. Київ), доктор історичних наук, професор, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України.

Лозовий Віталій (м. Київ), доктор історичних наук, професор, головний консультант відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства центру суспільних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень.

Маєвський Олександр (м. Київ), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший дослідник відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України.

Медвідь Софія (м. Київ), здобувачка вищої освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Мельник Ольга (м. Кам'янець-Подільський), вчитель історії та правознавства Кам'янець-Подільського ліцею № 3.

Мисан Віктор (м. Рівне), кандидат педагогічних наук, вчитель історії Обласного наукового ліцею Рівненської обласної ради, заслужений вчитель України.

Опря Ігор (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Пігович Ірина (м. Кам'янець-Подільський), завідувач навчальної лабораторії «Дидактика історії», викладач кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Поліщук Світлана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Санкович Марія (м. Яремче), вчитель-методист Яблунницького ліцею Поляницької сільської ради Надвірнянського району Івано-Франківської області.

Успенський Ігор (м. Хмельницький), вчитель історії та правознавства Хмельницького приватного ліцею «Мої обрії».

Швець Христина (м. Хмельницький), вчитель історії Хмельницького приватного ліцею «Мої обрії».

Шевчук Зореслава (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Шилюк Олег (м. Чернівці), кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Юхименко Вікторія (м. Київ), здобувачка вищої освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДИДАКТИКИ ІСТОРІЇ

<i>Боровець Іван, Добровольський Анатолій. Путінський концепт історичного поступу в новому шкільному підручнику з історії Росії</i>	3
<i>Ганаба Світлана. Критичне мислення як компетенція та технологія навчання: можливості використання на уроках історії</i>	12
<i>Кучинська Ірина. Цінності військово-патріотичного виховання студентської молоді в умовах сучасного реформування</i>	21
<i>Лисенко Олександр, Маєвський Олександр. Деякі особливості інформаційної війни Російської Федерації проти України (емпіричні матеріали для викладача)</i>	29
<i>Лозовий Віталій. Шкільна історична освіта на тимчасово окупованих територіях України в контексті російсько-української війни 2022–2024 рр.</i>	42
<i>Мисан Віктор. Сучасні підручники Росії як засіб формування імперського світогляду молоді</i>	48
<i>Шилюк Олег. Дидактика історії: автори, журнали, проблематика (наукометричний аналіз досліджень за базою WoS)</i>	65

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

<i>Борчук Степан, Санкович Марія, Богомаз Оксана. Проектна технологія на уроках історії та громадянської освіти (з досвіду Яблунецького ліцею Івано-Франківської області)</i>	74
<i>Булдакова Людмила, Булдакова Яна. Використання ментальних карт на уроках громадянської освіти</i>	83

<i>Верстюк Володимир. Українські землі в другій половині XVIII століття: інформаційний компонент</i>	88
<i>Горбатюк Оксана, Поліщук Світлана. Освітні інновації на уроках історії як чинник формування умов для розвитку особистості</i>	101
<i>Гринюк Леся. Сторітелінг як інноваційний метод навчання та його використання на уроках історії</i>	107
<i>Дубінський Володимир, Мельник Ольга. Українська держава (гетьманат Павла Скоропадського): внутрішня та зовнішня політика (проект дослідницького уроку)</i>	114
<i>Коляда Ігор, Єрмоленко Богдана. Засоби українського сучасного кіно в умовах російсько-української війни (2014–2024 рр.) при вивченні історії України у 10-му класі: формування національної самосвідомості у здобувачів освіти покоління «зумерів»</i>	122
<i>Коляда Ігор, Юхименко Вікторія. Художня література як засіб перевірки та корекції знань здобувачів освіти при вивченні теми «Кирило-Мефодіївське братство» (історія України, 9 клас)</i>	135
<i>Леміжанська Олена. Подкасти, як інноваційний інструмент в освіті: нові можливості для уроків історії</i>	145
<i>Швець Христина, Успенський Ігор. Організація церковного життя та вплив церкви на середньовічне суспільство в IV–XI століттях</i>	153

**ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

<i>Грубі Тетяна. Розвиток комунікативного потенціалу особистості в системі професійної підготовки</i>	162
<i>Медвідь Софія. Сучасний та поствоєнний розвиток України: співпраця з Сілезьким та Ягеллонським університетами</i>	172
<i>Опря Ігор. Історія країн Латинської Америки: навчально-методичне забезпечення та стан викладання у ЗВО України</i>	183

<i>Пігович Ірина. Навчальні комікси та їх використання на уроках історії (з досвіду організації практичної підготовки студентів на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка).....</i>	191
<i>Шевчук Зореслава. Роль академічної культури дослідника в умовах формування доброчесного середовища закладу вищої освіти.....</i>	203
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	210

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 15

Підписано до друку 13.06.2024 р. Гарнітура «Книжник».
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 12,6. Обл.-вид. арк. 12,8.
Тираж 60. Зам. № 1115.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.